Brieven. Deel 4

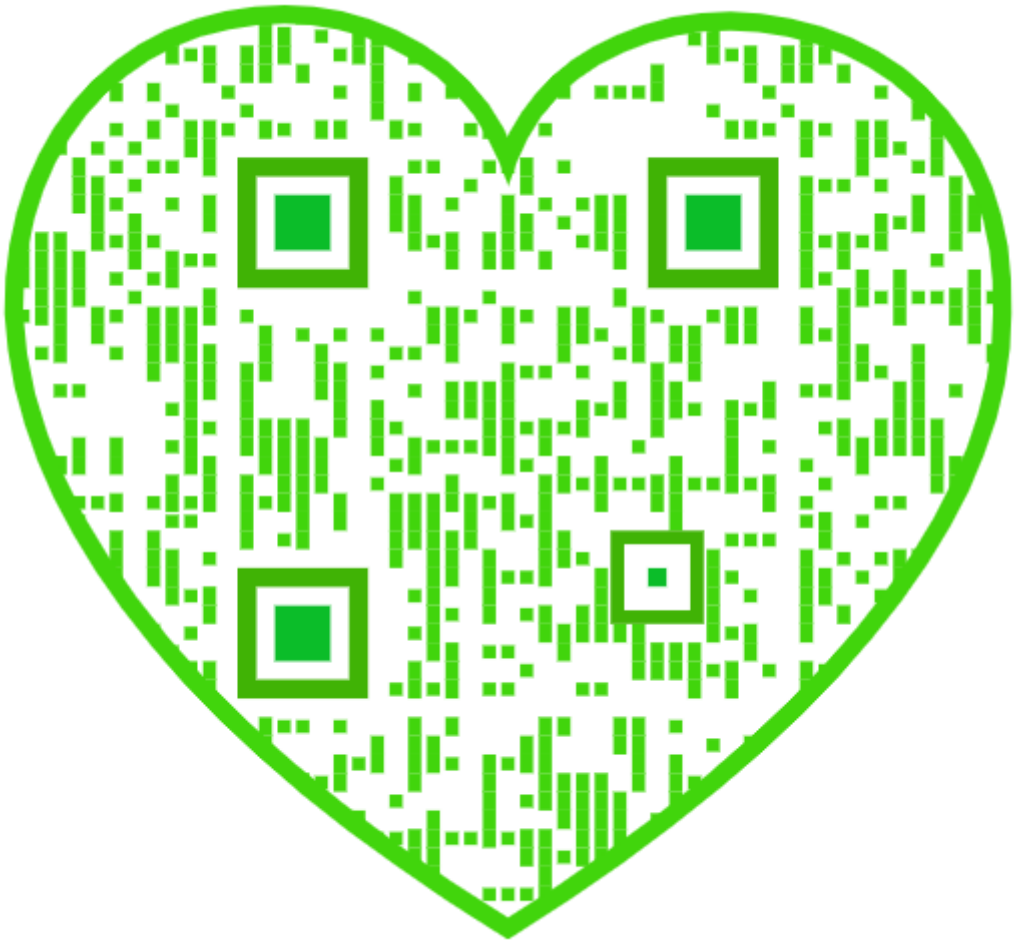
Willem Bilderdijk

bron
Willem Bilderdijk, *Brieven. Deel 4*. W. Messchert, Amsterdam 1837

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/bild002brie04_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

Inleiding.

Bij de uitgave eener Verzameling Brieven van BILDERDIJK *kwam als van zelve in aanmerking een aanzienlijk gedeelte der gene, die de Schrijver van deze Inleiding het voorrecht had van zijnen nu zaligen Leermeester te ontfangen in den loop van eenen achttienjarigen omgang. De openbaarmaking dezer Brieven scheen thands even eigenaartig aanleiding te geven tot het vermelden eeniger voorname bijzonderheden uit die zoo naauwe en tedere betrekking; van welke dan ook de inhoud van dit Vierde, en een gedeelte van het Vijfde deel* (*de Brieven aan* D^{r}. CAPADOSE) *blijken zal hier en daar opheldering te ontleenen. Buitendien was mij de gelegenheid welkom, om van mijne innigste verplichting aan den man, tot wiens zielsen karakterkennis deze geheele Uitgaaf ten bijdrage*

dient, iets naders in het openbaar te doen kennen. Hiertoe dan vloeiden mij de volgende regelen door de pen uit het hart.

Het was in den zomer van het jaar 1813 *dat ik* BILDERDIJK *voor het eerste zag. Ik was toen een vijftienjarige knaap. Een Israëlitisch Genootschap ter beoefening van Wetenschap en Letteren had, eenigen tijd te voren, den grooten Dichter het lidmaatschap van eer aangeboden; en hij had zich noch aan die benoeming, noch aan de bijwoning der Vergaderingen onttrokken, gaarne uit den schat zijner geleerdheid wat daar te pas kwam mededeelende, en vooral de richting des ongeloofs van onzen tijd, ook in dezen kring, zoo veel in hem was tegenstaande. Een Vriend en Onderwijzer van mij, lid van dat Genootschap, leidde mij bij hem in. Onvergetelijk zijn zoodanige oogenblikken voor de ziel, die later geheel ons levenslot blijken beslist te hebben; onuitwischbaar is de indruk der gewaarwording, die ik ondervond, als ik in het nederige huis, destijds door* BILDERDIJK *bewoond, zijnen voetstap van verre vernam, en hem het vertrek zag binnentreden met zijn eenjarigen* LODEWIJK *aan de hand. Voorkomend was de ontfangst; belangrijk het onderhoud tusschen de beide Geleerden over Hebreeuwsche taal en letterschrift. Wat mij betreft, ik was voorgesteld als een jong liefhebber en zelfs beoefenaar van poëzy; en ik ontfing bij dat eerste gesprek reeds menig dichterlijke les, die ik eerst later misschien kon waardeeren.*

Het was evenwel, op dat oogenblik vooral, niet de Dichter in BILDERDIJK, *waardoor ik mij zoo sterk voelde aangetrokken. Ik was in die dagen schier eenig en uitsluitend met de poëzy der Ouden ingenomen. Ik was vervuld in mijne ziel van enkel* HOMERUS *en* VIRGILIUS; *en ten uiterste weinig gevoelig voor de heerlijkheid onzer Hollandsche Dichtkunst, had ik van* BILDERDIJK *naauwlijks nog verzen gelezen, en nog veel minder die recht gesmaakt, of zelfs gevat. De eenige Nederduitsche zangen, die mij streelden, waren in die dagen der Napoleontische heerschappij, de uitboezemingen van* HELMERS, *zijne Hollandsche natie; minder* (*natuurlijk!*) *als poëzy dan als uitdrukking van vaderlandsche geestdrift. En voor het overige zweefde mijn gemoed tusschen de bewondering der classieke schoonheid, en eene mengeling van Nederlandsche en Israëlitische nationaliteit; tusschen de ijdelheid, die ik diende, en een onbestemd verlangen naar de kennis en dienst van cen' God. Weinig vermoedde ik, wat ten aanzien dezer inniger zielzucht uit het bezoek van dien dag nog eenmaal zoude voortvloeien. En toch! het besef eener voor mijn leven beslissende betrekking tot* BILDERDIJK *was van dat eerste oogenblik aan bij mij aanwezig, ja, misschien reeds vóór dat oogenblik bij mij aanwezig geweest.*

Ik kende, als gezegd is, den grooten man nog weinig of niet als Dichter; maar reeds had zijn persoon mij op meer dan gewone wijze belang ingeboezemd. Ik had beoordeelingen gelezen van zijne

verzen, waarin half de spot werd gedreven met zijn aandoenlijken klaagzang; en in mijn jeugdig gemoed nam ik het op tegen de Berispers, beide voor den Dichter, en voor den toon zijner smart. Ik had ook iets vernomen van zijne eigenaartigheden, van zijne richting tegen den algemeenen stroom der begrippen; en ook dit nam mij in voor den zonderling geheten man. Steeds is mij dit ook bij gemeenzamer kennis met zijne schriften bijgebleven, dat hij (*zoo het mogelijk is het een van het ander te scheiden!*) *mij als mensch nog eindeloos meer het hart raakte dan als dichter. De verzen werden mij eerst heerlijk, en ik leerde die verstaan door de kennis met den persoon*.

De allereerste kennismaking werd zeer spoedig eene zeer gemeenzame. Ik maakte van den mij verleenden toegang vrijmoedig, tot onbescheidenheid toe vrijmoedig, gebruik. Altijd even hartelijk welkom geheten, zonder te midden der veelvuldigste, naauwelijks toen door mij vermoede werkzaamheden, immer te bemerken, dat mijn bezoek te lang kon zijn, ging ik op kinderlijke wijze met den bij velen zoo vervaarlijk geachten BILDERDIJK *om. Ik toonde hem mijne verzen, ik vroeg hem over allerlei onderwerpen, zaken, personen, van ouden en nieuwen tijd. Maar over geen ding hoorde ik hem liever, dan over de dingen, welke hem zelven, zijn lot en loopbaan, zoo ten aanzien van dichtkunst en wetenschap, als vooral ook ten aanzien van het Vaderland* (*zijne uitzetting, b.v.*) *betroffen. Want ik had zoo lang*

reeds in mijne kinderlijke verbeelding naar de kennismaking met persoonlijke, niet bloot wetenschappelijke, met levende, niet bloot in de boeken beschrevene grootheid verlangd. En groot was mij de man, dien ik te midden van alles wat ik begreep of nog niet begreep, toch reeds eenigzins besefte, de man te zijn die eenen strijd voerde, die een post verdedigde, die eene roeping vervulde, hem van hoogerhand toebetrouwd. Ik verstond hem, als hij mij verhaalde hoe hij in zijne jeugd, te midden van de veelvuldige vijandschap die tegen hem was opgewekt geworden, zich in het gesprek met een vertrouwden vriend, half schertsende vergeleek met dien ISMAëL, *van wien geschreven is, dat* zijne hand tegen allen, en de hand van allen tegen hem *zoude zijn. Wat mij persoonlijk betreft, ik had zeker alles behalve eenen* ISMAëL *in dezen Vriend en geenszins bespotter of verdrukker van* ISAAC *en* ISRAëL *gevonden. Want ook daarin was hij Christen Nederlander, dat hij mij als Israëliet, dat hij mijne natie om der Vaderen wille lief had; en dat hij, nimmer eenigen invloed op den jongeling die aan zijn mond hing, gebruikende om hem tot een soort van* proselyt *te maken, nimmer evenwel de gelegenheid verzuimde om hem begeerig te doen worden naar waarheid, naar hoogere waarheid, naar de waarheid van God. Schoon er dan ook over Godsdienst eigenlijk zelden gehandeld werd, en van de Christelijke nimmer; zoo hadden de gesprekken toch altijd als van zelve eene richting naar Boven, eene strekking tot bevestiging van het geloof*

aan een geopenbaarden God. Ik vond mij, in die dagen, door onderscheidene invloeden, zonder bijna te weten hoe, overgebracht uit een geheel onbestemd philosophismus aangaande God en Goddelijke dingen tot de verstandsovertuiging der historische waarheid van het Oude Testament. Op Israëls Messias, die eenmaal aan Israël en aan geheel de wereld in heerlijkheid stond te verschijnen, wees mij BILDERDIJK *alleen uit de Wet en de Propheten. Daarin vereenigde zich, zeide hij, de hoop van Jood en Christen, of, gelijk hij het later in een mij toegezongen vers uitdrukte:*

‘De aan God getrouwe Jood is Christen in 't verlangen’[(1)].

Voor het overige ontfing ik, gedurende het laatste jaar mijner studien te Amsterdam, ook eenig geregeld onderwijs van den rijk begaafden man. Hij oefende mij in de kennis van het Romeinsche Recht, en verklaarde mij zijne taalbeginsels naar aanleiding van de Verhandeling over de Geslachten der Naamwoorden. *Doch ook dit onderwijs, dat zich dikwerf van uren tot halve dagen uitstrekte, was vruchtbaar in onderrichting van meer dan éénen aart, en gaf gelegenheid tot menig zeer vertrouwelijk gesprek. Daar was een band gelegd voor heel het leven, en meer dan dit.*

Slechts een korte poos maakte deze dagelijksche omgang plaats voor de briefwisseling van tijd tot

(1) *Krekelzangen, Deel III, bladzijde* 48.

tijd, als ik met de herfst van het jaar 1816 *Leydsch Academieburger werd.* BILDERDIJKS *grievende te loor stelling ten aanzien van het toegezegde Professoraat in zijne Vaderstad had reeds in het volgende voor□aar eene verandering van woonplaats ten uitwerksel. Met zijne vestiging in het van ouds geliefde Leyden vangt een tweede en mij eindeloos gewichtiger tijdperk aan in de geschiedenis van onzen omgang. Dit tweede tijdperk strekke ik uit tot het jaar* 1822: *dat mijner inlijving door den Doop in de Christelijke Kerk*.

Was in de hoofdstad mijne gemeenzaamheid met den dierbaren Leermeester innig geweest, zij werd het nog veel meer met hem en met zijn huis in de Academiestad. Aldaar begonnen ook andere jonge lieden van de studie te deelen in het voorrecht der kennismaking met den hoog merkwaardigen man, wiens hart altijd zoo bijzonder belang stelde in het opkomende geslacht. Het gevolg hiervan was de opening dier Lessen over de Geschiedenis van het Vaderland, *waarover sedert zoo veel gerucht gemaakt werd, en waarvan de uitgave door den Hoogleeraar* TYDEMAN *bekend is. Het doel dier Voorlezingen was, als ten allen tijde in den weg en roeping van* BILDERDIJK *gelegen heeft, de voor velen wel wat onzachte, maar toch voor allen hoog wenschelijke afbreking van vooroordeelen en dwalingen. En zeker! hoe verschillend ook het oordeel over het werk, zoo als het daar als uitgegevene* Geschiedenis van het Vaderland *voor ons ligt, moge zijn; wie zich op het*

standpunt van waar die lessen gehouden en gehoord werden, eenigzins wil verplaatsen, die zal ook nog heden ten dage de nuttigheid van dit krachtig getuigenis op prijs weten te stellen. Doch ook buiten het collegie was de toegang tot BILDERDIJKS *huiskamer voor deze mijne medekwekelingen aan de Leydsche moederschool niet moeilijk. Zij ondervonden het als ik, en getuigen het gaarne tot op dezen dag, dat nergens guller, ongedwongener, en toch altijd eerbiedwekkender verkeer door jonge lieden genoten werd, dan in het huis van* BILDERDIJK. *Het is daar, dat men hem als leermeester, als vriend, als mensch en dichter gekend moet hebben, om zich het eenigzins juiste denkbeeld van den verregaand miskenden man te maken. Daar althands was* BILDERDIJKS *omgang in den letterlijksten zin liefelijk. Voor het geen* ik *intusschen aldaar ondervond, is dit woord veel te zwak: het was liefde, het was van God in het hart gestorte vaderlijke liefde, wat ik destijds meer dan immer te voren, aan dat eeuwig onvergetelijk huis genoot*.

Mijne bevordering tot Doctor in de Rechten (*A*^{o}. 1818) *maakte in dien bijna dagelijkschen omgang geene verandering. Tusschen dat tijdstip en mijne verkrijging, later, van denzelfden graad in de Letteren, bezocht ik Leyden, om zoo te zeggen, af en aan. En inniger niet slechts, maar ook gewichtiger dan ooit waren deze twee en een half jaren* (1818-1821) *in de geschiedenis van onze betrekking, van mijn leven, en van mijn hart. In de bijzonderste*

gemeenzaamheid van den huisselijken kring werden dan de heerlijke voortbrengselen van BILDERDIJKS *onuitputlijken ader, de zachter gestemde verzen zijner onvergelijkelijke Echtgenoote, versch uit het handschrift voorgelezen. Zoo hoorde ik het eerst* (*en met wat verrukking laat zich beseffen!*) *het fragment van den* Ondergang der Eerste Wereld. *Doch het oogenblik naderde eener andere, eener onvergelijkbaar hooger mij bestemde mededeeling uit den mond des mans, tot wien de hand des Gods mijner Vaderen mij zoo allerkenlijkst had geleid.*

De gesteldheid van mijn geest en gemoed in die dagen, was die, welke ik ergens met dichterlijke, ja, maar uit de waarheid der zaak genomene kleuren, beschreven heb[(1)]. *Het was die chaos van verwarring tusschen jeugdig opbruischende driften, en de behoefte naar het hoogere; heerschappijvoerende zonde, en verlangen naar de kennis, naar een geheiligd dienen van God; de trek naar aardsche ijdelheden van roem en hoogheid, en het besef, dat er in dat alles niets wezenlijks was voor het hart en voor de eeuwigheid. Te gelijk was in mijne ziel een besluit genomen, om eenmaal in de maatschappij gevestigd mij aan de allerstriktste waarneming aller Joodsche inzettingen te binden; en ook daarvan besefte ik tevens, het ledige en onvoldoende. - Dáár kwam op eens een woord tot mij door* BILDERDIJK,

(1) *In de Inleiding van de Ilymne:* God met ons (*A*^{o}. 1826), *bladzijde* 1 *en* 2.

als een lichtstraal in de donkerheid, als de aanbreking van een dageraad midden in den diepen nacht. In een dier oogenblikken, waarin hij zijn hart zonder eenige te rug houding voor mij plag uit te storten, ontviel hem op eens een uitdrukking over de Verborgenheid van den levenden en waarachtigen God, die tot mijn binnenste doordrong. Het was de hoog aanbiddelijke Waarheid, dat God van alle eeuwigheid in zich zelven heeft dat Afschijnsel Zijner heerlijkheid, *dat* Uitgedrukte beeld Zijner zelfstandigheid: *den* ZOON. *Het was, in het wezen der zaak, de uitspraak, die ik eerst later met knieling des harten bij den Apostel* JOHANNES *mocht lezen:* In den beginne was het Woord, en het Woord was bij God, en het Woord was God.

Van dat oogenblik af gingen mij de oogen open om overal in de Schriften des Ouden Testaments de Eenheid van God te zien, niet zoo als de latere Joden en alle zoogenaamde Unitarissen die begrijpen, als met eene meerderheid van Personen in hetzelfde Goddelijk Wezen onbestaanbaar, maar in de alle schepselenbevatting te boven gaande Drievoudigheid van Vader, Zoon, en Heiligen Geest! Ik vond die hoogste aller verborgenheden dan ook weldra zelfs in de getuigenissen der oudste Rabbijnen zoo wel als in alles, dat in die dagen uit Schepping, Geschiedenis, en Zelfbeschouwing tot mijne ziel sprak, op het klaarst en ondubbelzinnigst te rug.

En evenwel! ik was er nog zoo zeer verre van af, te gelooven, of te vermoeden, dat Jesus van Na-

zareth die ZOON *was, door de Propheten aangekondigd als Israëls sterke* God (*Jes.* IX. v. 5.)! *Terwijl met de grondwaarheid van Gods drieëenig bestaan al meer en meer in mijne overtuiging zich verbonden die van 's menschen afval van God, en algemeen en algeheel bederf; die van de noodzakelijkheid eener verzoening; die van het lijden zelf van den beloofden Messias, dat mij nu uit dezelfde Propheten was klaar geworden; ontbrak nog ganschelijk bij mij het groote Middelpunt zelf, waar alle deze stralen der eeuwige Waarheid zich Godverheerlijkend in ontmoeten: de erkenning van* JESUS *als dien Christus, dien Zoon van God! Juist deze erkenning zocht ik te ontgaan door allerlei* (*ongerijmde!*) *onderstellingen, als b.v. dat de Propheet van Nazareth eene zending van God had tot de Heidenen, niet tot* mijn *volk, niet tot* mijne *ziel! Doch ook deze schellen der blindheid moesten wegvallen. Op één oogenblik* (*het was het tijdstip mijner diepste verwikkeling in den weg, die ten afgrond voert!*) *ging er een licht op in het diepst mijns bestaans; en ik bevond mij geloovende, dat Jesus de Nazarener de Koning van Israël, de Zaligmaker der wereld was. In dat geloof werd ik nu bevestigd door onderscheidene menschelijke schriften, allermeest door die van een Joodschen bekeerling in het Catholieke Spanje* (D. JUAN JOSEPH HEIDECK), *die de waarheid der Christelijke Godsdienst op eene treffende wijze uit Moses en de Propheten voor zijne Israëlitische stamgenooten verkondigde. Doch vooral las ik van nu aan vrijmoedig en aanhoudend de boe-*

ken zelve des Nieuwen Testaments, en ik ontfing in mijn hart het krachtige getuigenis dat ook deze het Woord van God waren. Ik mocht tot den Genen, die van dat Woord het Begin en het Einde is, uitroepen:
'Mijn Redder, mijn Goël, mijn Zondenvernieler,
Mijn Meester, mijn Heiland, mijn Heer en mijn God,
Mijn Onheilverwinnaar, mijn Levensbezieler!
Gezegend, geheiligd, beslist is mijn lot[1].'

Dat ik niet uitstelde aan BILDERDIJK *de verandering, die in mijne ziel had plaats gehad, mede te deelen, laat zich denken. Hij vernam die met blijde belangstelling, maar tevens met dien schroom voor alle opgewondenheid van verbeelding die hem eigen was; en daarom dan ook zonder van die eerste opwellingen van een getroffen gemoed, zoo het uiterlijk scheen, veel werks te maken. Dan weldra werd die hoogste Waarheid, dat eenig wezenlijke zielsbelang meer en meer het hoofdonderwerp onzer gesprekken, en brieven, en dichterlijke uitboezemingen. Het vers aan* BILDERDIJK *in mijne Poëzy* (*Deel I*), *het zijne aan mij in de Krekelzangen* (*Deel III. bl.* 49) *behooren tot dat tijdvak*.

Ik had in de eerste dagen na de beslissende omkeering, die in mij voorgevallen was, dit mijn hartsgeheim, buiten BILDERDIJK, *aan niemand nog vertrouwd, dan aan mijne jonge Echtgenoote, en aan den boezemvriend mijner jeugd*, CAPADOSE. *Aan de-*

(1) *Hymne*, God met ons, *bladzijde* 5.

zen stortte ik mijn hart deswege uit op een tijdstip, tot die ontdekking buiten eenig voornemen van mijzelven bereid. De mededeeling, in het eerste oogenblik hem eene dwaasheid, werd weldra de aanleiding tot een onderzoek, dat ook hem ten slotte tot den uitroep der zaligste zielsblijdschap leidde: Wij hebben Dien gevonden, van welken Moses in de Wet geschreven heeft, en de Propheten. - *Mijne lieve Egade was door eene bijzondere leiding der Goddelijke Voorzienigheid reeds in hare kindschheid voorbereid geworden, om nu insgelijks uit mijnen mond dat woord te hooren, en met haar hart te omhelzen:* De zaligheid is in Jesus Christus, en in geen anderen dan Hem.

Van die ure aan zetteden de drie telgen Israëls hun onderzoek van Godsdienst en Bijbel meestal gemeenschaplijk voort. De uitkomst daarvan was de overtuiging, dat de Kerkgemeenschap, tot welke wij ons nu als Christenen hadden te voegen, die Gereformeerde Gemeente was, waarvan de grondbelijdenis aan God de hoogste eer, aan den zondaar in zijne diepste vernedering, genade en heil toebracht. Alle uit- en inwendige omstandigheden vereenigden zich nu om ons tot den beslissenden stap eener openbare belijdenis te doen overgaan. Op dit besluit ziet wederom een vers van BILDERDIJK *aan mij in de Krekelzangen* (*Deel III, bladz.* 57.) - *Het was in de stad zijner inwoning, dat wij door de hand van* D^{s}. EGELING *den heiligen Doop ontfingen op den* 20sten *October des jaars* 1822.

Wat die dag van onuitwischbare gedachtenis voor ons drietal, ook voor het hart van BILDERDIJK *en de zijnen was, laat zich beseffen. Twee maanden verblijfs bij die gelegenheid te Leyden, gingen om in de dierbaarste en innigste gemeenschap, beide met hem en zijne ons niet minder liefhebbende, en in de barmhartigheden des Gods onzer Vaderen zich verblijdende Vrouw. - Met den daarop gevolgden te rug keer naar Amsterdam opent zich een Derde Tijdvak in onze Briefwisseling, welke zekerlijk haren hoogsten trap van levendigheid binnen de eerste vier jaartallen sints dat tijdstip, vervult.*

Het jaar van 1823 *vereenigde alle die harten, zoo mogelijk, nog naauwer, door den destijds aangebonden strijd tegen den ongoddelijken Eeuwgeest. Wat mij betreft, het boeksken der* Bezwaren *was de uitboezeming van een gemoed, dat zijn gevonden God en Zaligmaker, in de wereld, die Hij kwam behouden, die Hij weldra komt oordeelen, niet als Koning en Heere zag gehuldigd, maar bij alle inrichtingen en bedoelingen in onzen tijd meer dan immer, uitgesloten en verloochend. De kreet tegen dit geschriftjen uitgegaan, is bekend. Ik kom daar niet op te rug, dan om nog deze bijzonderheid van mijnen omgang met* BILDERDIJK *te vermelden, dat de dagen der wreveligste aanvallen wegens dit* (*niet zonder veel slrijds bewerkte*) *boekjen, onder de gezegendste voor mij mijns levens hebben behoord. Wij hadden toen juist het voorrecht* BILDERDIJK *met zijne dierbare Egade en hun eenig kind een tijd lang onder*

ons dak te bezitten. Ook voor hem waren die dagen verkwikkelijk; onder anderen door de kennismaking met onderscheidene Christenvrienden van binnen en buiten ons land, die den God Abrahams in ons verheerlijkten, zich verblijdende in de wederbrenging van drie verlorenen uit den huize Israëls, en in het van de zijde van dien God, tot in geslachten zich bevestigend Verbond.

Het volgende jaar bracht wederom nieuwe zegeningen, waarin onze Vaderlijke Leermeester en oprechte Israëlsvriend niet minder levendig deelde. Mijne schoonzuster, vervolgens ook mijne bejaarde schoonmoeder, werden tot geloofsovertuiging gebracht van de waarheid die in Christus is; zij ontfingen onder de bediening van den Eerwaarden CHEVALLIER *in de Waalsche Kerk, den vurig begeerden Christendoop. In dien zelfden tijd werd ons een zoon geboren, die vóór den grootvaderlijken naam van* DANIËL, *ook dien van* WILLEM *voert naar* BILDERDIJK.

Een vierde en laatste, doch veel somberder tijdvak in de geschiedenis van onzen omgang en briefwisseling opent zich met het najaar van 1826. *De dagen van 's Grijzaarts verblijf te Leyden waren hem tot hiertoe, zoo als hij zelve in deze Brieven*[1] *te kennen geeft, de kalmste over het geheel, en genoegelijkste van zijn leven geweest. Doch eene vijfjarige op één volging van hooggaande beproeving, zielssmart, en zielsdonkerheid, was hem nog van de hand der*

(1) *Men zie bladzijde* 157 *van dit Deel.*

Opperste Liefde en Wijsheid toebestemd, eer hij die ruste mocht ingaan, naar welke hij van zijne vroegste dagen zoo hijgend had uitgezien. Op de gevoeligste plaatsen van zijn hart en leven werd hij nu getroffen op eene wijze, die hij zich nimmer had kunnen voorstellen. In de volle zelfbewustheid van het afnemen en als verdwijnen zijner eenmaal zoo krachtige en blinkende geestvermogens; in de dooddreigende krankheid van de dierbare Wederhelft, aan welke het leven van zijn leven hing; ontfing hij de ondermijnende doodwond, reeds lang voor dat hij werkelijk van dit lichaam des doods werd ontbonden. Merkwaardig intusschen, en van alle kanten schokkend was dat krankbed van Mevrouw BILDERDIJK *in* 1826. *Het was een lijden, van ziel en lichaam te zamen, doch dat door bange worstelingen eenen vroeger nooit in die mate althands ondervondenen zielsvrede tot uitkomst had. De edele vrouw, in vorige dagen meer in de heerlijkheid staande van menschelijke deugd en zelfkracht, dan in de behoefte van het arme en ellendige zondaarshart, was reeds door den dood van haren onvergetelijken zoon* JULIUS, (*en sedert, meer en meer*,) *aan de voeten van een ontfermenden en algenoegzamen Zaligmaker gebracht: en ook in deze betrekking sloeg van toen af haar hart met dat van haren Gemaal geheel eenstemmig. Doch een in het binnenste steeds gebleven twijfel, zoo het schijnt, omtrent haar deel aan zulk-eenen Zaligmaker, borst nu met volle kracht onder de benaauwdheden eener langdurige lichaamskrankheid uit. De gewaarwordingen*

en ondervindingen van beide de Echtgenooten op dat tijdstip zijn in de Brieven aan zijne zielsvrienden te Amsterdam kenlijk genoeg beschreven. Het gebed van den zwaar beproefden Grijzaart (*hij had nu zijn zeventigste jaar vervuld!*) *werd verhoord. De verpletterende slag, dien zijn ziel met siddering te gemoet zag, werd uitgesteld. Dood en ziekte weken voor een tijd, doch eene leven-ondermijnende zwakheid bleef haar steeds bij. Intusschen was voor* BILDERDIJK (*sedert Mei* 1827 *niet meer te Leyden, maar te Haarlem woonachtig*) *de te rug werking der doorgeworstelde zorg en angst bij dat ziekbed, in de gevolgen uitputtend. En, terwijl hij de trouwe gezellin, de hem van God hergevene hulpe zijns levens, meer en meer gesterkt zag in het geloof, meer en meer los gemaakt van al het aardsche en zichtbare, meer en meer in lijdzaamheid met het harte hemelwaart gericht; maar ook in gelijke evenredigheid in het lichaam verkwijnende en als versmeltende aan zijne zijde; verloor zijn geest onder dit vernieuwde lijden de laatste overblijfselen der vroegere vlugheid, levendigheid, en veêrkracht. Inspanning van studie, lezen, denken, werd al moeilijker. Zelfs de dichterlijke ader weigerde in het eind te vloeien. Het lichaam, schoon anders niet in gelijke mate verzwakt, leed evenwel sterk. Doch vooral leed de ziel, onder het onvermengde gevoel van afneming en verval van dien alleen in werkzaamheid zich behagenden geest; maar ook daar te boven onder somberheden en akeligheden in meer dan éénen vorm, ja, onder het gevoel, meer*

dan eens, als van een verre zijn van God! Zijn toestand in die dagen der uiterste beproeving was, boven al wat hij vroeger van dien aart ondervonden mag hebben, gelijkvormig aan dien van den Zanger van den 88sten *Psalm:* Mijne ziele is der tegenheden zat, en mijn leven raakt tot het graf. Ik ben gerekend met de gene die in den kuil nederdalen, ik ben geworden als een man die krachtloos is. Gij hebt mij in den ondersten kuil gelegd, in duisternissen, in diepten. - HEERE, waarom verstoot Gij mijne ziele, en verbergt Uw aanschijn voor mij? Van der jeugd aan ben ik bedrukt en doodbrakende: ik drage Uwe vervaarnissen: ik ben twijfelmoedig. *Zoo behaagt het somtijds den Allerhoogste, de Hemans, de Wijzen dezer aarde die Hij wil behouden, tot het alleruiterste toe te ontblooten, en in al de nietigheid hunner menschelijkheid aan zich zelve te ontdekken. Doch* het einde des Heeren *is dan ook hun* barmhartigheid en ontferming. - *Eindelijk trof* BILDERDIJK *de laatste, de zoo dikwerf geduchte, en toch hem nog geheel onverwachte slag. In de lente des jaars* 1830 *ontviel hem de dierbare Vrouw, die hij steeds gehoopt had te zullen voorgaan in de valleie der schaduwen des doods. Dat hij op dien eigen stond niet bezweek, was wellicht om dat alreeds de volheid van dat levensgevoel in hem verstorven was, dat het* lijden *altijd een zoo* innig lijden *voor hem deed zijn. En toch - wie zal* BILDERDIJKS *weduwschap verhalen? Zijne ziele weigerde vertroost te worden, allermeest door menschelijke, schoon dan ook wel-*

meenende, en zelfs (*algemeen-*) *Godsdienstige redenen! Nimmer evenwel, hoe ook verplet en als verzinkend, was zijne ziele ongevoelig op de voorstelling van het kruis, van het zoenoffer, van den Naam van Jesus Christus, zijne Hoop! Dit ondervonden, even als ik, meer dan een zijner Christenvrienden; dit in het bijzonder nog een grijze broeder in het even dierbaar geloof*[1], *die nevens mij eenige oogenblikken bij het laatste ziekbed staande, waarop in het eind de lang beproefde lijder reeds bijna sprakeloos lag uitgestrekt, met deze woorden hem toesprak:* UW HERTE WORDE NIET ONTROERD: GIJ GELOOFT IN GOD, GELOOFT OOK IN MIJ; zegt de Heiland! IN HET HUIS MIJNES VADERS ZIJN VELE WONINGEN: ANDERZINS ZOUDE IK HET U GEZEGD HEBBEN: IK GA HENEN OM U PLAATSE TE BEREIDEN. - BILDERDIJK! gelooft gij dat nog? - JA, *was met een duidelijke en bewogene stem het antwoord. Eenige uren later op dien zelfden dag* (*het was de* 18*de December des jaars* 1831) *is* BILDERDIJK *dezer wereld overleden*.

In de Groote Kerk te Haarlem is een graf, toebehoorende aan den Predikant MANGER. *Aldaar was twintig maanden vroeger herbergzaamheid bewezen in den dood aan Vrouwe* KATHARINA WILHELMINA BILDERDIJK. *Dezelfde liefde ruimde nu ook aan dezen ontslapenen eene plaats in. En ik mocht aan*

(1) B. HEYKENS, *van Muyden. Brieven aan dezen geachten Grijzaart gericht zal men in het Vijfde deel aantreffen*.

den rand van den grafkuil dat woord der éénige, der eeuwig blijvende vertroosting uitroepen over de beide thands voor eeuwig hereenigden: Zalig zijn de dooden die in den Heere sterven, van nu aan! Ja, zegt de Geest, op dat zij rusten van hunnen arbeid: en hunne werken volgen met hun.

DA COSTA.

Amsterdam, Mei 1837.

Aan Mr. Isaac da Costa, te Amsterdam[1].

[1816]

1.

Mijn waarde Vriend,

Ik heb wederom een zeer zwaren stoot gehad, en ben aan de beterhand, maar zeer zwak. Uw lieve brief heeft my gants opgebeurd, en ik dank U dat gy aan my denkt. Het is my een uitstekend genoegen, dat gy in Leyden zoo wel te vreden zijt; en ik hang mijn zegel aan uw plan van studie. Inzonderheid prijs ik uw zucht voor het Jus Civile; waarin, als ik meer opmerkte nog zeer veel te doen is, en nog veel roem zoo wel als innige zelfvoldoening voor den vlijtigen beoefenaar die vrij en oorspronklijk denkt, te oogsten blijft. Maar men moet dit gevoelen, en niet uiterlijk te kennen geven: want die eenige reputatie (dus spreekt men, en 't is waarlijk ab eo quod *putatur*) in een vak heeft verkregen, wil gaarne 't

(1) De drie eerste Brieven waren aan den Heer da Costa te Leyden geadresseerd, daar hij destijds studeerde.

non plus ultra bereikt hebben. - Voor het tegenwoordig oogenblik is het best, U volstrekt op het systema quâ tale, toe te leggen, ten einde door 't candideeren te geraken, het geen het geheele studeeren geruster en vrijer maakt. - Heeft men te Leyden geen Exemplaren van den Averanius? In mijn tijd waren zy er gemeen. Ik bevele U dezen *schrijver* aan; maar daarmeê zeg ik juist niet, zijn *geschrevene*. Dat moet gy zelf proeven. Dan, dit is zoo met allen. Lees toch Schultings Antejustinianea vlijtig, en prae aliis. - Over uw volgend Academiejaar liefst, wanneer wy een half jaar verder zullen zijn. Waar ik U dienen kan of nuttig zijn, hoop ik dat gy aan mijn goeden wil niet twijfelen zult. Doch wat kan ik, na een verval als dat van het laatste jaar, nog praesteeren! Van dag tot dag gevoel ik, my-zelven meer en meer te ontvallen. En wat zal ik verricht hebben, in geheel een leven, dat alleen bestuurd is geweest door de zucht om nuttig te zijn?

De oude Heer Tydeman heeft my veel lofs van U geschreven. Groet hem by gelegenheid van my, en verzeker hem van mijn verknochtheid. Groet ook den Heer Smallenburg, mijn tijdgenoot en ouden academievriend, die steeds ijverig en voorbeeldig studeerde, en in alles zich altijd voorbeeldig gedroeg.

Over het disputeeren weet gy hoe ik denke, maar men moet meêdoen, en alles is nuttig voor die het zich ten nutte wil maken.

By uwe overkomst in de vacantie hoop ik U te omhelzen, en vrij wat van den tegenwoordigen staat

der Rechtsgeleerdheid-studie te vernemen. Want het is waarlijk met het onderwijs (zoo als zeker Professor 't vers aanhaalde)

NOVUS *ab integro seclorum nascitur ordo;*

magnus durf ik nog niet zeggen. - Zoo gy de Heeren Tydeman (den zoon), Kemper, van der Palm, of Siegenbeek ziet, vergeet (bid ik) dan niet, ze te groeten van my.

Mijne Ega voegt haar hartelijken groet en heilwensch bij den mijne; en zoo doet ook mijn zoon, de zeeman, die juist t' huis is gekomen, maar om zeer spoedig wederom te vertrekken. - Het Instituut heb ik opgegeven; mijn hoofd laat niet meer toe, dat ik my daarmeê bekommere.

Vaarwel, lieve Vriend, en wees altijd verzekerd van de hartelijkheid, waarmede ik ben,

Geheel de Uwe,
BILDERDIJK.
Amst., 23 Oct. 1816.

[1817]

2.

Mijn waarde Vriend,

Uwe vriendelijke letteren van den 27^{en} 11. zijn my door uwen braven Heer Vader tevens met verscheiden aangename byzonderheden, op eene verplichtende wijze medegedeeld. Ik verheug my in het goed en welverdiend onthaal dat gy dus verre ontmoet. De Heer Valckenaer kwam my voor weinige dagen een

bezoek geven, en was boven alle verbeelding voldaan met uwe Persen, en ik moest hem beloven, dat ik U aanmanen zou hem by de naaste vacantie te komen zien, &c. Dit doet my inzonderheid groot genoegen om dat ik zijn gestrengheid in 't oordeelen, en ik mag zeggen, partijdigheid tegen al wat van my niet is kenne, uit eene oude vooringenomenheid met my, die hy van zijn Vader schijnt overgenomen te hebben, voortgevloeid. - Intusschen, mijn lieve Vriend, sukkel ik steeds voort, en verval dagelijks meer; en hoe kan het anders, daar het voorjaar zich, by gebrek van de zoo noodige vorst vervroegd, reeds begint te doen gevoelen, en mijn gestel, zonder van de najaarsaandoeningen tot eenig herstel gekomen te zijn, op nieuw en met onvoorbeeldig geweld aantast, de droefenissen zich vermenigvuldigen, en alles de akeligste tijden en vooruitzichten aankondigt? In zulken toestand, inderdaad, neemt men kwalijk den tijd waar, met my over het ondernemen van een Hollandsche Geschiedenis aan te spreken. Wat U betrest, ik wil U gaarne (beleef ik uwe te rug komst in Amsterdam, of vinden wy ons in de zelfde plaats weder) mondeling alles mededeelen in dit of eenig ander vak van nuttige kennis; maar men verge my geen schrijven meer. Niemand behoorde dit minder te doen dan de Heer Tydeman, die zeer wel weet, hoe averechts dit Volk gesteld is om of my of waarheid te hooren, en dat ik by mijn Landslieden niet schijn geroepen te zijn, dan om hun dien ik ze aankondig tot een oordeel te strekken.....

Uw vertaling van het tweede gedeelte des *Passarinho*[1] is zeer lief, en door het slot dat gy er aan maakt, wordt het een geheel en verkrijgt het de poëtische waardigheid. Dit slot toont den waarachtigen Dichter, die zijn eigene en in zich volkomene wareld heeft. - Wat de versisicatie betreffe, zy is wat zy in U zijn moest, maar niet volstrekt wat het stukjen vereischte. Die *faciliteit* (als men 't noemt) is er niet ten volle in, die zulke zachte eenvoudige stukjens vorderen; maar hadt gy die op uw jaren, gy zoudt geene Alexandrijnsche verzen, of hoogeren Lierzang den toon kunnen geven. Mondeling hier nader van! De oude Rhetorici en Critici hebben 't reeds opgemerkt, wat ik hier zegge. Eenige kleine aanmerkingen zal ik hierby voegen. - Doch in allen gevalle mocht gy het stukjen wel in een of ander mengelwerk plaatsen.

Uw vers op den Kroonprins (aan wiens eeuw ik, by zijn geboorte[2], den

magnus ab integro scelorum - ordo

verbond) is in der daad allervoortreflijkst[3]. Alleen bid ik U in de laatste regel den pyrrichius, sede penultimâ, weg te nemen, die het slot zijn volle kracht beneemt. Ook is het woord *poot* (acht verzen vroeger) niet edel genoeg; onze bijbelvertalers hebben 't

(1) Zie het Eerste gedeelte, door B. vertaald, Affodillen, II, 123.
(2) Zie Vaderlàndsche Oranjezucht, bladzijde 113.
(3) De Zesde December. Zie Poëzy van Mr. I. da Costa, I, 131.

niet kunnen ontberen, omdat zij eenmaal *klaauw* voor *ungula* hadden aangenomen.

Met innig genoegen zal ik uw nader schrijven verwachten. Wees altijd verzekerd en doordrongen van mijne hartelijkheid, en waarlijk vaderlijke liefde voor U. Zy wenscht U alle wezendlijk en betrekkelijk goed, en ik ben gelukkig naarmate ik daaraan kan toebrengen. Vrees derhalve niet, my lastig te vallen; maar geloof my met de volkomenste deelneming en in al de kracht van het woord,

Den Uwe,
BILDERDIJK.

Amst., den 1^{n} van Sprokkelm. 1817.

3.

WelEdelgeboren Heer!

Het heeft my leed gedaan, mijn waardste Vriend, U voor uw vertrek niet weder gezien te hebben, waarmede ik my gevleid en verheugd had. Uw hartelijk schrijven toont my echter uw genegen aandenken, en dit is my dierbaar. Ik ga voort te sukkelen, doch heb na verscheiden dagen bedlegering, mijne kamer weder mogen betrekken, en neem het eerste oogenblik waar dat mijn hoofd het eenigzins toelaat, om U mijn gevoelen, 't geen gy wenscht te vernemen over de *l.* 10 *ff de usufr. aderesc*. te melden. Misschien zal ik my nog wel wat verwardelijk uitdrukken, maar gy zult mijn zwakte voor lief nemen. Verschoon stijl en schrift.

Intricatissimam vulgò legem hanc praedicant. Brunnemannus parum succi habere judicat, spinarum abundè. Quid alii, nec moror, nec memini.

Cujacius Rogerum resellit, quem nomine tenus cognitum, inspicere non contigit. Hoc itaque misso, de summi acutissimique legum interpretis explicatione videamus.

Usufructu duobus legato, alterius partem non utendo amissam ponit, alterique (post litem cum tertio non possessore sed qui sese obtulit, contestatam) accrescere. Primus causa cecidit: victori pars amissa nec consolidatur (quod ajunt) nec accrescit, quia nec proprietas subest, nec jus legatarii. Sed nec proprietario possessori, quia (Papiniano auctore in *l.* 33 § 1 *de usufr.*) 'fundi portio portioni, *personoe* autem *fructus* accrescit.'

Ad alterum itaque usufructuarium recidit. Sed nunc huic quoque sua pars perit, quam proprietario prodesse, necessario sequitur, deficiente quippe collegatario, qui petere posset, sed cujus pars in alterum transiit. Hanc itaque partem dimidiam *duntaxat*, in sese vi legati translatam, hic alter *a possessore consequitur*.

Ita (nisi verba me fallant) Cujacius Obs. IX, II.

Discrepat, in Ottonis Thesauro (Tom. IV, p. 116), Suerinus Tract. de usufr. accr. qui partem primi ad proprietatem redire putat. Contradicentem quippe judicio succubuisse statuit, ideoque victori teneri de redimendâ praestandâque parte ususfructus, quae per moras ambagesque litis non utenti perierit. Vid. *l.* 5 § 5 *st us. pet.* Non itaque de eo hîc agi qui post

alterum suam sibi partem amisit, sed de eo qui litem movit, ac obtinuit. Ingeniosè quidem et acutè; nisi sic (quod agnoscit ipse) lex nostra ad titulum *si usufructus amittatur* rejicienda foret. Id quod mihi saltem non probatur. - Sed praeterea vix perspicio quomodo haec cum regulâ, quae h.l. stabilitur, cohaereant.

Obscuritas omnis, si quid video, in verbis sita est: 'partem dimidiam quam amisit qui litem contestatus est adversus eum qui se liti obtulit a possessore consequitur.' Si hoc sibi velint: partem illam dimidiam primi qui litigavit, a secundo acquiri, Cujacius apertè vincit. Si vero: eandem dimidiam partem quam amisit, ab eo *qui litem adversus contradicentem contestatus est* acquiri, superior Suerini sententia sit! Prius autem si periodûm nexum spectas, praeferendum censeo. Quin et forsan si contrarium sentias haud ita rectè dicetur is *qui litem adversus eum qui se obtulit contestatus est*, A POSSESSORE *consequi*, quod a NON POSSESSORE praestandum sit. - Quod tamen *per non possessorem* A *possessore proestari* quo minus Latinè dicatur, pertinaciter repugnare non ausim, cum eodem modo creditori AB *alio* solvimus. Vid. doctiss. viros ad nobilissimum Terentii locum: *illi babilo* &c. sed non eodem sensu JCtis nostris adhibetur, AB ALIO *possidere* &c.

Res tamen, si me audis haud ita perplexa est, modo teneas, quatuor hîc personas in scenam prodire. A scilicet et B, collegatarios; C, qui liti se obtulit; D, proprietarium eundemque possessorem. - A usumfructum suâ pro parte petit, C contradicente; quo-

cum lite contestatâ, pendente judicio, ususfructus petenti (non usu) perimitur. Hujus itaque pars collegatario accrescit *d.l.* 33 *de ufufr*. Mox B, parte suâ amissâ, contra D agit. Quid consecuturus sit, quaeritur. An partem quam amisit ipse? Minimè; haec enim omnino periit, in proprietarii utilitatem conversa. Sed collegatarii duntaxat partem, sibi accrescendo adjectam. In usufructu enim (monente Ulpiano 1. 1 § 3 h.t.) 'hoc est, quod - amissus etiam jus accrescendi admittit.' - Haec mihi planissima legis acceptio videtur quae primo statim adspectu legenti se offerat.

Ut autem ad collegati speciem doctrinam legis restringas, opus non est. Ea enim est natura ususfructus pro indiviso constituti ut pars alteri deficiens alteri acquiratur atque accrescat. Scilicet: quoties non de *usu fructuve partium* separatim, sed de *usufructu totius pro parte* agitur.

Paucula haec tu, amicissime juvenum, boni consule, nisi quid habeas rectius istis. Caetera, vale, meque (quod facis) amare perge,

Tui devinctissimum,
BILDERDIJK.
Amst. 11 Mart. 1817.

4.

WelEdelgeboren Heer,

Heb dank voor uw lieven vertrouwlijken brief, die my in mijne ongesteldheid en kwijning zeer verkwikt

heeft! Want ik ben sedert 14 dagen of 3 weken wederom verplicht mijne kamer te houden, en lijde veel. Ook mijne Vrouw sukkelt steeds, en Lodewijk blijft onbegrijplijk zwak. Ik schrijf dit alles ten deele aan het nadeelige weêr toe, en zou niet vreemd vinden dat de aanstaande maand september een eind van my maakte. Zy is en was altijd moordend, en my in het byzonder vijandig. Doch wat zeggen dergelijke prognosticatiën, zoo er geen waarachtig voorgevoel by is; en hierop vloeit de inbeelding en wensch te veel in, om het, zoo wanneer het zich niet als tegen dank opdringt, te raadplegen. Het verheugt my dat gy, mijn lieve Vriend, met uwe achtenswaardige familie welvaart. Verzeker haar van onze hartlijkheid. Ik zeg *onze;* gy weet dat dit meer nog zegt, dan de *individua vitoe consuetudo* van Justiniaan.

Het onderwerp van uw Treurspel is zekerlijk zeer belangwekkend. Ik verlang er naar, zoo als ook naar uwen Tocht van Babel[1], waarvan het begin zoo schoon is. - Hiermede bezig, zal by U de Juristische akker (vertrouw ik) wel een poosjen *braak gelegen* hebben. Maar die tijd is niet verloren, even weinig als die van den slaap. De werking van het verstand gaat voort, om dat de *perceptie* blijft, schoon de *apperceptie* afgebroken was. Hou dit voor zeker, op dat gy niet (als mijn geval altijd was) by uitspanning, of afwisseling van voorwerpen, evenwel hetgeen gy verlaat, met geweld vasthouden wilt,

(1) Zie Poëzy van Mr. I. da Costa, Deel II, bladz. 27.

en dus U-zelven (als ware 't) verdeelt; hetgeen boven alles vermoeiend, en zelfs verstandverwoestend is. Hieraan heb ik grootendeels mijne verzwakking van verstand en geheugen te wijten. Wacht U daarvoor, en wees gerust niet alleen op de getrouwheid van uw geheugen, maar ook op de aanhoudendheid van de voortwerking uws verstands, al denkt gy er zelf niet aan.

Ik heb, ja, nog deze en gene explicatien van moeilijke wetten op het papier gebracht. Die liefhebbery slijt niet. Ik zal ze U gaarne mededeelen.

Van de Collegien heb ik weinig verwachting, nu de vacantie voorbygaat zonder dat er iets van bepaald is. Dit zal wel in 't riet loopen. Toen wy laatst by - waren, kwam het my zoo voor, uit het gesprek. De lieden bederven alles, om dat zy niets uit het ware motif willen. - Ik merkte toen op, dat men er een finantiepunt van wilde maken. Ik roerde dat niet verder, om dat gy er by waart; maar immers is dit genoeg om my er geheel koud voor te maken.....- Laat die geheele operatie (die immers beneden een man van geleerdheid of wetenschap is) varen; en weet gy dan jonge lieden, die gelooven dat ik hun nuttig zijn kan, 't zij in taal, in dichtkunst, in geschiedenis, in theorie, of in practijk van rechten, of wat ook, ik ben gereed. - Een ongehouden blijk van erkentenis vereert en kan aangenaam zijn, maar men verlage my niet, door arrangementen, die van 't geen het edelst op aarde is, een *kostwinning* maken. De *kost te winnen* moeten

de handen doen, maar de ziel is daar boven; en, moet ik, ik sla een ambacht ter hand, maar mijn ziel moet vrij zijn en blijven. Ware ik Professor geworden, ik zou dit zelfde doorgezet hebben. Ook als Advocaat wilde ik met geen zaken te doen hebben van pecunieel intrest. Dit denkbeeld verdrukt my. Ik behoor tot dien kring niet waar 't geld toe behoort, en het kan voor my geen motif opleveren, die niet dan in het gevoel der allerbyzonderste Voorzienigheid leve en adem.

Gy gevoelt, dat my dit punt getroffen heeft. - Ik kan daar derhalve met - niet meer over spreken....Maar weet gy (gelijk ik zeg) drie of vier jonge lieden, die 't zij by form van lessen, 't zij by wege van gezelschap, eenig vak met my behandelen willen, men spreke: want nuttig te mogen zijn, is my alles, en daar is geen beloning by noodig.

Alles is hier uit de stad. - Ik verlang U weder te zien. Maar waarschijnlijk zal het wel half September worden. Intusschen *sis felix ubicunque mavis*, en waar zoudt gy liever zijn dan by uwe beminnende Ouders, wier lust en hoop en heil gy zijt!

Vaarwel, en denk somwijlen (salvo meliori ac potiori jure van hun!) aan hem, die na hartlijken groet met innige liefde en deelneming teekent,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 24^{en} Aug. 1817.

[1818]

5.

WelEdelgeboren Heer,

Niet dan diep getroffen ontfang ik den uwe van gisteren met het daarby gevoegde honorair. Noch de aandoenelijke betuigingen, met zoo vele warmte uituitgedrukt, noch eenig geschenk waren er noodig, om my van de gevoelens te verzekeren die ik gedurende den loop van ons Kollegie dagelijks in mijne geliefde Leerlingen (indien ik my aanmatigen mag, dit woord te gebruiken) heb mogen herkennen, en waarvan, zoo de aanhoudende inschikkelijkheid voor de doffe en gants niet aanlokkelijke voordracht van een vervallen en uitgeput grijzaart, als de onbepaalde hartelijkheid my in mijne krankte bewezen, de overtuigendste blijken opleveren. Het streelt my oneindig, te ondervinden, hoe zeer, by het weinige dat mijne zwakheid vermocht, door eenen uitgezochten kring van weldenkende jonge lieden, wie niets dan de zucht voor waarheid tot my getrokken heeft, recht geschiedt aan mijn hart en oogmerken, die ik de Voorzienigheid bidde, verder in U-allen te zegenen! En schoon verre af van eenige aanspraak te maken op eene zoodanige erkentenis als waarmede ik my thands op een wijze, zoo kiesch als verplichtend, vereerd zie, aanvaard ik dit in der daad voor my roerend geschenk als eene eergift die my innig verplicht. Neemt er derhalve zoo gezamendlijk als afzonderlijk mijnen dank voor aan, en gelieft allen

overtuigd te zijn van de recht vaderlijke verknochtheid van een hart dat zich niet verhult of verbergt, en voor 't welk het steeds een genot zal zijn, zich nuttig te maken. Gy inzonderheid, mijn lieve Vriend, aan wien deze onmiddelijk gericht is, kent het, en kunt er de tolk van zijn.

Heb tevens dank voor uwe vriendschappelijke berichten, en schrijf my dikwijls. De Heer Doctor Capadose zal U de onzen brengen. Verzeker uwe geëerde familie van onze hoogachting en hartelijkheid, en ontfang onzen tedersten, innigsten en zuiversten groet, terwijl ik my teeken,

WelEdelgeboren Heer,
UWelEdGeb. DV. Dienaar,
BILDERDIJK.
Leyden, den 10 July 1818.

6.

WelEdelgeboren Heer, *hartlijk geliefde Vriend!*

Ik zou, mijn waarde Vriend, niet vertraagd hebben met uw aangenamen brief te beandwoorden, ware 't niet geweest van wege geweldige hoofdpijn, die my sedert de Najaarsgesteldheid der lucht, weêr verschriklijk foltert zoo wel als mijne Vrouw, en vooral my beschroomd maakte, om by het *journalier* en *precair* van mijn toestand, een verbintenis jegens U op my te nemen, waar ik niet wist of ik wel in het ge-

heel aan zou kunnen voldoen. Gaarne wilde ik uw verzoek bewilligen, maar het liever praesteeren dan toezeggen. Ik ben dan ook daartoe gekomen, om te beproeven wat ik nog met mijn verzwakt gezicht dat dagelijks duisterer wordt en mijn meer en meer bevende hand vermocht, en zende U wat ik heb kunnen op 't papier brengen, als vignet; want den geheelen tytel voor te schetsen is niet noodig, daar men den Lettergraveur naar de form van dien der *Perzen* verwijzen kan. Het vignet dat ik insluite is historisch, gelijk uw Treurspel historisch is. Alfonsus de I koos voor zijn wapen het zilveren schild met de vijf lazuren schildjens, waar men naderhand den rand met de burchten als teekenen van *alliance* (of moederlijke afkomst) met Kastilie omgelegd heeft, zoo het thands nog gevoerd wordt: tevens tot *tenants* of schildhouders gevleugelde draken aannemende. Ik heb dus een gevleugelden draak, in gedaante gelijk hy ze verkoos, met de oude koningskroon uit de lucht doen nederdalen; en dit, boven zijn nieuwgekozen wapenschild met lauwrier omhangen, en van trofeën begeleid. Beter wist ik er niet op. Hou dit ten goede, zoo wel het welgemeende idee, als de gebrekkige uitvoering, want ik kan thands niet beter meer. En, si quid novis rectius istis, smijt het weg, even of het niet bestond.

Wy danken U hartlijk voor den Roderik, waar ik schoone brokken in gevonden heb, maar ik kan nog niet zeggen of het een Epopoeia is. Mijne Egâ heeft groote lust, om er iets van over te brengen. Ook

zijn de noten op verscheiden plaatsen niet zonder reëel interest.

Vaar intusschen wel, verzeker uwe geëerde familie van mijne hoogachting en oprechte vriendschap, en geloof my steeds met alle de warme hartelijkheid waarvoor gy my vatbaar kent,

Tuum ex asse,

BILDERDIJK.

Leyden, 18^{n} 8ber 1818.

[1819]

7.

Waarde Vriend!

Ik had my gevleid, U ten minste in deze loopende maand hier te zien, en zie daar weder een nieuw uitstel! Ja, zelfs uwe promotie in de letteren tot het naaste voorjaar verschoven. - Inderdaad, ik mag hier, in aanmerking van mijne steeds toenemende verzwakking, het spreekwoord wel by denken: Een hard hoofd die 't beleeft!

Reken dit echter geene te onvredenheid in uw besluit, 't geen ik zeer wel begrijp, uit de gewichtigste beweegredenen ontsproten te zijn. Hoe veel genoegens moeten wy niet opgeven, en, met gewillige onderwerping! En of ik deze uw promotie bywone dan niet, wat zal het, wat kan het tot uw welzijn toe brengen, of tot mijne zielsrust in den *scheol!*

Ik weet, mijn lieve Vriend, al wat uw voornemen om my te komen zien, verijdeld heeft, en berust

daarin, maar vergoed my uw langdurig afzijn door my dikwijls te schrijven. Hoe ik naar uwen Prometheus verlang, kunt gy-zelf begrijpen.

Ja, gewis het is in mijne oogen geen gewoon verschijnsel, maar 't geen de hoogste aandacht verdient, de Joden door de *verdraagzame liberalen* zoo vervolgd te zien[1]. - Nu aanloksels van Burgerlijke voordeelen niet genoegzaam baten om hen uit te roeien, moet het openlijk geweld te baat komen. Maar het is tegen de Joden niet als Joden gericht; 't geldt allen, die een geopenbaarde Godsdienst aannemen gelijkelijk, en met hun slechts begint men. Veellicht heb ik U wel iets van mijne verwachting mede gedeeld. Maar dit is geene stof voor een brief. Edoch Ongeloof zal even weinig als Bygeloof vermogen, om de Goddelijke Waarheid te schande te maken. Zy zullen blijven.

De goede Hogendorp heeft U meer gunstigs van ons gemeld dan ik bevestigen kan. Zijn bezoek (als het uwe zou doen) wekte ons hart en bloed op, en wy waren ons-zelven niet, maar, hergeven aan ons-zelven, verzinken wy ijlings weêr in ons diep en onheelbaar smartgevoel, of in de uitputting die dit zelfs voor ons verdooft, en het lichaamlijk lijden van hoofd en zenuwen herneemt al zijn geweld. Het najaar is (als gy weet) buiten dien een nadeelig saisoen voor ons, en in uwen wensch om een frissche gezonde vorst is, waarlijk, al ons uitzicht besloten.

Gisteren ontfing ik 't eerste Exemplaar van onzen

(1) Toenmaals in Duitschland, vooral in Hamburg.

nieuwen dichtbondel by Immerzeel, onder den naam van *Nieuwe Dichtschakeering*. Dat ik U dien nog niet toezende, misduidt gy my (hoop ik) niet.....

Men heeft my weder een Collegie van Hollandsche Historie gevraagd, waarin van Hogendorp, van Wassenaer, en Walree de voornaamsten zijn. Wie is die Heer Walree? Kent gy zijne betrekkingen in Amsterdam? - Ik denk met de laatste week in deze maand te beginnen.

Uit uw schrijven zou ik byna opmaken dat het met Mevrouw uwe Moeder thands wat aan de beterhand is. Moge ik dit wel hebben, en de beterschap van duur zijn, en voortgaan met toenemen! Verzeker HaarWelEdg. en geheel uwe geëerde familie van mijne oprechte hoogachting en hartelijkheid, en geloof my *sans reserve* gelijk *sans fa&ccon*,

T. ex asse,
BILDERDIJK.

Leyden, den 14^{en} October 1819.

[1820]

8.

WelEdelgeboren Heer, *waardste Vriend!*

Hoe uw lief en hartelijk schrijven my in de ongerustheid, waarin ik over uw gezondheid gebracht was, verkwikte, kan ik U niet uitdrukken. Den Hemel zij dank dat gy U thands weder beter bevindt! In nablijvende zwakheid of slapheid na koortsen, stel ik, in uwe jaren, geen zwarigheid, schoon zy ook

invloed op den geest hebbe. De geest-zelf herstelt het lichaam daarvan, zoo lang de machine niet afgesleten begint te worden. Gave God slechts dat uiterlijke en zielkwellende omstandigheden geen voedsel gaven aan dat gebrek van opgeruimdheid, dat geenen bestemden naam draagt, en waarlijk ook eigenlijk in een zeker gevoel van onbestemdheid bestaat, het moeilijkst van alle ongelegenheden of ongemakken, en mooglijk het meest algemeene, dat er op deze wareld plaats heeft. En welk heelmiddel voor dit? - Of, de volstrekte *indolence* van den wilde in zijn hangmat (die waarlijk voor ons niet is); of, een moedig en stout zelsverhessen, waardoor wy ons eigen lot maken, afgezonderd van alle invloeden van buiten, en waartoe een gevoelig hart moeilijk besluit: ja, waarby honderden die er toe besluiten, in het hatelijke en altijd valsche Stoïcismus vallen.

Dat wy hier dagelijks van U spreken en uwe overkomst verlangen, waar wy nu reeds geruimen tijd op uitzagen, behoeft geene melding, in die betrekkingen, waar in de Voorzienigheid ons gebracht heeft, wier leiding te erkennen en te volgen, alleen (gy gevoelt dit) waar genoegen en ware wijsheid is. Deze weet gy ook, lieve Vriend, dat zich alles te nut maakt, en ons die volkomen en gladde ronding geeft, dat

> ‘teres atque rotundum,’
> *Externi ne quid valeat per leve morari*.

Gaarne spreek ik U daarover in toepassing op byzonderheden, zoo veel mijne zwakte en ouderdom

toelaat. Want in alles, mijn Vriend, is het, gelijk ik het altijd in ons vak (de Rechtsgeleerde practijk) gevonden heb: van oude lieden moet men nooit meer dan *consideratiën*, en geene stellige *advizen* verwachten of vorderen. Zy verliezen allengs het *coup d'oeil*, als men 't in de krijgskunst noemt, en door het verlies waarvan, een hoogbejaard Generaal ook altijd ongelukkig wordt, hoe bekwaam en triomfant hy ook in den bloei van zijn leven geweest mag zijn. Het zeggen zelfs: *Een oud man in den raad*, zoo geaccrediteerd van ouds, is niet verder waar, dan voor zoo veel men een Raad van overweging, en niet van besluiten, bestuur, of bewind meent; welk laatste kracht, snelle opmerking, moed, en stoutheid vereischt, die niet dan in 's levens bloei vallen kan. Voor het overige, lieve Vriend, geloof dat de spin die in 't middelpunt van zijn net zit, juister gevoelt, waar een vlieg er in haakt of een hommel door heen snort, dan iemand van buiten het hem zeggen kan.

Ik wensch U van harte geluk met het Lidmaatschap der Maatschappy van Letterkunde. Als het oudste en meest aanzienlijke van alle Lettergenootschappen by ons, heeft het (ondanks haar verval) iets onderscheidends, waar in ik voor U eenig belang stelde. Ontmoet daar alle mogelijke aangenaamheden van!

Van Gabriel verneem ik thands niets. Middelerwijl verval ik van dag tot dag, en sta gereed (zoo hy my nog noodig mocht hebben, als hy te kennen gaf,) hem te ontvallen. Met veel moeite heb ik, een poos geleden, den Heer Valckenaer bezocht, kwam er zeer

ziek aan, moest my dadelijk nederleggen, en was blijde, spoediger dan ik my voorgesteld had, te rug te keeren. - Ook lijdt mijn hoofd geen werken meer, en de aanfporing van het boek *Koheleth* IX, 10, baat my niet.

Doch ik moet afbreken. Verzeker uwen Heer Vader en Vrouw Moeder van onze oprechte hoogachting, en zoo ook de Heeren Capadose; en groet verder al wien het behoort, en wees zelf van ons en den kleinen Lodewijk, op het hartelijkst gegroet!

De Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 11^{en} Augustus 1820.

9.

Dierbare Vriend!

Na uw vertrek ben ik wederom geheel in de mat geraakt, en zelfs heb ik gisteren en eergisteren het bed moeten houden. Dit heeft my ook verhinderd, U het handschrift waarvan wy spraken, te zenden. Intusschen heb ik uwen groet met onzen T. bekomen, die van het onderhoud dat hy met U gehad heeft zeer opgetogen is, en de vier deelen van Heideck(1), die ik met veel genoegen lees. By de plaats die ik U laatstmaal mededeelde zult gy wel doen een andere

(1) Defensa de la Religion Christiana. Madrid 1797. 4 Vol. quarto. Zie het voorbericht van dit deel.

van Rabbi Ibba te vergelijken, die Heideck op pag. 21, in de noot 14 bybrengt.

Met moeite schrijf ik dit, als het schrift-zelf wel toonen zal. Vaarwel, mijn innig geliefde Vriend, groet uwe geachte Ouders en familie van ons, en neem het nevensgaande tegengeschenk van mijne Egà voor uwen Prometheus &c. aan. - Ik ben en blijf

Geheel de Uwe,
BILDERDIJK.
Raptim.
Leyd., 4 Septr. 1820.

[1821]

10.

Waardste Vriend!

Hoe zal ik U danken voor het voortreffelijk vers[(1)], met uwen laatsten ontfangen? Dat de gevoelens die er in uitgedrukt zijn, en de uitdrukking-zelve geheel mijne ziel geschokt en doortinteld hebben, zegt te weinig, maar gy weet hoe mijn hart aan en over U hangt, en dit is meer dan ik U uitdrukken kan. God zegene U, was de eerste groet van mijn hart, en zal ook mijn laatste zijn, en wat is er, dat dit enkele woord niet bevat, voor God, en voor U die my hebt leeren verstaan!

Gy vraagt my over de gevoelens nopens den staat der zielen na de dood? - Hoe zullen wy dien afgescheiden staat of bevatten of uitdrukken, daar wy

(1) Aan Bilderdijk. Zie de Poëzy van Mr. I. da Costa, I, 65.

geen verstandelijk denkbeeld hebben, dan 't geen het lichaamlijk gevoel onderstelt? Zie hier echter, wat ik meene; voor zoo verre dit meenen-zelf geen bloot fladderen in 't wilde is. - Het Joodsche gevoelen dat den middenstaat tusschen de dood en de opstanding, als een slaap voorstelt, is zekerlijk waarheid; maar de vraag is tot hoe verr'? - Geboren wordende, moeten wy door de lichaamlijke zintuigen leeren gewaarworden, en eer wy dit geleerd hebben, zien, hooren wy niet, &c. Indien wy nu sterven, moeten wy, even zoo, zonder lichaamlijk zintuig leeren gewaarworden; en eer zien, hooren, gevoelen wy niet. Dat is te zeggen, in het een en ander geval is er bloote *perceptie*, maar geen *apperceptie;* en dezen staat (die waarschijnlijk die der planten is) kunnen wy ons niet anders voorstellen dan gelijk wy ons den slaap voorstellen. En inderdaad dus koomt ons in de Heilige bladeren de *scheol* voor, en de *rust* daarin *tot het einde der dagen*, als by Daniel XII, 13.

Maar de vraag is, wat dit *einde der dagen* zij? De Rabbijnen hebben te recht begrepen, dat dit is de komst des Messiahs, die de afgestorvenen uit dien doodslaap opwekt. Hierop ziet ook het *nederdalen ter Helle* in de geloofsbelijdenis der oude Christenkerk; en deze schijnt vrij algemeen ondersteld te hebben, dat de Heilige Vaderen tot 's Heilands komst in den Scheol in dien doodslaap volhard hebben. Echter niet zonder alle zelfbewustheid, niet zonder bewustheid van en verlangen naar die opwekking en overbrenging tot een Engelenstaat.

Het misbruik dat in de middeleeuwen van deze onderstelling gemaakt is, heeft by de Hervorming dien geheelen middenstaat ten aanzien der ziel veelal doen verwerpen, doch zekerlijk te onrecht. De voorstelling der zaak mocht valsch zijn, men had geen recht om met de valsche voorstelling, 't waarachtige voorwerp dat er kwalijk in voorgesteld werd, te verwerpen. Ook komen de Hervormde Christenen meer en meer van dat eerste vooroordeel tegen dezen tusschenstaat te rug.

Tegen die voortduring der oude Heiligen in dien tusschenstand, gedurende twee duizend jaren (of meer, of minder, naar den tijd dien zy leefden), is echter ook vrij wat zwarigheid by ons Christenen. Doch hoe het daarmeê zijn moge, wy stellen een langzaam ontwaken uit dien staat van gevoelloosheid, op even gelijke wijze, als by een eerstgeboren kind, dat zijne vatbaarheden door ze te beproeven allengs leert onderscheiden en zoo tot zien, hooren, smaken enz. geraakt; in 't welk de dienst en bystand der geestelijke wareld ook niet ontbreekt. En men mag besluiten, dat dit leeren erkennen van zijne vatbaarheden spoediger by den eenen dan by den anderen vordert.

Zie daar kortelijk, wat ik geloove U te kunnen meêdeelen. Duizenden van vragen, van zwarigheden, van duisterheden doen zich in dat alles op; maar de identiteit en voortduring van perceptie moet altijd vast staan, en met deze blijft ook, 't zij dan duisterer of duidelijker, de betrekking van ziel tot ziel in de geestelijke en lichaamlijke wareld bewaard. - Doch

sommigen hebben gevraagd: Waartoe dan de opstanding des lichaams?

Deze vraag zou zeer belemmerend zijn, indien wy de zaak *a priori* beschouwden. - Maar van achteren beschouwd, vervalt zy, zoo dra wy het eenmaal gedane scheppen van de lichaamlijke wareld, en 't herstel van die, aannemen. Dit herstel sluit de hereeniging met het lichaam in, en die hereeniging is zekerlijk een weldaad van God, en een staat van geluk boven dien der bloote ziel, een verdubbeling van genot des aanzijns; doch waartoe wy na de tegenwoordige verslaving aan 't grove stoffelijke niet kunnen geraken, dan na eerst in een zuiver geestelijk bestaan als afgescheiden geweest te zijn, en dus de geestelijke kracht herwonnen te hebben.

Misschien druk ik my in dit alles te duister uit. Misschien, geheel kwalijk. - Daar is ook veel meer aan te merken omtrent den aart van het menschelijk lichaam en 't hooge voorbeeld daarvan, waarvan de oude Theosophie der Rabbijnen in hunne Kabala allermerkwaardigst is; doch dit behoort tot hoogere waarheden, dan wy hier aanroeren kunnen. Ook zal dit, voor heden genoeg zijn, om U eenigzins omtrent mijn begrip in te lichten.

Terwijl ik dit schrijf brengt onze goede Carbasius my uwen groet en bericht van uw welvaren. Ontfang gy den zijnen hiermede te rug, nevens die mijner Egâ.

Wy verheugen ons in de goede gezondheid van al wat U dierbaar is. Wat ons betreft, mijne Egâ ligt

weder te bed, en met my is het niet als men te Amsterdam uit uwe berichten schijnt opgemaakt te hebben, doch echter zeer draaglijk; en dus sukkelt het voort.

Ik zend U de *Fe triomfante*[1] nog niet, om dat ik de wagens (experientiâ olim edoctus) niet veel vertrouw. Met de eerste gelegenheid zal het boek in dank terug gaan.

Verzeker, bid ik, uw geëerde familie van mijne hoogachting, en geloof my steeds met alle gevoelens die de naauwste en heiligste betrekking kan ingeven,

Den uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 3 Jany 1821.

11.

Waardste Vriend!

Dat ik met de hartelijkste deelneming en vurigste wenschen voor uw geluk en genoegen, de my hooggewichtige tijding uwer verloving ontfange, zult gy (ik vlei my des) niet in twijfel trekken; maar het is een zoete plicht voor mijn ziel, dit niet slechts stilzwijgend voor God maar ook met een letter schrifts aan U-zelven uit te storten. Aandoenlijk is my altijd eene Echtverbintenis, en boven deze nietige wareld;

(1) Een werk van den Spaanschen schrijver Heideck, gelijkfoortig met de Desensa etc. in den vorigen brief vermejd.

ja, inderdaad een verheffing tot hooger. Ook U zal zy dit zijn, en ten zegel van de invloeden der Hoogste en onuitspreeklijke Goedheid strekken. Zy zij dit, en worde in 't gevoel van dien zegen voltrokken die over Abraham uitgestort werd en dien Hy nog, op zijne afkomst nederziende, zelfs in al wat haar hier drukt of benaauwt, met aanbidding geniet, en in de voortsnellende toekomst, volkomen ziet! Ja zegene U de God uwer vaderen, onze God, en vloeie uw huwlijkssponde over van 't waarachtige huwlijksheil! Verzeker uwe Bruid van mijne hoogachting en de vaderlijke liefde, waarin mijn hart haar met U omvat, en moge zy U dat ALLES zijn, waar het hart zoo naar dorst, en zonder 't welk heel dit leven een jammerlijke ballingschap is! Betuig ook mijne gelukwensching aan uwe wederzijdsche betrekkingen, en sluit in dit alles mijne lieve wederhelft niet uit van de gevoelens die ik U en de uwen toedrage.

Ik wenschte by dezen brief niets te voegen dan het geen U verheugen kon; echter ben ik verplicht te melden dat wy hier alle ziek zijn. Mijne Egâ houdt doorgaands het bed, overmatig zwak en lijdende in het hoofd; de lieve Lodewijk ligt desgelijks sedert eenige dagen; en een nieuwe aanval van zijdewee verplicht my nog heden tot een aderlating, die ik hoognoodzakelijk acht. Ik mag U dit niet verbergen, doch ontruste het U niet: Ons lot is door de Opperste Goedheid afgewogen (dit weet gy), en geen aasjen meer bitterheid wordt ons toegediend dan Zy

voorschrijft. Zijn wy derhalve onderworpen met blijmoedigheid!

Vaarwel, lieve Vriend! Wees gelukkig, en (nogmaals!) ontrust U niet mijnentwege, maar denk echter by 't geen U het waardst is, somwijlen aan uwen beminnenden Vriend

BILDERDIJK.

Leyden, den 25 Jany 1821.

De caeteris ubi paulisper convaluero.

12.

Waardste Vriend!

Dat ik mijn vernieuwde hartlijke zegenbede, op uw vriendlijk bericht van uw voltrokken Echt U niet dadelijk op het papier bracht (hoe innig zy tot God opging zult gy toch wel gelooven) zult gy wel aan de zwakheid waar in ik gedompeld ben en die my telkens buiten staat stelt, willen toeschrijven. De allerontrustendste toestand mijner Ega (gy weet hoe wy in elkander leven en vereenzelvigd zijn) verslindt my geheel, en ik ben telken reize als vernietigd door ieder nieuw toeval of teeken dat de bekommering aanzet.

Heb dank voor den Helon, die hiernevens te rug gaat, en nevens welken ik een boek voor den Heer van 's Gravenweert voege, 't geen gy wel zoo goed zult willen zijn van hem mijnentwege te doen toekomen? - Ook den byliggenden brief voor onzen Capadose.

De volle en in alle betrekkingen en opzichten uitgebreide zegen van onzen God zij over uwe Echtkoets uitgestort! Geheel de 128ste Psalm, die by onze Kerkelijke Huwlijksverbintenissen plach gezongen te worden met eene aandoening, waar men thands geene vatbaarheid meer voor heeft, zij uw deel! En zoo in den vollen en waarachtigen zin zij het ישראל שלום על . Betuig uwe lieve Egade mijn hartelijken vaderlijken zegengroet. Zekerlijk zal zy met hart en ziel in de uwe samenvlieten. Ik geloof niet dat men by U de verkeerdheid heeft die by de Protestanten is ingedrongen, van jonge meisjens tot zelfstandige Theologanten te maken, met wie de man te disputeeren heeft, in plaatse van geheel op haar in te vloeien. - Ja gy hebt recht, mijn Vriend, met een lieve Gade, die waarlijk Gade is, kwetsen de doornen des levens, maar zy snijden niet. - Ontfangt ook den heilgroet der mijne, die gy weet dat in alle mijne gevoelens deelt! Ook de lieve Lodewijk voegt er zijn kinderlijk en toch meer dan Psittacinum *χαῖρε* by.

Schrijf my dikwijls, en denk dat uwe gevoelens en ieder blijk van volharding en voortgang my verkwikking en troost voor thands en voor eeuwig is. Betuig uwen braven Ouderen en betrekkingen mijne hoogachting, en geloof my steeds gelijk gy my kent,

Den Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 30 July 1821.

13.

Mijn waardste Vriend!

In ons beider gesukkel heb ik nog niet kunnen uitbreken, om U te schrijven, alhoewel het met ons juist niet erger (maar ook niet beter) staat, terwijl echter de ongemakkelijke opzetting by mijne Egâ steeds toeneemt, en alles op de zelfde wijze voortgaat. - Ik moet ook ditmaal zeer kort zijn. - Het is zoo, mijn Vriend; ja, daar bestaat geene eigenlijke zichtbare Christenkerk meer, zoo men het in globo beschouwt; en dit is voorzegd. Maar nog bestaat en zal blijven bestaan de erkentenis en openbare belijding van die Kerk waar de Leer zuiverst blijft, schoon de groote hoop van die zich laten voorstaan die Kerk uit te maken, aan afval en weêrstrevigheid schuldig is; ja schoon er een algemeene dwaling in plaats hebbe, wanneer de waarachtige zucht en erkentenis die den grondslag uitmaakt, daar blijst, alschoon zy dan ook niet volkomen doorgloeit. Daar zijn er ten allen tijde in de zoogenaamde Hervormde kerk geweest, die de zaak wel gevoeld en begrepen hebben, en dat gevoelen is nooit by haar veroordeeld of verdoemd, als by de R. Katholyke, die belang had het met geweld te onderdrukken. - 't Is het nieuwe Filozofische Heidendom dat zich ook in de Hervormde kerk indrong, en een recht gemaakt heeft van het geen deze Kerk niet anders dan als een (tijdelijke) onderwerping aan een ander wareldlijk gezag dat zy bestaande vond, aan-

merkte. Maar wel degelijk beschouwt zy zich (schoon de Anglicaansche Episcopalen, de Lutherschen, en de Bremer Coccejanen, zoo als ook Arminius, by ons het anders drijven) als alleen wettelijk aan haar Hoofd onderworpen, en aan geene Aardsche macht of gezag. Ik spreek hier van haar waren Leer, en 't is daarom ook dat de Voetianen altijd slecht by de Regenten stonden, en de Stadhouderen steeds aanhingen, als beschermers van de haar eigenaartige onafhanklijkheid van het aardsche gezag tegen de aanmatigingen van Staten en Magistraten. - Laat de groote hoop raaskallen, ja al ware 't, tot één toe, 't geen, eens als de Kerkleer erkend, sedert by haar niet veroordeeld is, blijft. Zie daar wat ik U hieromtrent in overweging moest geven. Waar ik mondeling misschien nog wel iets by zou kunnen voegen. - Uw denkbeeld neem ik aan, maar laten wy niet voor uit loopen. Een plicht kan eensklaps dringende worden, en het oogenblik van hem te vervullen hangt aan de werking in 't hart, en aan niets *exterieur*. Uwe uitzichten blijven niet te min, en zy zijn de mijne, en ik ga er kwijnende aan van verlangen. Zy zullen vervuld worden.

Vaarwel, wees met uwe lieve wederhelft en brave Ouders hartlijk van ons beide gegroet, en bied Hun WelEdelgeb. onze hoogachtingverzekering aan. - Gy gelooft my immers van harte, maar het is my een genoegen het te mogen herhalen,

Den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 18 October 1821.

14.

Mijn waardste en dierbaarste Vriend!

Het is een maand, dat ik U dagelijks wenschte te schrijven, en geen rust voor mijn hart daarover had, maar het ieder dag uitstelde, om dat ik U den volgenden, mijn derde Deel *Verscheidenheden* meende toe te zenden.....Heb dank ondertusschen voor uw lieve en allerverkwiklijkste brieven, en vertroost er my dikwijls mede in dezen zoo pijnlijken toestand. Uwe toespraak, uw welzijn, uw deelneming, uwe zielsvereeniging met de mijne, en uw boven alles dierbaar belang, zijn my het aandoenlijkst op aarde, en Hy wien wy erkennen, eeren, en aanbidden, versterke U steeds in de gevoelens en zaligende indrukken, die ik U met zulk eene blijdschap voor mijn hart, koesteren zie! Doch ik durf bier niet dieper intreden, genoeg voor ditmaal!

Wat my persoonlijk betreft, ik verzwak en verminder geweldig, doch heb van geen zware pijnen of benaauwdheden te klagen, maar alles schijnt my een op handen zijnde apoplectisch overval te voorspellen, waartoe duizeligheid, dofheid, slaperigheid, verzwakking van alle zintuigen, enz. enz. (traagheid en luiheid niet uitgesloten) den weg toonen. De toestand mijner Egade is dezelfde als zoo lang, en ik schrijf te gelijk met dezen aan onzen braven Vriend Capadose, daarover, wien ik verzoek U de zaak omstandiger mede te deelen, en die ook reden heeft om

over mijn lang stilzwijgen te onvreden te zijn. Verschoon my by Zijn WelEdgeb. bid ik, over die nalatigheid, die niet dan uit de onoverwinnelijke *inertia corporis et animi* en het daaruit voortgevloeide eindeloos *procrastineeren*, ik zal niet zeggen, te verdedigen, maar, te verklaren is, van welke ik my beklaag.

Ik hoop dat het met de gezondheid van uwe geeerde Ouderen thands beter gesteld is dan uw laatste my meldde en vlei my met den welstand en 't zielsgenoegen dat ik my ten aanzien van U en uwe lieve weêrhelft voorstelle. God zegene U en de uwen, en Zijne Voorzienigheid leide U den weg, dien zy U deed inslaan, met dien moed en standvastigheid voort, die ik U kenne, en steeds getracht heb te versterken! Hiertoe neme Hy mijne beden aan, en vervulle mijne vaderlijke wenschen!

Vaarwel, mijn geliefde Vriend, en geloof my steeds met de innigste tederheid,
Den Uwen.
BILDERDIJK.
Leyden, 18 Jany 1822.

[1822]

15.

Waardste Vriend!

Lang reeds moest en wilde ik U schrijven, maar werd door de onuitdrukbare verkwijning die de warmte mijn geheele wezen scheen in te drukken en waardoor ik my als van ziel en lichaam ontwricht en uit één gestort voele, t' elken reize, weêr verhinderd en te

rug gezet, daar zich alle *energie* by my als ware 't in gevoel van onmacht veranderd heeft. Gisteren echter kon ik den prikkel die er tegen worstelde niet langer weêrstaan, en ik had de pen opgevat en zelfs ingedoopt, wanneer ik van Herdingh den uwen van den 18^{n} en daarby dien van den goeden Dirckink(1) ontfing. Thands neem ik de gelegenheid waar om U door het zelfde kanaal deze weinige regels, met besparing van meer, te doen toekomen in uw tegenwoordig onthoud by de Zeister broedergemeente. Met leedwezen versta ik uit uwe letteren de *treurige dagen* die U overkomen moesten, en my innig treffen, en dank ik met U de Allesovertreffende Genade die by onderwerping troost, licht, en dank in het harte werkt, en U niet begeven zal! - Ik vertrouwde 't (mijn tedergeliefde Vriend!) en uw schrijven bevestigt het my, dat de aanspraak van onzen oprechten Deen U niet anders dan welkom kon zijn, en dat ge aan hem uw gevoel voor God en Zaligmaker ontwikkelende, U-zelven en hem sterken zoudt. - Hoe verlang ik U weder te zien, en hoe is het aandenken aan U en die U zoo waard is, het altijd geliefkoosd en ons altijd tegenwoordig beeld, dat ons beider hart steeds doorzweeft! Waarlijk, een brief van U te ontfangen, verheldert den dag by mijne Ega als by my, en niets meer verlangen wy dan met de uwe bekend te worden, aan wie ik wel een specialissimum

(1) Baron Dirckinck, een Deensch Edelman, toen Holland bezoekende.

mandatum van haar heb, van toch haren Liefdegroet niet te vergeten. Ontfang dien des, en breng hem getrouw over, van de lijdende Vrouw, die waarlijk in de allerontrustendste omstandigheden voorbeeldig gelaten is, en met Christenmoed en vertrouwen de uitkomst aan Hem aanbeveelt, die alleen redden kan.

Wy hopen op de vervulling van uw toegezegde overkomst. Geniet intusschen in dit uw aangenaam verblijf, te samen al 't ongestoord genoegen van teder beminnende Echtgenooten wier hart van den geest der waarheid, der liefde, en des eeuwigen heils, vervuld en doordrongen is! En vergeet in de gemeenschap van Jezus Christus eene afvallige wareld, die elk eenen wie Hem met een waarachtig geloof aankleeft niet anders dan haten kan. Ook wy van onze zijde zouden haar wederkeerig haten, ware Hy geene verzoening (aan welke wy sidderen zouden perken te stellen,) zelfs voor Zijne vervolgers!

Nogmaals onzer aller groet, zegen, en heilbede! Vale! Imo valete, dicere volui.

De Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 20 Juny 1822.

16.

Mijn dierbare Vriend!

.....Veel wilde ik U schrijven, maar hand en hoofd weigeren my de dienst die

ik vergen zou. Denk echter door, lieve Vriend, op het punt dat de grondidée van mijn zeer tumultuair uitgestort en ongekuischt vers[1] maakt; en, gevoelt gy de *éénheid* van man en vrouw, en de *éénheid* van ouders en kind, wat andere sleutel is er noodig voor de liefdewet waarin alle plicht zich oplost, en de volstrekte *éénheid* van heel het menschlijk geslacht, dat om één te zijn, uit *éénen* mensch voort moest komen, wiens adem uitvloeisel des Scheppers was; en wat behoeft er meer of anders om, na de verwijdering van dat menschdom, de hereeniging met dien Schepper en Zijne afdaling tot ons in onzen staat en deelneming met ons, aan te grijpen, te erkennen en met geheel ons gevoel daarin weg te smelten? - Gevoelen wy niet, dat het zoo zijn moest? En gevoelen wy niet dat Mozes verhaal waarheid, onomstootbare grondwaarheid is, waar het ongeloof des afvals meê spotten moet, maar die ons doordringt en verhemelt? En is dus alle Godgeleerdheid en alle Zedenleer niet het eenvoudigst mooglijk, en boven alle begrip of verbeelding eenvoudig? - En kan er dus iets heiliger, iets goddelijker voor het hart zijn dan 't huwlijk en zijne vruchten? - Maar ik moet zwijgen, om dat ik my niet uitdrukken kan - doch gy verstaat my, dit gevoel ik, en dit is genoeg.

Vaarwel, mijn dierbare Vriend, broeder en zoon in den gezalfden Koning en Heer der schepping. Zijn

(1) Huwlijksfeest-Herinnering voor mijne Vrienden ***. Zie Krekelzangen, II, 59.

Geest doordringe U meer en meer, en zij met ons in onverwrikbaar Geloof, Hoop en Liefde! Vaarwel met uwe wederhelft en denk aan ons!

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, den 15 July 1822.

17.

Waardste Vriend!

Heb dank voor de toegezonden depèches en uwe ons altijd dierbare Letteren met de mededeeling van uwe ons aangename voornemens. Gy ontfangt hierby een brief aan onzen braven Capadose. Zeg dien (bid ik) het geen ik niet schrijven kan. Gy ontfangt tevens den *Waverley* te rug, dien ik met veel genoegen gelezen heb en die my inzonderheid om mijne gehechtheid aan de Schotsche Natie (die ik altijd beklaag door de Fransche verbintenissen verbasterd te zijn geworden, maar die oorspronklijk zeer veel Hollandsch hadden) veel deelneming inboezemde. - Nog heb ik de *Minstrelsy of the Scottish borders* van U, en wensch die nog een poos te houden, om de belangrijke explicatien die er in zijn. *The curse of Moy* die er in voorkoomt, heb ik voorlang eens in een ballade gebracht, die ik nu weêrgevonden heb en met eenige verandering in het Tweede Deel mijner *Krekelzangen*, nu gereed voor de pers, plaatse, waar ook de *sint-Alban* van Southey plaats zal krijgen, dien gy dezen winter van my gehoord hebt.

Veel bekommering heeft de blijde tijding van het herstel uwer lieve wederhelft ons weggenomen! Zij het duurzaam en op nieuw *gezegend!* - Betuig mijne gevoeligheid aan den Heer de Clercq voor zijn hartelijken brief en sonòr Dichtstuk. Hy heeft in der daad een byzonder goeden toon van versificatie en die thands al vrij zeldzaam is, by de meest geroemden onzer poëeten zelfs.

Groet uwe Egâ en alle vrienden die 't van Jezus en Zijn dierbaar Euangelie zijn, van mijne wederhelft als van my, en zijt ook van onzen Lodewijk gegroet! 's Hemels zegen en de genade des Heeren zij steeds over U en uw huis, en Hy volmake Zijn werk in den Geest des heils! Vaarwel en schrijf my dikwijls, al zijn 't slechts drie woorden. Zy zijn ons verkwikking in lijden, en verheffing des harten in vreugde, altijd inboezeming van dankbaarheid jegens Hem die alles in allen is.

Ik teeken met de gevoelens die gy my kent,
De Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, den 22 July 1822.

18.

Dierbaarste Vriend!

Weinig had ik op den uwen van den 26^{n} zoo spoedig eenen van den inhoud uws laatsten verwacht.

Ik gevoel, ja geloof te begrijpen, al 't geen gy my meldt, en zie er de kennelijke hand van God in. Loven en danken wy Hem voor 't BESTIER der zaken dat Hy onze voorzorg ontrukt, aan zich betoont te eigenen, en, gelijk in alles, allerbyzonderst echter ten aanzien van 't Lot der zijnen, handhaaft. Ja, na het gebeurde, en in den staat waarin het gebracht is, kunt gy niet verwijlen. 't Geen gy plichtig ontzaagt, wordt van den anderen kant verbroken en weggeruimd, en wat kan, wat mag in die zichtbare samenstemming U te rug houden, daar Jezus Geest in uw hart spreekt? Met verlangen zien wy U hier te gemoet, en hijgen, als gy, naar het zaligend oogenblik dier heiligende plechtigheid, die ons (zoo zij het!) geheel in onzen Verlosser vereenigt!

Hetgeen onzen braven Capadose treft, treft my te meer (en 't moet het ook hem) om dat het *ab initio* zich anders scheen aan te kondigen. Echter verwondert het my niet, en in der daad, het kon niet wel anders. By alles wat wy voornemen ten goede, zijn er duizenden van fijne en grovere, zicht- en tastbare, of ongemerkte, banden en strikken die ons te rug houden, en het is Gods genade, die ze (waar, het zij een schijnbaar conflict van plichten, het zij neigingen (goed of kwaad) in wederstreving met onze roeping en hoogeren plicht staan) door een uiterlijk evenement doorscheurt, en dus wat van Hem koomt, doet doorbreken en daarstelt. - Zijn zacht, zijn gevoelig teder karakter vereischte van Gods Voorzienigheid dien heviger en geweldiger aanval, om hem

door te stoten, waar zijn hart vol tederheid mooglijk al dobberend bezweken ware. - Doch wat praten wy menschen van Gods wegen met ons! Zwijgen, aanbidden, en volgen met het innigst vertrouwen, zonder om te zien; dit is immers het onze, en meer niet! En dit zult gy, dit zal hy, dank zij den Allerhoogste, Hem die U geroepen en uitverkoren heeft om zijne verlosten, zijne kinderen te zijn! Volvoere Hy, voltooie Hy Zijne weldaad en schenke Hy daartoe alle kracht, allen moed, alle standvastigheid, in den Heiligen naam, waarvoor alle kniën zich buigen moeten! Amen!

Ontfang onzen Liefdegroet; troost, ondersteun, en versterk onzen lieven Vriend en broeder! Versterkt elkander, en bidt voor elkander, en ook voor die U lief heeft met meer dan vaderlijk, met Christelijk hart!

Uwen
BILDERDIJK.

Leyden, den 5^{en} Septr 1822.

19.

Waardste Vriend!

Ik had op uw lieven en ons verkwikkenden brief eer moeten schrijven, maar wachtte op mijne vrouw, die er een van haar aan uwe lieve gade bij wilde doen, maar weder in 't bed ligt. Ontrust U echter niet te zeer; zekerlijk heeft de Haarlemsche reis verkoud-

heid, schokking, etc. etc. verwekt, maar dit alles vereenigt zijne uitwerkselen met die van de uitputting eener gespannenheid die 't genoegen van 't dagelijksch bijzijn en onderhoud van die ons zoo dierbaar zijn, met zich bracht, en nu by 't gemis daarvan, eensklaps eene algemeene neêrslachtigheid te weeg brengen moest, die hare oorzaak in den geest heeft. Haar geheele toestand sedert verscheiden weken was zoodanig, dat ik dit verwachten moest, en ik vlei my dat alles spoedig den vorigen loop hernemen zal. Mijn hoofd is desgelijks aangedaan en zwakker dan in lang voor my-zelven merkbaar was: echter was ik voor twee dagen zeer vlug, moedig en vrolijk toen het 's nachts wat gevroren had. Zoo hang ik aan den invloed van 't weêr!

Hartlijk verheugen wy ons in uwe gelukkige overkomst en gewenschte harmonie met die U zoo na zijn! - Ware 't met onzen goeden Capadose even zoo! Doch Gods wil geschiede, en Hy zal 't *wel* maken! 't Geen gy dezen onzen braven vriend meldt van de klassen van lieden die uwlieder overgang zoo verscheidenerlei opnemen, verwondert my niet. 't Is de klasse der geleerden, waarin het Systematische Antichristendom t' huis behoort; en (geloof my) ik beef voor geleerdheid, zoo de zaken thands gesteld zijn. Ja, wat zult gy zeggen, zoo ik U bekenne dat ik my als te rug gehouden gevoele van mijnen Lodewijk Latijn te doen leeren? Zoo gevaarlijk acht ik thands de besmetting van 't gruwelijk Heidendom, waarvan het altijd tot vehikel gediend heeft.....

Van dag tot dag ondervind ik den heilrijken invloed van uwlieder doop hier ter stede. Verscheiden Joden toonen zich nadenkend en verklaren zich, te wankelen; 't heerschend begrip-alleen dat wy hun Messias niet, maar een anderen eeren, verbijstert hen, naar sommigen zich uitgelaten hebben; en, dit opgehelderd, zijn velen gewonnen. Dit schijnt hier te broeien, te werken. De smalle gemeente looft God over 't uitzicht op algemeene bekeering der Joden, en bevordert die door een Christelijker gedrag jegens hen. Dus koomt het my uit daaglijksche byzonderheden voor.

Ik bemerk even zoo, dat de aandacht meer op Joannes Openbaring getrokken wordt, en dat men algemeener op de teekenen der tijden begint te letten. De Almachtige zegene dezen voortgang op den goeden weg, en make de zijnen getrouw!

Het geen gy my zegt van den indruk der woorden *de God van Nederland* is inderdaad zeer aanmerklijk. Ja, daar is een byzondere betrekking van ons vaderland tot God, welke zich in duizend gevallen van bezoekingen en van reddingen getoond heeft, sedert Prins Willem I, verklaarde ‘tot ons behoud een verbond, niet met aardsche Vorsten, maar met den Koning der Koningen, voor ons land en volk gemaakt te hebben,’ en wy mogen dit niet als een ijdele woordenpraal aanmerken. 't Was Prins Willem I om het zuivere Christendom te doen; hy was de grondlegger der ware gezuiverde kerk by ons, en *de poorten der Helle zullen die*, ja aanval-

len, bestelpen, verdrukken enz. enz. maar *niet overweldigen*. Ja, ik zeg U meer. Meer dan eens heeft God ten onzen behoud van die mirakelen gedaan, die men alleen in een land van Zijn welbehagen stellen kan. Als b.v. het opschorten van de zeegetijden op onze stranden, stormen, die landingen op onze kusten afweerden. Zelfs is de ziekte die onder Koning Lodewijk de Engelsche expeditie op Zeeland verijdelde, van dien aart geweest, en hun vlucht was met een schrik verzeld, waar geen menschelijke grond voor was. Doch hiervan wel eens nader. - Het dal Armageddon van de Openbaring is door meer anderen op onze grenzen gesteld, en ik ben niet vreemd dat de *Loire* of *Rhone* de Eufraat zij, waarvan de vier Wachtengelen moesten aftrekken om plaats aan de verwoestende legers te geven. 't Was het perk waar de Revolutionnairen en Buonapartisten by stand hielden, tegen over de Bondgenooten. Weldra en - laat slechts de Kerkvereenigingen, waar men zoo drok aan werkt, tot stand komen, de Paus sterven, enz. - en alles zal losbarsten. 't Leven van Lodewijk XVIII houdt nog alles *in suspenso*, zoo lang dit duurt. - Dan laten wy hier niet intreden, en ons geen doorzicht in de futuriteit aanmatigen; het tegenwoordige heeft genoeg om ons bezig te houden. God zegene U en ons allen en vermenigvuldige de Genade door onzen aanbiddelijken Verlosser over ons! Vaartwel. Gy kent het hart waarmede ik (en niet zonder diepe aandoening) voor mijne wederhelft als

voor my en met deelneming van den lieven Lodewijk, teeken,
De Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 9 Nov. 1822.

20.

Over het punt van des Heilands wederkomst heb ik nooit opzettelijk by hen aangedrongen, maar het alleen by gelegenheden vermeld als een uitzicht. Ik geloof weinigen volkomen rijp voor dit Stuk, hetwelk gy zoo heerlijk gevat hebt en zoo schoon in uw brief dien ik thands beandwoord in verband brengt. Gy weet hoe men alle voorzegging gants vergeestelijkt, en dus tot niet maakt! Dit was sedert de Reformatie, de algemeene kwaal, en anders te doen werd met den hatelijken naam van *Joodschgezind* gebrandmerkt. Zoo begon de Roomsche Kerk, toen zy zich de wareldheerschappy aanmatigde en de Paus zijn gezag in de plaats van dat van Christus stelde en dus op Zijne komst en Rijk niet gesteld was, met de zoogenaamde Chiliasten als halve Joden te verketteren; en de afkeer tegen 't geestelijke gezag der Roomsche kerk heeft den reformateuren te zeer aangekleefd, om eenig Rijk op aarde dat geestelijk zoo wel als wareldsch was, aan te nemen; terwijl, aan den anderen kant, dweepers 't millenarium zichzelven aanmatigden en niet met Christus afwachten

wilden. - Ik heb echter hen trachten voor te bereiden tot de kennis van dat Rijk, dat steeds nadert, en van tijd tot tijd nader ontwikkeld dient te worden.

.....*Dogmatismus* en *geloof* zijn niet het zelfde; de onzichtbare kerk heeft in alle gezindheden hare leden, en daaruit moet (als gy mede zeer wel zegt) de wezendlijke *vereeniging* aller Christenen voortspruiten.....

Ik voeg hier een andwoord by aan onzen braven Noorman op zijnen hartlijken brief. Gy weet hoe ik hem waardeere en met welke liefde; laat hem daar niet onkundig van. Ik sluit met die gevoelens die gy my kent en in alle ons hart zoo heilige betrekkingen, als

de Uwe,
BILDERDIJK.
In vliegende haast.
Leyden, 16 Nov. 1822.

21.

Dierbare Vriend!

Gy verlangt wederom naar eenig bericht van ons? Zoo doen wy van U, en van onzen waarden Capadose, die met zware hoofdpijn van hier vertrok, en over wiens toestand wy niet nalaten kunnen ontrust te zijn. Wy zijn het ook wegens de zwakheid uwer lieve Egade na de doorgestane aandoeningen.....

Gy hebt recht, in onzen Vriend meer vertrouwen te stellen, dan in andere Doctoren, by wie meestal

de theorie tot vooroordeel, en de practijk tot een slenter geworden is; om niet van een hart, door gewoonte voor deelneming onvatbaar gemaakt, te gewagen, zonder welke echter de ware hulptoebrenging onvolkomen is. Inderdaad ('t geen men niet begrijpt) heeft het oog van den Medicus kracht op de zieken, en zijne ziel is noodig om moed en vertrouwen te geven, waaraan de werking der geneesmiddelen in veel opzichten hangt. Daar zijn krankten, waarin dit allersterkst blijkt, en ik heb dit gezien in het aanwenden van de zelfde middelen door verschillende Doctoren. - God zegene zijne voorschriften, en make U allen volkomen gezond!

.....Ja, mijn dierbare Vriend, gy zijt meê geroepen en uitverkoren tot uitbreiding van Christus Rijk, en (Gode zij dank!) gy zult die bestemming vervullen. Dit uitzicht heb ik en had ik reeds lang, en in dit uitzicht, lampada tibi trado lubens ac laetus. Gy wilt mijnen raad. Gy behoest dien niet, zekerder Gids zal U geleiden. Alleen, mijn lieve Vriend, wees bedacht, van niet op eens te veel te willen doen, maar vooral den Geest der Waarheid tijd van werken te laten; en, gedachtig dat wy niet meer dan flaauwe *toebereiding* van den grond in onze macht hebben, gelooven wy niet, te kunnen *planten*. Het planten behoort aan Hem die den wasdom kan geven, en 't wortelen hangt aan ons niet. Wien God het gezicht geeft, voor dien doen wy genoeg, hem naar de plaats van het uitzicht te leiden; voor anderen helpt geen aanwijzing met den vinger. En by het WEL *zien*

behoort ook eene zekere vatbaarheid ter onderscheiding van 't geen men ziet, welke het ook niet nuttig is vooruit te loopen. Eindelijk, allen zijn wy kinderen in de waarheid, maar de een kan wat vaster voedsel verdragen dan de ander. Bedenk dikwijls de heilige woorden: ‘Ik heb U nog veel te zeggen, maar gy kunt alles niet dragen; doch wanneer de Geest gekomen zal zijn, &c.’ Laat dit U vooral omzichtig maken ten aanzien van het nog aanstaande. De verklaring daarvan is voor zeer weinigen nut; en, daar ieder ze naar *zijne* vatbaarheid opvat, geeft zy by verre de meesten niet slechts geheel onvolkomen maar zelfs valsche denkbeelden, en deze worden dan aangenomen of - ons aangewreven. Zoo is het met sommige geheimzinnigheden meer. In de beste Theologische gezelschappen is een neiging om daarover te hooren spreken; maar moedig (bid ik) die neiging niet aan. Men kan, mag, en moet ze somtijds bevredigen, maar het is voorzichtig, ook dan als men ze bevredigt, daar van af te manen; en zich op een voet te stellen, dat men ons niet alles vragen durft. - Neem deze aanwijzing die wel eens by sommige gelegenheden te pas komen kon, ten goede op. Zy kan ons menige lastige ongelegenheid sparen.

Ontfang by onzen groet ook dien van den lieven Lodewijk, en geloos my met de innigste tederheid van wat tederst is,

den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 28 Novr. 1822.

22.

Dierbaarste Vriend!

De drooge koude van heden schijnt op ons beide, mijne Ega als my, eene goede uitwerking te doen (alhoewel zy mijne borst wat prikkelt), immers wy bevinden, of gevoelen ten minste, ons vrij beter dan in verscheiden dagen, waarin wy veel geleden hebben en de geest met het lichaam gekrenkt scheen. Dank zij den Algoede voor deze en Ulieder my in uwen lieven brief van eergisteren gemelde beterschap, en bevestige Hy die naar ZIJNE goedheid en wijsheid, ten onzen beste!

Onze goede Dirckinck is dan vertrokken en laat ons het zoet en vertroostend aandenken van een oprecht Medeburger in 's Heilands Rijk. Onze Heer make hem en ons tot getrouwe arbeiders in de Genadedienst!

Het werk van Swedenborg is ter uwer dienst; ik behoef er U niet by te herinneren aan de gouden Les des Apostels, 1 Joann. IV, 1. Want zelfs die met byzondere kracht of openbaring verwaardigd wordt, is ook vatbaar voor afdwaling, zoo dra hy daarby eenige zelfheid en geene volkomen vernietiging van zich-zelven ondervindt. Doch ik wil niet oordeelen of voorinnemen, en groote waarheden bevat hy.

.....Wat uwe Romans van Walter Scott betreft, *the Abbot* behaagt my best[1], doch

(1) Schoon minder dan de Waverley en Kenilworth, volgens een anderen, niet geplaatsten bries.

hy heeft *Maria* even zoo opgeschikt als onze schrijvers de lichte *Jacoba*, met wie zy in karakter eene overgroote overéénkomst had. De *Ivanhoe* koomt my voor, wel de minste te zijn; ook heeft hy daarin de zeden des tijds niet getrouw en meer stuksgewijs dan in haar geheelen omvang voorgesteld, waardoor nu en dan zelfs het ware zich in een valsch licht vertoont, of wel mank gaat door uit het verband gerukt te zijn.

Mijne Ega is heden voor 't eerst na een lange tusschenpoos weder beneden gekomen, en heeft de Uwe nog niet kunnen schrijven. Zy zal 't echter niet nalaten. Neem thands deze weinige letteren voor lief, deel met de uwe, en met onzen Capadose, onzen hartelijken zegengroet, en wees altijd verzekerd van 't warme hart van

Uwen Vaderlijken
BILDERDIJK.
Leyden, 4 Xber 1822.

23.

Waardste Vriend!

By mijne vorige Expeditie vergat ik U den Don Juan te rug te zenden, en maak daar derhalve met het boekjen van Hentzepeter en een oud Exemplaar mijner Inaugurale theses die gy my gevraagd hebt (beter heb ik niet schoon het wat verfonfaaid is) een pakjen van. Doch dit gereed zijnde, bedenk ik eerst

dat het twijfelachtig is of het met de ingevallen vorst wel verzonden kan worden. Ingevalle van neen, blijft het derhalve liggen, en deze brief zal alleen zijn weg tot U vinden langs den gewonen postweg.

Wat het boekjen van Hentzepeter[1] betreft, het is als gy zegt, hy heeft waarheid gezien, doch verwart zich in 't geen hy ziet met opvattingen die hy (als 't gaat) met zich brengt, by de lezing van den Hollandschen text saam te mengen. Een weinig van dat zuurdeeg (wie is er vrij van?) verzuurt heel de *massa* en verderft het heilzame voedsel des geestes. Zoo is het inzonderheid met zijne opvatting van Grieken en Turken. Van ouds was het een eindloos gewoel om toch de Turken in Joannes Apocalypsis een aanmerklijken rol te doen spelen. En waarom? Men begrijpt niet, dat dit boek de geschiedenis der Christenheid by uitsluiting bevat, en dat de bekeering tot Christus, waarvan het Islamismus een voorbereidsel is, noodwendig volgen moet, zoo dra 't Rijk van Jezus in stand is; gelijk ook de Profeeten dit duidelijk leeren. - Maar men heeft in de Middeleeuwen de Mohamedanen als Heidenen aangemerkt, die voor God hun Mahom en Termagant aanbaden en den naam des Heilands vervloekten en lasterden, en dus als den grooten en geduchten vijand, Antichrist, en wat niet al. En wanneer de Hervorming den Antichrist in den Paus deed stellen, bleven die vooroordeelen en men draaide en verdraaide zoo lang tot men de arme

(1) Eerfte en laatste Tooneelen der Wereld. 's Hage 1822.

Turken er by de hairen introk, waar zy niet t' huis behoorden.

En wat de Grieken betreft! hiervan behoeven wy onder ons, denk ik, niet te spreken. Dat handtjen vol Serviers en Croäten dat zich dien naam aanmatigt, heeft al zijn intrest aan dien Antimusulmanschen geest te danken.

Intusschen is er iets in het boekjen dat my zeer getroffen heeft. Op bladz. 56 en 57 naamlijk spreekt hy van een *herstel van het Grieksche Rijk*, 't geen hy dan nog tusschen nu en Christus komst opgericht en vernield wil; en oordeelt dat (nu zoo wel als bevorens) het *gehoornde Lam* opgevolgd moet worden van den *Geitenbok*. Gy weet dat dat Lam *Cores* is; de Geitenbok, *Alexander*, als ik uit de woorden-zelve meen getoond te hebben. Die *Cores*, die *Nouveau Cyrus*, die *Kors* hebben wy in Napoleon gezien; en wie moet dan de plaats van den *Cores* innemen? - Wie anders dan een *Alexander*, en dit doet werklijk de Alexander van Rusland, die aan 't hoofd van dat *sacrum foedus*, dat zoogenaamd *heilig verbond* staat, 't geen ik U altijd heb geteekend als zich de vijfde Monarchie aanmatigende, en den persoonlijken zoo wel als den Kerkelijken en Polityken Antichrist zijne heerschappy toebereidende. - Ik dank den Almachtige voor deze aanwijzing die by my alles bevestigt, wat geschiedenis en openbaring met in één gesloten hand aantoonden. Want inderdaad, daar het *Cyfer des naams*, het 8 *en* 10*tal* van de hoofden en kroonen des beests, en *het gehoornd Lam* eene volkomen

afschildering van het geen wy beleefden, doen zien, wordt de erkentenis van dat alles voltooid en de aandacht ter waarschouwing gescherpt door deze parallel die onze man daar voortbrengt, en dit, zonder dat ik begrijpe, waar hy het van daan hale of hoe hy er aan geraakt zij. -

Het geen gy my meldt van de vervalsching (want dus acht ik het met U) van het Gebed des Heeren, toont de overheersching des bozen volkomen. Het heeft my van dat het ingevoerd wierd, met afgrijzen getroffen. In mijne vroege jeugd, begon het by de Remonstranten ingevoerd te worden, maar niet voor mijne te rug komst in 't Vaderland heb ik 't in onze Kerk bevonden, en zekerlijk is het een vrucht van de Revolutie van 1795. - De geheele ziel van den Christen koomt er tegen op, en het verband der beden laat niet toe dat men 't anders gevoele. - Intusschen, mijn lieve Vriend, is het moeilijk de wederstrevers van hun ongelijk te overtuigen. Ik heb met de zelfde aanmerking over de beteekenis van *πονηρὸς* velen tot staan gebracht, en niemand heeft my dit argument wedersproken. Doch, gelijk de zaak my ter harte ging, heb ik in mijne lectuur mijne opmerking gescherpt over dit woord, en inderdaad gevonden dat het ook nu en dan wel als een bloot synonymum van *κακὸς* by de oude Grieksche schrijvers gebruikt is. Ik heb er plaatsen van opgeteekend, doch weet ze nu niet te vinden. Dat *verlos ons van het boze* hoort men (als mijne Ega opgemerkt heeft) hier te Leyden zelfs waar men

't niet verwachten zou. - Zeker, die 't Rijk des bozen ontkent, omhelst het Euangelie niet als wy het gevoelen. Maar de Geest Gods is afgeweken en Hy verbergt zich voor hun die zich-zelfs in hunne zoogenaamde reden en verstand aanbidden, hoe kan het anders? Bidden wy dat Zijne genade ons en de onzen staande houde, en 't hart verlichte, en laten wy daar de zoogenaamde verstandgodsdienst, die niet dan afval en afgodery is! Wat U betreft, lieve Vriend; ja gy zijt tot een voorganger geroepen, en de kracht van den Heiligen Geest zal U sterken en voorlichten; danken wy, bidden wy, en werken wy waar de Voorzienigheid ons in den weg stelt; niet vooruitloopende uit eigen eerzucht of zelfsvoldoening, maar getrouw waar onze Heer en Koning ons wenkt. Onnutte dienstknechten zullen wy altijd zijn, en onze werken verdiensteloos, al waren zy ook onberispelijk; maar zijn wy geene eigendunklijke, geene voorbarige dienaars, die met hunnen heer vooruit te willen loopen, verdolen. Bidden wy om kracht en volstandigheid, maar herinneren wy ons altijd, dat de kracht in lijdzaamheid werkt, en ons uitzicht bekrompen is!

Wy groeten U en de uwe hartlijk; verzeker ook Mevrouw uwe brave Moeder van onze hoogachting. Groet ook onzen besten Capadose. Gedenk ons in uw gebeden, gelijk wy 't U en de uwen doen! - Het blad is vol, en ik wil geen tweede nemen, maar bespaar het overige tot nader - schrijven: want op uwe overkomst rekenen wy *thands* niet, daar

uwe gezondheid ook niet de sterkste is. Vaarwel, wees gezegend, en geloof my dien gy my kent,

den Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 16^{n} Xber 1822.

24.

Waardste Vriend!

Heb dank voor uwe spoedige mededeeling van Dirckincks behouden aankomst in Hamburg, waarover wy hier by dit ruw en stormig weder inderdaad niet nalaten konden ontrust te zijn: van hem-zelven heb ik nog geen schrijvens. De koude vaart voort ons goed te doen, echter valt zy ons geweldig op 't hoofd en verwekt daar eene plaatselijke pijnlijkheid die het geheele lichaam noodwendig aandoet; en inzonderheid heest dit plaats by mijne wederhelft, die zelfs onzen *de Clercq*, van wien ik ll. Zondag (of Saturdag) een vriendelijk bezoek ontfing, niet heeft kunnen zien. Week geworden gestellen als de onzen moeten wel altijd lijdende zijn; doch, mijn Vriend, wy kennen ook *'t lijden* als weldaad onzes Hemelschen Vaders en mogen er voor danken; en dit is zaligheid! - Wy verheugen ons hierby zeer in de verbeterde gezondheid van uwe lieve Egade en van onzen braven Capadose nevens U.

Uwe opmerking over den val van Napoleon en den slag van Waterlo, (dien niemand oogen heeft om recht te beschouwen) is waarachtig. Ja, weinig of

niets heeft er de menschelijke hand in gedaan. Deze is alleen als medebestemming in 't machtbewijs des Allerhoogsten aan te merken; en wy zijn door Gods hand behouden, gelijk wy in 1572 gered zijn geweest, zonder dat dit aan het handtjenvol zeeschuimers onder Lumei te danken was, die daar zelfs niet aan dachten. Het boekjen door U gemeld, ken ik niet. Is het te bekomen, en waar? - In 't geheel was ook de handelwijs by de Revolutie van 1813 louter verwarring. Ook by ons was alles gewoel in het wilde, en (menschelijker wijze) verkeerd en doelloos ingericht. Ja, had men minder gedaan, de uitkomsten zouden beter geweest zijn. Gods Voorzienigheid spot met de menschlijke wijsheid; en, die meer of anders doet dan plichtvervullen, (en deze is *de onnutte dienstknecht*) wordt in middel of uitwerking altijd te loor gesteld. Ook dit ligt in de woorden *δουλοι ᾽χρειοι*: 't is meer dan *onnut*, 't is *onbruikbaar* of ten minste, die God *niet gebruikt* en *ten gebruike of uitwerking* NIET NOODIG *heeft*. Opmerkzame ondervinding bevestigt dit altijd.

En wat volgt hier uit? Zekerlijk dit, dat wy eigenlijk geen ontwerpen moeten scheppen, als (ongelukkig!) het zwak aller menschen is, maar de leiding van Gods hand volgen, en die trachtende te erkennen, werkzaam zijn in het plichtbetrachten zonder onzen beweeggrond in 't doel te hebben, dan voor zoo verr' het in de groote bede: *Uw naam worde geheiligd, Uw wil geschiede*, en *Uw Koninkrijk kome*, (welke drie inderdaad één zijn,) besloten is.

Het is zoo, dat het N. Testament eene byzondere en als uit hooger sfeer genomen beteekenis aan de woorden hecht. En dit moest zijn, daar een andere geest de sprekers of schrijvers bezielde. - Ook dit is een verderf geweest aan de klassieke Litteratuur te danken, dat men dien geest miskent, en de woorden verstaan wil in den Heidenschen geest der Filozofen. Hierdoor is er thands eene (Mathematicorum verbo ut utar) incommensurabiliteit tusschen de woorden zoo als wy ze leeren verstaan of opvatten en den zin dien zy ons moesten instorten of opwekken. En is het dan te verwonderen, dat het Christendom er thands niet in wil by de lieden, die (ook in DEZEN zin) *hoorende, niet hooren* of *niet verstaan?* Zeg den *ἀμαρὴς*, wat gy wilt van een wetenschap die hare byzondere terminologie heeft, hy vat het gezegde kwalijk op en vindt er daarom absurditeiten en contradictien in. - Wat *πονηρὸς* betreft, ik weet niet dat het in het N.T. anders dan als *boosaartig, boos van wil* beteekent; maar ik kan mijne Opteekeningen niet vinden, en mijn geheugen geeft my niets meer te rug. - Maar hoe 't zij, nooit kan de vertaling *van alle kwaad, de tout mal*, doorgaan. 't Moest in allen geval dan alleen van 't *wezendlijk kwaad* zijn (het meeste is *relatif*) en dat is toch de *boosheid van wil*. Stellen de Bekkerianen die nu blootelijk in *ons*, en niet in eenigen *geest des kwaads*, zoo zy zelfs gelijk hadden, zou de bede van eene geestelijke verlossing tot eene wareldsche uitgestrekt worden, en zeker kan dit niet bedoeld zijn door Hem die dezen

zijnen Discipelen, wien Hy de bede voorschrijft, het op zich nemen van alle lijden en de hartelijkste onderwerping daaraan oplegt. - Maar al dit gewirwar is, dat men in dit gebed de tegenstelling van *Uw koninkrijk, wil*, en *naam*, tegen over het *rijk des Bozen* uit het oog verliest, *τὰ πνευματιχὰ τῆς πονηρίας*, als Paulus zegt, Efez. VI, 11, 12. Zoo als hy ook duidelijk noemt *τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἄερος*, of, als de Heiland zelf zegt, *τοῦ χόσμου*, en dit op verscheiden plaatsen.

Intusschen is het zeer consequent, dat in 't Rijk des Bozen, zy die daartoe behooren niet om de slooping van zijn macht durven bidden. Doch dan moeten zy het geheele *Onze vader* daarlaten, waarin geen woord is, of het is even zoo sterk tegen hen. -

Het is morgen het feest der geboorte onzes Heilands in wiens naam en bloed wy gedoopt en afgewasschen zijn; *het hoogste feest van 't jaar*, als Vondel het te recht noemt, en waarmeê het jaar behoorde begonnen te worden. Het zij U en ons-allen eene vernieuwde inzegening in de Genade, en bron van nieuw tijdelijk en eeuwig heil! Amen.

Hebt gy met opmerking de TWEE Kerstzangen in Vondels Gijsbrecht van Aemstel gelezen. Ai, herlees beide. De eerste (die der *Edelingen*) is lang uitgeworpen geweest; en de tweede wordt sedert de jaren van voorbereiding tot de Kerk- en staatsomkeering (in 1772 begonnen) op het Tooneel ook niet meer gezongen, maar in de plaats van die, een zeer sober zangetjen door Barth^{s} Ruloffs (den toenmaligen

Orchestmeester), ten verzoeke van de Directie des Schouwburgs gedicht, in de maat van dien zang van Vondel. - Ik bid U, lees dat geheele Treurspel eens na in de quarto uitgave, en gy zult met my gevoelig zijn voor den Christengeest die er by al de woestheid in doorademt.

Maar by gelegenheid van Vondel. - Hebt ge wel opgemerkt dat hy het alleen niet is, maar een menigte met hem, die, van Gereformeerd, Remonstrantsch geworden, tot de Roomsche kerk overgingen? - Het is natuurlijk: de Gereformeerde die Roomsch wordt, moet eerst Remonstrantschgezind zijn, sedert dat Roomsch Jezuïtisch is, 't geen het, van het Trentsche Koncilie af, wierd. En het Remonstrantsch leidt ook noodwendig tot het Roomsche. Want zoo dra de zaligheid aan onzen vrijen wil hangt (de vrije wil of zijn determinatie is dan noodwendig een menschelijke daad), hangt zy aan onze daden of werken, en deze moeten dan de zaligheid geven. Maar geven zy de zaligheid, zoo zijn zy verdienstelijk; en die verdienstelijkheid hebben dan ook gemeene, gewone Christenmenschen in hunne gewone menschelijke deugden. Maar wat doen dan de Heiligen met dat meerdere dat zy boven het geen de zaligheid geeft, verdienden, waarvoor zy geen loon ontfangen kunnen, om dat de zaligheid met minder betaald wordt? Hiervan schenken zy hun recht, en doen 't over, aan die gebrekig in goede werken zijn en 't verlangen. Zie daar derhalve de aanroeping der Heiligen gegrond! 't Wordt een Grootboek van re-

kening, waar in S^{t}. Bavo of Ste Agatha by God gecrediteerd staat met een batig saldo, waarover die Heilig ten behoeve van Kees of Klaas, die in goede werken te kort koomt, disponeert, en zoo de Rekening van dezen Kees of Klaas sluit. - Alle dwalingen der Roomsche kerk hangen inderdaad aan dit ééne punt, zoo men slechts het mysterie des Nachtmaals uitzondert, waarover het geschil van een geheel anderen aart (als zijnde waarlijk mysterie) is, terwijl 't punt van den wil een verstandelijk voorwerp blijft. Ik zeg een verstandelijk voorwerp, naamlijk gelijk het bestaan van God als noodzakelijk wezen, een verstandelijk voorwerp is; schoon het een en ander niet te min gelijk de geheele Godsdienst, tot het gevoel behoort, en waarlijk in inwendige bevinding gegrond is en erkend worden moet.

Wat gy en anderen my gemeld hebben van de Recensie uws Tweeden Deels heeft my zeer nieuwsgierig gemaakt, maar ik heb ze tot nog niet onder 't oog kunnen krijgen. - Wat zegt men toch nu wel en wat keel of oogen zet men op over het II Deel der Krekelzangen? - Wat ik er van voorzie, wil ik liefst zwijgen; doch ik verbeeld my echter dat niet weinigen tot nadenken gebracht worden, en dit is een groot goed in zijne gevolgen.

Wees hartelijk gegroet, en bidden wy met daden en woorden het *Uw koninkrijk kome* volstandig en in onderwerping aan wat ons opgelegd zijn moge, altijd verzekerd in de genadige barmhertigheid des Vaders, de liefde des Zoons, en de kracht des Heiligen Geests,

door wier Eenheid wy Gods kinderen zijn mogen en blijven, en Hel en wareld verachten! - Vaarwel mijn dierbare Vriend, en twijfel nooit aan mijne vaderlijke en broederlijke tederheid voor U en de uwe, en wie met ons gevoelen!

de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 24^{n} Xber 1822.

25.

Dierbare Vriend!

Het is my een behoefte geworden, U telkens te schrijven, en hiervan alweder een brief! En het is dit te meer, daar mijne Egâ weder sedert drie dagen te bed ligt, na een aanval van woedende hoofdpijn, die in haren verzwakten en aliunde zoo bedenkijken toestand, en by eene schriklijk belemmerde en ongelijke *circulatie*, zelfs alle aanwending van de anderzins nog verlichtende middelen te loor stelt. God behoede haar en redde, Hy die machtig is, en zoo weldadig in alles! Dat ik hier wederom by lijde en ook dof, neêrslachtig van geest en pijnlijk van hoofd ben, verstaat zich.

Een aandoenlijk vers door haar gemaakt (en waarin gy, lieve Vrienden deel hebt) heeft haar dus sterk aangegrepen. Wat zal men zeggen? Aut haec simul mala cum istis bonis habenda sunt, aut illa cum his simul amittenda, als Terentius zegt. - God versterke U-lieder gezondheid!

Het is zoo, mijn vriend. Arminius-zelf was zoo zwaar onrechtzinnig niet. Ik heb hier zijne *Disputationes publicoe et privatoe* voor my liggen, en ik geloof niet dat er iemand kettery in vinden zal. Zy zijn door zijne zonen uitgegeven, kort na zijn dood, maar ik geloof niet dat die ze vervalscht zouden hebben by de uitgaaf. - Het schijnt dat hy onder de hand wat veel tegen het *fatalismus* waarschouwde, en de rechtzinnigen als eenigzins daar naar toehellende, beschouwde, en dat zijne gesprekken en andere geschriften dit begrip voortzetteden: Dat de rechtzinnigen het gevolg van die opvatting van hunne voorstellen wel inzagen en daartegen ijverden, en 's maas leerlingen ook inderdaad al verder en verder afweken, tot men tot het eigenlijk Remonstrantismus kwam. - De Episcopiussen, Uytenbogaerts, etc. moet men ook wel van Arminius onderscheiden; en hun leer is niet zoo zeer die van Arminius geweest, als een uitvloeisel van de helling van geest waarin hy zijne leerlingen bracht. - Doch Arminius was reeds te voren verdacht door zijne Italiaansche reize, en zijn omgang met Roomsche geestelijken, waarop men Paulus woorden toepaste: '*Hoereticum yirum ne saluta*,' doch met wie hy zeer wel was, en dit stak in 't oog en gaf eenen geweldigen aanstoot. Men vertelde zelfs dat hy in Rome 's Pausen voet gekust had. Zulk eenen man zifte men de woorden (dit was natuurlijk) ten strengste, en misduidde al wat vatbaar was om er iets Jezuïtisch uit te halen, schoon het zonder ergernis van ieder ander aangehoord zou

zijn. En zijne leerlingen verdedigden met drift niet slechts wat hy stellig leerde, maar de consequentien en de interpretatien, waarvoor zijne woorden vatbaar waren, en die zijne tegenstrevers daarin vonden. Eenmaal nu tegen de Rechtzinnigen ingenomen, werd men het dra tegen de rechtzinnigheid-zelve. En zoo werd Oldenbarnevelt dit, terwijl hy inderdaad zelf rechtzinnig was, als Walaeus in zijn laatste gesprekken ondervond.

Wat de zaak-zelve betreft. Altijd heest de Filozofie zich moeten splitsen tusschen *fatalismus* en *toeval*. - 't Eerste had de Stoïcynen en wie consequent dachten voor zich. Het laatste was eigenlijk by die (welke van dit *toeval*-zelf geene hooger macht maakten) een bloot *resultaat*, en geen *principe*. Resultaat, zeg ik, t.w. van alle werkingen te samen genomen, en aan die werkingen, verstandelijke en onverstandelijke, geestelijke en lichamelijke, goddeiijke en menschelijke, dierlijke, en blinde natuurkrachten, schreef men dan de gezamendlijke determinatie van alles toe, wat gebeurde: de eene byzondere werking de andere deels destrueerende, deels modificeerende, deels versterkende tot ééne uitkomst. En de beschouwing van elke dier byzondere werkingen bracht tot het denkbeeld van een isolement, door 't welk dan ieder werker op zich-zelfs gedetermineerd wierde, en die determinatien niet anders dan door het resultaat te samen hingen. Van daar 't denkbeeld van vrijheid van wil, als byzondere determinatie van elk individu. - Het een en ander stelt geen Godsbe-

stier, maar OF Goden van de wareld gantsch afgescheiden zonder invloed, OF, daar een deel van makende.

Wanneer nu die tweederlei filozofie met 't Christendom werd gemengd, en dit geschiedde al vroeg, hoe kon het dan anders of Gods volstrekte wil moest met *fatalismus* vermengd worden; ik zeg, als één met het *fatalismus* beschouwd worden by die genen, die de wareld zonder God op zich-zelf, en niet als in God en uit God beschouwen? Het coïncideerde daar waarlijk meê; want de rechte beschouwing der schepping en doorvloeiing des geschapenen met de Godheid was daar niet by. En dien Godswil te onderwerpen aan andere determinatiën dan zich-zelven, was, God zich doen accommodeeren naar 't *toeval*, en (by isolement van den mensch) naar 's menschen wil. - En wat is het lot dezer twee Hoofdsekten geweest? Het Oosten, meer sijn en minder compact heeft altijd het *fatalismus* aangehangen, het Westen of Noorden, grover en min geestig, aan *toeval* en *vrij-wil* gekleefd. Maar wat is nu toch die bullebak van 't fatalismus? Is alles resultaat, zoo moet het immers reeds gedetermincerd zijn (schoon zich nog niet manifesteerende) in het eerste beginsel. En wat kan het eerste, het hoogste beginsel van alles wat is of zijn kan, anders wezen dan God?

Wat Vondel betreft, hy heeft zich voor dien bullebak bang laten maken, en van daar (zoo ik 't inzie) zijn Remonstrantismus, dat in oppositie daar tegen bestond, maar niet in eenig dogmatiek inzien

of begrip. Doch hy hing met het hart aan den Godlijken Verlosser, en daar hy die zucht in het Remonstantismus zag ondergaan en tot Socinianery overslaan, dreef hem 't hart naar de Roomsche kerk. En waarlijk zoo dra de Remonstrantgezinden geen Socinianen zijn (actu vel potentia, wetends of onwetend,) moeten zy of rechtzinnig Gereformeerd of Roomsch worden, en ik verbeeld my, dat wy ze in onze dagen dus zullen zien overgaan, en zelfs dat het eerstgemelde gedeelte de kern der herstelde Gereformeerde kerk zal worden.

God zendt somwijlen een geest van dwaling uit, en die heerscht met eene verblinding die algemeen is; maar het is als een nevel, die wanneer de reine Geest afdaalt, even als voor den wind, verdwijnt, en alleen gekoesterd blijft uit moedwil en factiezucht, zoo lang deze zich staande kan houden. Maar ook alle factie verdwijnt wanneer zy te algemeen wordt; en dus verwoest zich het kwaad door zijne vorderingzelve, even als eene pestbesmetting die door zich uit te breiden, verzwakt en te niet gaat. Zoo is het met alle kwaad, en het kan niet anders om dat het kwaad niet van God, maar van een eindig en uit den aart onderworpen beginsel is. En indien wy iets dergelijks van het goede schijnen te ondervinden (als b.v. dat ijver verslapt, zeden vervallen) het is, dat er by ons geen volstrekt goed is, maar ons goed altijd met kwaad gemengd, en in der daad, zoo er een kern van goed in ligt, toch zoo als het daar by ons menschen bestaat, een *kwaad, specie fallens honesti*, er

of de scheering of den inslag van maakt. Een weinig *asbest* mengen wy met ons vlasch of hennip, en verwonderen wy ons dat het weefsel in 't vuur verloren gaat? Een weinig gouds met ons koper, hoe zal deze massa de werking van het salpeterzuur der lucht op den duur wederstaan?

Het is opmerkelijk, dat alle kwaad besmettelijk is, en het tegendeel in het goede plaats heeft. Hoe is dit? Alles heeft een beginsel des verderfs in zich, en dit breidt zich slechts uit, door de opwekking van buiten. Maar het goede koomt onmiddelijk van God, en is buiten God niet bestaanbaar. Wy bezitten het niet, of kunnen het niet bezitten dan door de invloeiing van Zijnen Geest. Beloven wy ons dus nooit iets van onze inrichtingen. Ik heb alle ontwerpen geheel mijn leven door, altijd zien mislukken in 't uitwerksel dat men zich voorstelde. Onze plicht doen, is al wat er voor ons op zit, en, ik herhaal het: wij zijn *δοῦλοι ἄρχειοι* in alle beteekenis van het woord. Het zijn onze daden niet, het is de zucht des harten waar uit zy voortvloeien, die kracht heeft, en die zucht is van God.

Ja, in der daad, gy hebt volmaakt gelijk, het is van de *Antiliberalen* zoo min als van de tegenparty, dat herstel van Godsdienst te wachten is. Het geheele Antiliberalismus houdt slechts een zeker tegenwicht, dat het meêsleepen van alles in de verderslijke beginsels van deze eeuw weêrstaat, maar is (zoo het by de menschen bestaat) een tegenoverbuigen van het kromme stokjen, zonder het recht te maken, en

dikwijls draait het daarby met een slinger naar denzelfden kant te rug. Ik herhaal het, de verbetering moet, zoo wel als 't volkomen herstel aller zaken, van hooger komen, en al wat wy kunnen, is onder toezicht op den zegen des Allerhoogsten te doen wat onze hand (gelijk Salomo 't uitdrukt) te doen vindt, dat is, het geen ons hart als plicht erkent. ‘De Heere bouwt Jeruzalem, Hy vergadert Israëls verdrevenen,’ zegt David; Hy-alleen!

Voleindigt dit in vele opzichten gezegende jaar in het volle genot des verkregen heils, en vermeerdere die genade en alle voorspoed des Levens met de intrede van 't volgende steeds met verdubbelend gevoel van de altijd vernieuwde weldaden der Goddelijke beloftenis, by en in U en de uwen!

Wy groeten U, alle, met Christelijk-vaderlijke en broederlijke liefde, en ik teeken met de volstandige gevoelens die gy my kent,

De Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 29 Xber 1822.

P.S. Eergisteren ontfing ik een lieven brief van onzen D. Hy doet U hartelijk groeten. - Hy haspelt nog zoo wat over de vrijheid. ‘Echter,’ zegt hy: ‘onze vrijheid is een *toestand*, maar geen bronwel *waaruit* wy ons bestemmen.’ Zich *uit vrijheid* of *door vrijheid* bestemmen, wat zou dat zijn? - *Toestand*, ja, in tegenstelling van den toestand van *dwang;* maar wat is dit? *Dwang* is niet het zelfde als *noodzakelijkheid*, maar een noodzaken TEGEN *den wil*,

niet VAN *den wil. Coactus, voluit*, versta ik, maar *coactè velle* is onzin, en zoo is dan ook *liberè velle*. 't Is een *warm of koud geluid*. - Vale!

[1823]

26.

Dierbare Vriend!

Heb dank, innigen dank, voor uw lieven aandoenlijken brief! God vervulle aan U, aan de uwen, de tedere wenschen die gy over my en de mijnen uitstort, in overvloedige mate! Zijn zegen zij met U, met ons, met allen die deel aan den eenigen en waarachtigen Heiland hebben of zoeken in overstroomende volheid! Amen! Twijfelt niet, lieve Vrienden, of ons hart zegent U en roept voor U den Almachtige aan in 't gebed, als voor onze kinderen; en wat zegt dit anders dan vuriger en inniger dan voor ons-zelven? Ook hierin, Lieve Vriend, teekent zich de zelfvernietiging die God van ons vordert, Zijn Genade ons schenkt, en in wien wy elkander beminnen. - Ja alles (gy zegt het te recht), alles bestaat in vernietiging van ons-zelven, ons wegsmelten in 't vuur van den Geest Gods, en (ach! waar zy volkomener in ons!) zy maakt het waarachtige Christendom; zy, de Engelenzaligheid, zoo in dit als het Eeuwige leven.

Gy hebt dan nu ook als deelgenoot aan 's Heeren tafel, de gedachtenis van Zijn dood, wiens toekomst aanstaande is, mogen vieren! Gezegend zij het U,

en een waarachtige heiliging; meer dan erinneringsfeest, waar 't (helaas!) toe verlaagd wordt by velen, die al te Antiroomschgezind zijn! Onze Kerkbelijdenis drukt er zich bescheiden en voorzichtig over uit, en weêrspreekt het ware Lutherdom daarin niet, schoon aan de grove begrippen van *ubiquiteit* (waar Lutherzelf eens aan vast was, doch op 't laatst van zijn leven, los van wierd), geen voet gevende; doch thands wordt het by de onzen veelal te zeer als een bloote cerimonie beschouwd, waar men weinig heiligende kracht aan verbindt. Met het uiterst genoegen heb ik my door het schrijven van onzen goeden Capadose zoo wel als het uwe, overtuigd gevonden, dat Gijl. daar een waardiger en verhevener (*denkbeeld* zal ik niet zeggen, want wat zegt dit in geestlijke zaken? maar) *gevoel* aan verbindt. Ja, het is 't lichaam en bloed des Gekruisten zich *eigenen*, lichamelijk en met de ziel teffens *eigenen*, en 't *verbond der genade* vernieuwen; niets minder, niets geringer dan dit. - Zalig derhalve hy die dit kan, die dit mag! die het niet ontheiligt en zich ten oordeel misbruikt! En ach! hoe is 't met zoo velen gesteld, wier harten het Euangelie voor dwaasheid of blootelijk gezuiverden zedenleer houden! - Maar oordeelen wy niemand, op dat ook wy niet geoordeeld worden!

Wees zoo goed onzen lieven Vriend en Broeder C. van my voor zijn insgelijks allerliefsten brief van Nieuwjaar te bedanken, en verschoon my by ZijnEd. dat ik hem niet afzonderlijk schrijve. Ik onderstel dat mijne brieven U allen gemeen zijn. Immers zy zijn

het in meening en wensch. Mijne Egâ, thands wederom 't bed verlatende, voegt zich by dit mijn schrijven met alle hartlijke deelneming; en zoo doet ook Lodewijk naar zijne vatbaarheid en kinderlijke eenvoudigheid toelaat. - Uw overkomst zal ons (gy weet dit) aangenaam zijn, en wy spreken er dagelijks van; doch stel uwe tedere Egâ en onzen asthmatiquen Vriend niet bloot aan dit strenge weêr!

De Autheur van het boekjen (my door C. medegedeeld) is gelijk ik verneem, de Heer *van Zuylen van Nyevelt* in de Hage, een zeer godvruchtig en zieklijk oud man, van veel kennissen en uitnemenden goeden wil. Hy was een byzonder vriend van Ds. Schotsman. Hy is schrijver van verscheiden kleine stukjens over zeer verschillende onderwerpen. Hy is gelukkiger in het afbreken van het verkeerde, dan juist in het opbouwen, doch zijn pogingen zijn altijd verdienstelijk. Ook is het in 't Geestelijke als in het Lichaamlijke, die in 't duister zijn, dien moet men geen volkomen maar een half en soort van schemerlicht toedienen, om dat zy nog voor geen volkomener vatbaar zijn. Dit is de dispensatie des Almachtigen, die wy in ieder overgang van de nacht tot den dag waarnemen, en die Hy ook in de verspreiding der Waarheid door deze nevelen van verblindheid betoont.

Vaar wel, Lieve Vriend, en geloof my steeds met alle de gevoelens die onzer wederzijds waardig zijn,

Den Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 7 Jan^{y}, 1823.

27.

Waardste Vriend!

Ik schrijf U deze in eenige verhaasting, en niet zonder geestontrusting ter zake van een toeval dat mijne Egâ dezen nacht had en ons niet alleen een zeer moeilijken rusttijd gants rusteloos en in angstgevoel heeft doen doorbrengen, maar voor my die 't als uit inwendige oorzaak by haar voortspruitende aanmerk, zeer bedenkelijk. Het is echter bedaard, en zy weder vrij redelijk.

Ik wil niet uitstellen U het stukjen[1] my meêgedeeld te rug te zenden, vooral, daar ik geene redenen zie, die U van de uitgaaf die Ds. Molenaar bedoelde, te rug te houden. Het is Christendom, en Christelijk (houd dit niet voor *ταυτολογία*), en waarom zou het, door Genade ingegeven, niet ook door Genade nuttig zijn? Dat de uitgever onbekend dient te zijn, acht ik best; mits voor de verspreiding gezorgd worde.

Dank, oneindige dank, zij den Almachtige, die U zoo zichtbaar voortgeleidt op den waarachtigen Heilweg! Hy vermenigvuldige die genadeblijken, en steune uwen moed en ijver naar Zijne wijsheid! Ja, mochten wy (*δοῦλοι ἄχρειοι*) toch tot medewerktuigen ver-

(1) Aan alle Christenen, ter opwekking tot het gebed om den Heiligen Geest. - Dit stukjen, door den Doopsgezinden Predikant Molenaar uit Crefeld overgezonden, werd door den Heer da Costa vertaald en verspreid.

waardigd worden ter uitbreiding en vestiging van het Rijk des gezegenden Heilands wien wy verwachten en in wien wy hoop, leven, en bestaan hebben!

Vaarwel, lieve Vriend, zoon en broeder in Christus! groet de uwen, de onzen, en wie des Heeren zijn, Gy kent de gevoelens waarmede ik ben en blijve

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 15 Jany 1823.

28.

Waardste Vriend!

Hoe zeer de aangename Letteren van onzen besten Capadose my omtrent uwe herstelling van de uitwerksels der verkoudende lucht gerust mochten stellen, verlangde ik echter hooglijk naar de bevestiging en volkomener kennis daarvan door uw eigen hand; ook had ik reeds de pen opgevat om die uit te lokken, wanneer my de uwe verblijden kwam. Wat ons betreft, wy bevinden en ik inzonderheid, dat de vorst ons goed doet, doch ongelukkig is het met ons huis zoo gesteld, dat het byna in geen kamer, en in onze slaapkamer volstrekt niet, uit te houden is door de tochtwinden die niet slechts door deur- en vensterreten, maar door de zolders, vloeren, en muren dringen, (want alles is even oud en vervallen, geen planken sluiten er, en zelfs de steenen sluiten niet meer, door het vergaan of uitvallen der kalk), zoo

dat het onmooglijk is, zonder rheumatismen te zijn, en inzonderheid de koude op het hoofd schier onlijdelijk is. Het is hieraan dat mijne Ega thands weder te bed ligt, na eenige dagen zeer wel te zijn geweest, zoo als ik voor my ook vrij redelijk ben, alhoewel zoodanig verstijfd dat ik niets doen of verrichten kan. - Hoe tegen 't verhuizen opziende, hebben wy dan nu eindelijk ook daartoe moeten besluiten, als ziende deze woning van jaar tot jaar meer vervallen en onbewoonbaar worden; doch *hoe, waar* en *of* wy in deze stad eene andere zullen kunnen vinden, is zeer bedenklijk. Sed haec ulterioris curae!

Dat wy naar uw bezoek verlangen, zal ik niet behoeven te melden: uw hart zal het onze gevoelen zonder dat er woorden behoeven. Wat betreft de Heeren Journalisten &c. het is als gy zegt. W. schreef my dezer dagen een zeer vurigen brief, geallarmeerd door de woede (zoo hy 't uitdrukte) van N. tegen my, die.....eene opzetlijke Redevoering tegen my doen wilde, en die hy my bad te willen voorkomen. Een Redevoering van N. wist ik juist niet zoo ontzachlijk te zijn, en ik twijfel of dat ding wel een *reden*-voering zijn zal,.....en *après tout*, gy weet mijne wijze van denken daaromtrent. In mijne *Oranjezucht* (meen ik) is een klein versjen aan den Hertog van Brunswijk in 1783 of 1784 gemaakt, dat, ja, misschien omtrent my wel eenigzins toepasselijk zou kunnen zijn; doch, heb ik de smaad nooit voor een goede zaak geschroomd noch iets wat de woede ondernemen mocht, wat zoude ik het thands? Factie tegen sactie stellen, doe ik niet; 't rijk

der waarheid is nooit met kabaleeren gesticht, en zijn er martelaars noodig, wel hem, dien God daartoe verordende, en wee, die er voor schroomt! Jezus Christus vergadert zelf de zijnen, en vereenigt hun werking, want zy is de zijne, en die aan zich-zelven denkt als hy werkt, kent zich-zelven niet noch Hem wiens dienaar hy zich acht. Gy zegt wel in uw lieven brief: zy weten niet wat zy bedoelen. Het is zoo. Bidden wy, ja; gy zegt het; bidden wy voor elkander, en werken wy naar onze roeping, waar te werken valt; de rest aan Hem aanbevelende die alleen machtig is, en alles den zijnen ten goede keert! Uwe uitdrukkingen vol gevoel en waarheid verkwikken my het hart. Hou vast, mijn Zoon, aan die gevoelens, bidden wy om volstandigheid daarin; en indien ergens in, het is ten aanzien van het *egoïsmus* dat wy noodig hebben ieder oogenblik uit te roepen: *μὴ εἰςενέγχης ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν*, &c. en laat voor het overige alles ons *wel* zijn, wat God in Zijne wijsheid gehengt!

Ontfang onzen groet met uw lieve Egâ, en den braven aandoenlijken Capadose. Schrijft my dikwijls. Kom ons zien, wanneer gy 't, zonder gezondheid of eenige convenientie te krenken, zult kunnen. En zijt altijd overreed van de meer dan wareldsch broederlijke en vaderlijke Liefde, waarmeê ik steeds ben,

De Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 24 Jany 1823.

29.

Dierbaarste Vriend!

Hoe hartlijk deel wy nemen in den zegen des Heeren over U en de Uwe in allen opzichte uitgestort, zal ik niet pogen uit te drukken. Gy kent ons hart, en wy 't uwe. Verdubbele, verveelvuldige Zijne genade zich steeds over U en wat U toebehoort, in onuitspreeklijke maat! Ik gevoele inzonderheid al wat gy gevoelen moet in den gezegenden staat uwer lieve Egâ. *Gezegend* noemt dien de wareld nog naar het oud gebruik, zonder te verstaan wat dit zegt; wy die het verstaan wat het inheeft met dien zegen verwaardigd te worden, wy zeggen 't uit de volheid des harten, en in overvloeiing van dank tot den Vader des levens. Geve Hy haar een gelukkige voldraging en ontbinding, en verheugt gy beide U in die ongelijkbare zoete en tot God verheffende betrekkingen van Vader en Moeder te zijn, en Engelen voor Gods hemel te kweken, onderdanen van Jezus Christus op aarde, en voorwerpen en medebegunstigde dienaars en voorstanders van Zijn Rijk hier en in eeuwigheid?

Het doet my genoegen, dat de brief van De Luc[1] U zoo zeer voldaan heeft. Hy trof my in den tijd dat hy uitkwam, zeer diep, en ik kreeg er den man recht lief door, doch het oogenblik des tijds doet daar altijd veel toe of af. Ik zal U nog twee boekjens van

(1) Lettre aux Auteurs Juifs. Berlin 1799.

hem toezenden: te weten, zijne *Lettres sur le Christianisme;* en *Lettre sur la nouvelle Exégèse;* en misschien ook *sur l'Éducation religieuse de l'enfance*. - Doch zou men uit Duitschland den *Brief van de Joodsche Huisvaders* en *Tellers andwoord aan hen* niet bekomen kunnen? My dunkt, die twee stukken met den brief van de Luc by één gevoegd, vertaald, en met een voorrede van U of van my, zou in dit tijdstip niet ontijdig zijn. - Ei lieve, zie door Muller, of hoe 't zijn moge, die twee Hoogduitsche stukjens te bekomen. Want waarlijk het oogenblik is daar van werkzaam te zijn, en Israël wordt in een dilemma gebracht als nooit te voren. En ook in het Oosten zie ik een nieuwen dageraad als doorbreken.

Wat dit laatste punt betreft; gelijk de Joden door middel van de schriften hunner Rabbijnen, zoo gevoel ik dat men de Mahomedanen door middel van den Koran tot Christus moet brengen, Ik beklaag altijd mijne onkunde in de Arabische taal; ik gas anders eene verklaring van den Koran voor hen, om aan te toonen, dat Mahometh Christen was met het hart, en het Nestoriaansche zoogenoemde Christendom dat hy had leeren kennen, hervormen en verbeteren wilde, als ook in der daad wel noodig was. Hy kende geen anderen Euangelist dan Mattheus en dezen verstond hy niet dan naar de uitleggingen die hy by henlieden vond, en daar hy ontbloot was van de kennis der profecyen, waardoor wy den Heiland der wareld alleen erkennen kunnen, vervoerde zijn vurig Enthusiasmus hem om als vervuller, verbeteraar, en uit-

breider van 't Christendom zoo als hy het zich in hart en verbeelding voorstelde, op te treden; en waarlijk hy was werktuig in de hand der weldadige Voorzienigheid, en voorbereider des heils onder het Heiden- en Manicheëndom. - Doch dit alles blijve Gode bevolen, en wy, wy vinden naby ons te werken.

Wy zijn zeer getroffen door den lieven brief van onzen waardigen Capadose. Groet hem en wees met uwe dierbare gegroet van ons en uit de hoogte der Hemelen, Amen!

De Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 11 Febr. 1823.

30.

Waardste Vriend!

.....: Voor twee of drie dagen ontsing ik een vrlj dik pak van den braven de Clercq, met een zeer verplichtenden brief, ten verzoeke dat ik zijne Verhandeling[1] wilde lezen en hem mijne aanmerkingen daarop meêdeelen, maar in een zeer korten tijd. 't Laatste was ook zeker wel noodig er by te voegen by iemand die onlangs twee jaren *aut amplius* bezig geweest was een Treurspel hem op die wijze ter hand gesteld na te lezen en zich toen na tot het tweede Bedrijf gevorderd te zijn zonder nog iets op-

(1) Over den Invloed der vreemde Letterkunde op de Nederlandsche, enz., bij de Tweede klasse van het Koninklijk Instituut bekroond.

geteekend te hebben of zich iets van het Eerste te herinneren, genoodzaakt zag het te rug te geven. - Zoo ik iets dergelijks op my nam, zou het in de Groote vacantie moeten zijn, want de Paaschvacantie gaat rijkelijk met opredderen en inpakken van papieren en boeken op mijn kamer henen, ten einde te kunnen verhuizen; en thands ben ik, behalven den druk (onder welken ik altijd mijn werken voor 't grootste gedeelte op de proefbladen-zelve tot stand breng) van vier verschillende boeken (proze en poëzy), zoo schriklijk overladen met buitenlandsche geleerde ou soi-disant geleerde briefbeandwoordingen, reeds sints maanden opgehoopt, dat ik geenerlei raad weet er door te komen. Nog spreck ik van mijn Aanteekeningen op Hooft niet, en van 't in orde brengen van een tweeden zeer vermeerderden Druk van mijne Geslachtlijst der Naamwoorden, casu quo, maar dien ik by mijn leven gereed dien te maken, zal hy na mijn dood kunnen uitkomen. Met één woord! ik zie er geene mooglijkheid toe. En ook *cui bono?* Immers heeft ieder zijn eigen oog- en standpunt, en hoe kunnen twee lieden die zelf denken dan elkanders werk door hun aanmerkingen beter maken? Vooral, wanneer men vooras niet eens geworden is over de wijze van 't stuk te behandelen, de beginsels; enz. Het wordt dan een mik-mak als b.v. de prijsverhandeling van Jeronimo de Bosch over de Nederduitsche Poëzy in 1781 by Teylers Genootschap, die hy my op die wijze ook toezond en ik toen niet weigeren kon te resumeeren en met eenige mededeeling van gedachten

te rug te zenden, 't geen my altijd spijt, om dat waarlijk het stuk er door fluctueert. - Ik zal derhalve wanneer het schik heeft, het pak weêr terug zenden met mijne verschooning, doch intusschen wenschte ik wel dat gy hem eenigzins vóórkwaamt en my zoo wat ontschuldigde: want het zou my smarten, zoo de brave en welmeenende man het met onvergenoegdheid, of in een ander adspect opnam, dan wezendlijk hier de zaak met zich brengt. Mag ik U daar wel toe verzoeken? - Verzeker Zijn WelEd. voorts van mijne achting en hartelijkheid om hem dienst te doen, waar ik kan. Doch begrijpe hy dat ik in mijne tegenwoordige zwakheid en memorieloosheid niet meer lezen kan, maar lezende, de eerste halve bladzijde kwijt ben terwijl ik de volgende lees, en dus buiten staat om over eenig samenhangend vertoog te oordeelen; waarom ik ook zelss geene verzen van eenige uitgebreidheid meer maken kan, of, afgebroken zijnde, weêr opvatten, maar my volstrekt bepalen moet tot het geen in éénen adem en als de wekker van een uurwerk, asloopt. Biedt hem en allen goeden Vrienden mijn hartelijken groet, en geloof my steeds met de gevoelens die gy my kent, en onder Christelijk-vaderlijke zegenbede,

Geheel den Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, den 20 Febr. 1823.

P.S. Tot nog heb ik geen huis gevonden. 't Mijne is intusschen verhuurd. Daar is hier een geweldige schaarschheid aan woningen, en dit maakt dat de

meeste by gebrek van behoorlijk onderhoud dat de eigenaars er aan weigeren te doen, onbewoonbaar worden. Te koop zijn er genoeg. Maar tegen eigen huizen ben ik altijd geweldig, al kon ik er een bekostigen. Videatur de goede Vader Cats!

31.

Dierbaarste Vriend!

Ik zou op uw lieve letteren van den 24^{n} reeds dadelijk geandwoord hebben, maar uw oordeel over mijne *Hagar aan Sara*(1) gaf my terstond de pen in de hand, en zie daar! een brief van *Jacob aan Ezau* vloeide daar uit, en flux ook een andwoord van *Ezau*. Ik wilde U die mededeelen, maar eerst overzien, want (als natuurlijk) waren er eenige kladden in; dit hield me op, drokte van huizen te zien enz. kwam er tusschen, en nu - ja nu denk ik, het heeft die haast niet, en derhalve het ligt daar. - Uwe reflexie intusschen over het derde waarin 't Islamismus en Catholicismus samenstemmen heest my veel genoegen gedaan. Voeg hierby, de opmerking hoe beide, ieder op zijne byzondere wijs, zich aan 't Jodendom verknochten; 't een door de besnijdenis, onthouding van onreine spijs, godsdienstige wasschingen; 't ander door eene daaglijksche offerande, eerste-

(1) Zie deze Brieven in het Derde deel der Krekelzangen.

lingen, toeheiligingen, nazireërschappen, enz. In 't eene den Kalif als hoofd van godsdienst en daardoor algemeen bevelhebber over alle Staten (Kalif al-munaim), in 't ander den Paus op gelijke wijze, de een als opvolger van Mahometh, de ander als die van Petrus. 't Een en ander als stedehouder van God op aarde. In 't Islamismus is Christus erkend, maar verduisterd door 't toemengsel der Nestorianen; in de R. Kerk door 't toemengsel van Heidenfilozofie van een ander soort: en, recht uit gezeid, beide nemen by Christus heerschappy ook den Zaligmaker weg, door den leer der goede werken, en 't Katholicismus door zijn Heiligen, wier vereering zoo als zy in 't Koncilie van Trente bevestigd is, loutere afgodery in volkomen zin is, waardoor (om het dus te noemen) 't geen het Islamismus aan Mahometh als later profeet bewijst meer dan dubbeld, ja tiendubbeld, gecompenseerd wordt. Neen waarlijk: 't Islamismus is een weldaad, en zelfs is het (verbeelde ik my) kenbaar, dat het het Christendom bewaard heeft, het geen zonder dat en de tegenwrijtingen van Oost en West in de duisterste tijden, niet slechts in laauwheid (om het dus uit te drukken) *de sa belle mort*, uitgegaan zou zijn, maar even als de Indische Bramadienst tot een veelgodendom overgegaan, waar het de grootste neiging toe had, en zelfs in der daad den weg toe insloeg. Hoe meer men de Kerkgeschiedenis (*Kerkelijke* zegt men, doch dit is zoo weinig Neêrduitsch als *Vaderlandsche* geschiedenis) dóórziet, hoe meer men de zaden des afvals, in de tijden der Apostelen

reeds gestrooid, ziet wortelen, uitspruiten, en zich in verstikkend onkruid verspreiden, en hoe meer men de hand der Voorzienigheid leert erkennen, in ze deels door elkander te verstikken, doch met het goede zaad te laten opgroeien tot den dag der oogst; en tevens in deze algemeene wildernis zich kleine beslotene akkertjens af te zonderen, waar het ware graan onderhouden blijft, en tot hemel-rijpheid uitzwellen mag. - Hoe het zij, mijn lieve Vriend, roemen wy niet tegen den stam, ook niet tegen de uitgeschotene bytakken! Wat waterschoot zij, die afgesnoeid moet worden, weet God alleen, en te Zijner tijd zal Hy het doen blijken! Verheugen wy ons slechts in de vruchten, waar Hy den onzen meê zegent, en bidden wy dat Hy ze voor rups en wespen beware!

Den zegen des Allerhoogsten en genade des heils over U affmeekende, teeken ik, in haast,

T.T.
BILDERDIJK.
Leyden, 28 Febr. 1823.

32.

Waardste Vriend!

Gisteren avond ontsing ik uw pakjen, waarvoor ik U dankzegge. Het boek zal ik U in weinig dagen te rug zenden, en met het overige ook haast maken: want nu ik verhuizen moet, schaam ik my over alles wat ik by 't opruimen vinde dat zoo uit

en daarna, als men zegt, onder my is blijven liggen, zoo van geleende boeken als onbeandwoorde brieven. Ik bemin orde en geregeldheid, maar de lusteloosheid van een ziekelijk gestel is er zeer vijandig aan, om dat het rust zoekt, en dit dan juist de bron van eindelooze onrust wordt, gelijk, hier op aarde altijd contraria e contrariis, et opposita ex oppositis producuntur. Zie hier den brief van *Jacob aan Ezau*, waar ik uwe gedachte gaarne over verneem by de te rug zending. Ik heb er een *andwoord van Ezan* bygevoegd, in den geest als waarin Jacob hem schildert, doch hou dit met voordacht te rug, om uw oordeel niet vooruit te loopen. Ook heb ik *Jacob aan Rachel* doen schrijven, en haar doen andwoorden; 't geen ik U (wilt gy) ook over zal zenden. - Ik kan het niet helpen, maar vind dat de lieden niet genoeg in de ziel der personaadjen dringen die zy spreken doen. Zekerlijk is het dit: dat zy, van de vroege kindsheid af, niet met zich-zelve bezig gehouden zijn, maar *rol spelen* geleerd hebben, voor eigenlijke zelfvorming.

't Geen gy zegt van onze Nederlandsche Poëzy is zeer waar. Maar nog meer. Poëzy en Godsdienst zijn onasscheidelijk. Waar de laatste niet is en de ziel niet vervult, is de eerste bloot namaaksel van Poëzy. Immers gevoelden 't de Heidenen. Zelss Lucretius moest een aanwalm van Godsdienstgevoel krijgen met zijne *alma Venus*, die, in spijt van hemzelve, toen uit zijn hart opsteigerde. Wat is het *M□vιv ἄ∈ιδ∈ Θ∈ά*, het *῎Ανδρα μοι ἔνν∈π∈ Μοῦσα* &c. &c.

Waartoe en van waar die huichlary? - Wat zegt mijn Oudoom Rodenburg:

> ‘Men ziet dat onze zone, onze Alexander, vaardig
> In Poësia is, ja kunstrijk dicht en aardig
> Voetmatig carm'nizeert; maar zoudt gy meenen, dat
> Hy dees begaastheit uit zijn eigen *ikheid* hadt?
> Och neen, mijn lieve vrouw; 't is Alexander niet,
> Het geen men in dien zoon met zielsverwondring ziet, &c.

En voegt hy er ten laatste by:

> Ach mocht ik naar mijn wensch hier spreken grondig van!
> Maar, lacy, deze onze eeuw't gesprek niet lijden kan.’

Die Godsdienstgeest werkt en by miskenning van den waren God, schept hy zich ingebeelde Goden uit behoefte, en vereert wat niet is, uit een gevoel dat werken moet en een voorwerp wil. En alle Poëzy is minder, naar mate dit gevoel meer verdoofd, verstikt, verdrukt, is. Inderdaad een Poëet die geen Godsdienst heeft, is een monster.

Van daar dan ook, dat met de zoogenaamde verstandcultuur, dat is astrekking van deze niet op zichzelve staande faculteit maar die met het gevoel samenvloeiend, daar eigenlijk slechts een affectie of resultât van is, de Poëzy verloren moest gaan en in bloote Rhetorique ontaarden, die, opgehoopt en toegeknoopt, als men in mijn tijd zei, niet dan rol spelen is. Geen wonder derhalve zoo onze natie, meer godsdienstig, ook meer Poëetisch was; ware haar Godsdienst slechts niet te veel in 't verstand en daarom te koud geweest! Doch die koudheid moest haar wederom voor de woede van 't fanatismus der ver-

valsching van 't Christendom hoeden. - Hoe het zij: ‘Magnus ab integro seclorum nascitur ordo!’ 't Oogenblik was daar, dat de Poëzy wederom door moest breken om dat het Christendom uit den slaap gewekt worden moest. 't Was de morgenkraai van den naderenden dag, die de zich oppakkende (soidisant Filozofische) nevelwolken doorbreken moest, welke de Nacht toeliet meester van het hemelrond te worden, en waarin de geest des kwaads zich zetelt. Inderdaad is het als gy zegt: in het dulden van het kwaad openbaart zich de alles vervullende Goedheid.

Wat Swedenborg betreft. Het is nog niet zeer lang, dat ik er aan Ds. T. te Dordrecht juist zoo over schreef als gy zegt. - Hy boezemt zoo dra men hem kennen leert, belang in; en zou voor volkomen profeet doorgaan, en een ingewikkeld blind geloof inboezemen, had God niet gewild dat er ook een misleiding by hem zichtbaarlijk plaats had gegrepen, die elk in het oog stralen moet. Men zie de kerk van zijn aanhang in Engeland waarby hy voor een Apostel gaat. - Znivere waarheid is er ook niet voor den mensch, dan geheel en al niet zich-zelf meer zijnde maar in Christus versmolten, en dit was S. met al zijne voorrechten niet toe te schrijven. Hierom de wijze les van Joännes: ‘Beproef de geesten of zy uit God zijn.’

Voor 't overige is niets gemeener dan 't bekende: *Dum vitant - vitia, in contraria currunt*. Om eene kettery te vermijden valt men in eene andere die 't *oppositum* is. Van waar dit? Is 't om de fraaie

stelregel: *Virtus in medio posita est*, en meent men dit ook van de waarheid? *Ah, ce beau milieu!* van de Franschen. - Neen, men vat niet kwalijk omdat men te veel aan de ééne zijde grijpt; maar, om dat de grove vingers te stomp zijn, en men echter vatten wil. Laat liggen, ô mensch, 't sijne hair (veel ondeelbarer nog is de waarheid dan de breedte van een hair) dat gy niet vatten kunt; en vernoeg U, dat gy 't *taliter qualiter* ziet, en dat het U geopenbaard is aan 't oog der ziel! Dit alleen is de weg, en al 't andere misleidt ons. - Augustinus heeft dit opgemerkt als hy zegt: '*in contradicendo semper nimium ad opposita ruimus* (of *tendimus*): hinc non nimis acriter refellentis verba premenda sunt, aut refellendo docentis.' Hy past dit op zijn eigen schriften toe. En met al de ketteryen, waar wy tusschen in geplaatst staan, hoc zouden wy niet wel eens *in docendo aut veritatem tuendo* haar wat verder drijven dan zy zich uitstrekt? - Doch by S. is dit wat zeer sterk, en gy merkt het te recht op.

Maar ik houde U te lang bezig. Mijne vrouw voegt haar groet by den mijne. De Genade Gods in den gezegenden Heiland zij met U-allen, en ook ons! - Vaarwel en wees met de Uwe en al wie met ons voor 't Rijk des Alleen machtige staat, van de hartelijkheid en vaderlijke zucht verzekerd van

Uwen
BILDERDIJK.

Leyden, den 6^{n} Maart 1823.

NB. A propos! Geef my eens een goede verta-

ling van den Hebreeuwschen text boven den brief [van Jacob aan Ezau]; want hem naar mijne opvatting geplaatst hebbende zie ik dat elke Overzetter hem anders begrijpt. Hoe verstaat gy hem?

33.

Waardste Vriend!

Met diepe aandoening ontsing, las, herlas, en doordacht ik uw dierbare letteren van den 12^{n}, en het stoute en treffende vers aan my ingericht[1]. Heb er dank voor, en vermenigvuldige de zegen dier Genade die het doorstraalt, over U, lieve zoon en broeder in Jezus Christus! Ik zal U hier mijn gevoel niet pogen uit te storten of er zelfs eenigen zweem van te schetsen, maar uw hart verstaat het mijne, en daar is nog eene hoogere, eene onmiddelijker spraak dan die der woorden, zonder welke, woorden slechts klanken zijn zouden. -

Wat mijn brief van Jacob betreft. Gy hebt recht: die van Hagar is naar mijn gevoel verre verheven boven dezen. Maar kan het anders? Die van Hagar is eenvoudig, schulderkennend, oprecht, vergeving vragend. Dit alles is groot, edel, menschelijk in den hoogen zin, waarin het 's menschen aart, zijn tederst gevoel is, zich te vernederen, te vernietigen, en

(1) Dit vers is ongedrukt gebleven.

door dit zelfvernietigen Gode nader gebracht te worden. Die van Jacob daartegen is zich verschoonende, zich verdedigend, zich rechtvaardigend. Dit heeft (wat men er van zegge) iets laags, iets stuitends in zich voor de echte menschheid; het behelst altijd iets plooiends, iets verbloemends, iets narcotics waar men zichzelven by de onvolkomendheid onzer daden, bedoelingen, enz. (want zoo zijn zy alle en met zondigheid gemengd) in slaap wil sussen. Veel praat men van edelmoedigheid, maar wat is dat? 't Is zijne zelfheid, zijn *ik* afleggen. En wat is de daar tegen overstaande laagheid? 't Is zijne zelfheid, zijn *ik* troetelen. Maar die zich verdedigt, doet dit altijd, en dus, Jacobs brief heeft voor U en my iets stuitends, en ons hart vereenigt er zich niet meê als met dien van Hagar.

Doch meent gy niet dat de wijze van voorstelling eenig nut kan doen? - My is het dus voorgekomen. 't Groote punt moet nu toch zijn, de menschen in alles tot het uitzicht op Jezus Christus te wijzen, en vooral in de daden der geloovige Patriarchen hun dit levendig voor 't oog te doen houden. - Dit verzuim ('t geen van het Oude Testament slechts een historieel boek zonder applicatie maakt) heeft het Christendom, meen ik, oneindig veel kwaad gedaan. Gevoelt men, daartegen, dit hoofdpunt in alles, en dat dit de *zegen* is waar zy zoo veel prijs op stelden, zoo kan men voor 't Evangelie niet koud zijn. Ik heb altijd waargenomen: hoe minder werk men van de geschiedenis der Abrahamiten maakte, hoe minder

overtuigd en warm Christen; en ik behoef U niet aan te toonen hoe dit samenhangt: en zoo ook omgekeerd. En deze opmerking heeft my-zelven tot beter erkentenis van den Heiland (dank zij Hem!) gebracht.

Wat nu de zwarigheid omtrent het zedelijke van Jacobs daad, die (gy merkt het wel op) nergens in den Bijbel gelaakt wordt, betreffen moge. Daar is, lieve Vriend, een hooger standpunt, waaruit God het goede en kwade in onze daden beschouwt, iets (om het dus te noemen) *bovenzedelijks*. Dit is een zwaar punt, en gevaarlijk om in te treden. Duizenden die er in Mystique beschouwingen iets van begonnen te gevoelen, zijn er door verleid geworden tot vleeschelijkheid, zedenloosheid, gruweldaden; en hoogst ongaarne zoude ik dit roeren in eenig openbaar geschrift. Doch niet alle bevelen, zoo weinig als alle oordeelen van God in de H. bladeren (en ook in 's warelds loop waarin Hy zich ook kennelijker openbaart, dan men gezind is aan te nemen of op te merken,) kunnen wy met dien regel van zedelijkheid die ons wet is, overéénbrengen. Van daar moet ons oordeel dikwijls over daden en zaken, voor God geheel scheef zijn, en wy de Zijnen geheel niet begrijpen. Van daar ook mogen we, by één of ander bedrijf, in des daders geweten niet dringen. Ons als menschen, is de regel van zedelijkheid gesteld, maar niet aan God, en Zijne volmaaktheid is hooger dan iets waarvoor onze kring vatbaar is. Daarom ook, kon de volmaakste (*volkomenste* meen ik) zedelijkheid

van een mensch hem nog niet met God vereenigen of hem Gode welbehaaglijk maken. 't Zou de *boven-zedelijke volmaaktheid* moeten zijn, waarvan wy geen denkbeeld hebben, zoo er door zuiverheid van wil en gedrag nadering tot God mogelijk ware. En daarom ook is Christus *leer* niet genoeg (als men thands wil) maar *Christus-zelf* en *persoonlijk* 't geen ons zalig moet maken. De geheele zedewet is een ondergeschikte regel, *volmaakt* in twee opzichten, geadapteerd naar onzen menschlijken stand en vatbaarheden; maar nog geen principium; en het is dus ook geen wonder dat men, daarin 't principium zoekende, zoo mistast en uit elkander loopt. Zy is volmaakt in *twee* opzichten (zeg ik): t.w. 1°, ten onzen aanzien, en daarom door ons niet te overtreden, en ook 2°, omdat zy met alle de volmaaktheden van God zoodanig als zy aan ons geopenbaard konden worden, overeenstemt; maar daar is hooger, eindeloos hooger volmaaktheid in God dan voor wier openbaring of besef wy vatbaar zouden kunnen zijn. Van daar anomalien, als ik het zoo noemen mag want zoo moeten zy ons toeschijnen, in sommige door God bevolene, door God ingegevene, en door God goedgekeurde en gewettigde bedrijven, waarby wy, de oogen sluitende, aanbidden moeten. Voor ons schijnt, ja, is de oneindige cirkel waar in wy een punt beslaan, een rechte lijn; en onze plicht tot een rechthoekig opgaan tot die lijn is zuiver *parallel;* maar de lijn die uit een verr' afgelegen gedeelte van dien cirkelomtrek even zoo rechthoekig nederdaalt, kan niet anders dan

ten onzen opzichte schuinsch zijn. Bekommeren we derhalve ons deswegens niet. 't Koomt van God en is over zulks goed. Dit moet ons genoeg zijn; en zoo vast wy moeten houden aan de zedewet voor ons-zelven, zoo weinig moeten wy ze hooger stellen dan ze is, want dan twisten wy met God en stellen ons rechters boven Hem.

Gy gevoelt, lieve Vriend, dat ik dit niet dan aan U zou schrijven. Alle waarheid is slechts voor die er vatbaar voor is, gelijk alle licht; en die den mol 't zonnelicht toedienen wilde, zou hem niet slechts blinden, maar dooden. Hoe dieper wy gaan willen, hoe meer de berusting ons noodig en plichtelijk is.

Wat de worsteling van Jacob met God betreft. Gy hebt gelijk dat zy niet bloot allegoricè is op te vatten. Zy is wezendlijk, even gelijk onze geheele zichtbare wareld wezendlijk is, maar zonder den aart dezer wezendlijkheid wel te doordringen, niet wel op te lossen. Ook dit zal ten eenigen dage klaar zijn, maar dan zal ook alle geloof onmiddelijke aanschouwing worden, en tot zoo lang is 't onze verbeelding die grijpt en niet vat, wanneer wy 't geen God persoonlijk voorstelt tot voorwerp nemen; doch hier wel eens nader van!

Ik zend U te dezer gelegenheid mijnen brief van *Ezau aan Jacob* (in andwoord) en die van *Jacob aan Rachel* en haar andwoord aan hem, ter lezing, en wacht ze te rug. Ik wilde ze alle te samen voor in de Krekelzangen (III deel) plaatsen, waarvan het eerste blad thands gezet wordt. Ik voeg naamlijk al-

les by den *Campistron* en uwe *Nigel's fortunes*, onder hartlijken dank. 't Laatste gemelde boek heb ik dus geplukt ontfangen, 't geen ik niet weet of U bekend, dan misschien in het pak ('t geen doorvochtigd tot my kwam) zoo geworden is.

Ook gaat hier de brief van Mr. *Bowring* by te rug. Gy vraagt my wat daarop te doen? Ik zou het aan U willen vragen. De man, wien ik nog op den aan aan my geaddresseerden niet geandwoord heb, koomt my voor een zeer geschikt mensch te zijn, en ik wenschte hem iemand te kunnen aanwijzen die hem helpen kon in zijn oogmerk(1). Maar waar die te vinden? Ik kan 't met geen mooglijkheid; ook voegt het my niet zoo min als 't my vlijt. Ik zou hem dit toch dienen te melden, ten ware gy, hem schrijvende, op U wilde nemen hem dit mijnentwege en met mijnen vriendlijken groet en afweering van de verdenkingen die dat anders zou kunnen of mogen opwekken, met één te melden.

Uwe verklaring van Pf. 77, 11(2), is uitstekend goed in den samenhang, en beter dan ééne die ik er van gevonden heb, maar ik zou *verandert* niet als IS VERANDERD opvatten, maar veel eer *verandert alles*, activè, en als aanduidende dat men niet by een oogenblik van tegenwoordig staande moet blijven, maar in het altijd veranderende voorkomen der zaken

(1) De Heer B. wenschte een opgave van Gedichten, ter vertaling in het Engelsch geschikt.
(2) Boven den brief van Jacob aan Ezau gesteld. Zie den vorigen bries.

voor ons Zijne bestendigheid en onveranderlijkheid leeren erkennen. Wat dunkt U?

Mijne vrouw sukkelt steeds en is zwakker en meer neergeslagen van geest dan sedert geruimen tijd, 't geen ik grootendeels aan den voor my ook zeer gevoeligen invloed van 't naderend voorjaar toeschrijve. Wy verheugen ons intusschen in 't welvaren van onze lieve Vrienden *a Costi* (als de Kooplieden schrijven). - Tot nog hebben wy geen huis gevonden, noch in noch om de stad Leyden. - Wellicht moeten wy hier van daan. Ieder (schoon de huizen laag in koop- en buitensporig hoog in huurprijs zijn) wil zijn huis verkoopen, niet verhuren, en gy kent mijne denkwijze daaromtrent, zoo ik 't geld al had of wist te bekomen. - Intusschen, gy weet dat ik my niet zeer om al zulke zaken bekommere. Daar is ruim zoo veel waarschijnlijkheid dat ik 't tegen May aanstaande met zes planken zal kunnen doen, dan grooter benoodigd zijn; en in allen gevalle, God zal zorgen.

Mijne Ega voegt haar hartelijken zegengroet by den mijnen, en ook Lodewijk, die alle avonden U en de uwe (of liever alle de onzen) in zijn stil gebed insluit, verzekert U van zijne verknochtheid. Vaarwel, lieve Vriend. Ja, 't zij onze leus:

‘Vrede in des Heeren naam! Aan de Ongodisten krijg!’

De Uwe in alle heilige betrekkingen,
BILDERDIJK.

Leyden, den 14^{n} Maart 1823.

34.

Waarde Vriend!

.....Wat de plaats van Paulus betreft 1 Cor. XV, 28, zoo meen ik (maar wat is ons meenen!) een volkomener hooger vereeniging van Jezus Christus met de menschheid te zien dan waarvan wy denkbeeld of (als de Duitschers zeggen, *ahndung*) kunnen hebben, en waaruit dan eene geheel nieuwe betrekking van den Zoon tot den Vader ontstaat, niet vernederende voor den Zoon, maar waardoor (als ik 't dus noemen mag) God absolutè en God in het schepsel in een geheel nieuw adspect voorkomen. Uw denkbeeld schijnt dit ook eenigzins in te sluiten. - Servetus dwaling is my niet klaar (mijn oude vriend D^{r}. Verschuur zei my eens, zy was 't ook voor Servetus-zelven niet); maar ik geloof, dat alle die Socinianeryen &c. haar grond hebben in het niet kunnen vereenigen van *drie* met *een*. En waar zit dit anders dan in het valsch begrip van getal, 't geen by ons altijd een besef van successie insluit, even als tijd, en ruimte-zelf. Maar dat gevoel van successie zit in ons en vervalscht daarom alle beseffen van 't geen buiten ons is of gesteld wordt. Misschien had Pythagoras daar een ander denkbeeld van. Maar ons idée zelfs van *continuitas*, wat is dat anders dan *successie?* En ons denkbeeld van *eenheid* is immers of *continuitas* of 't is merè negatif.

Dan genoeg voor ditmaal! - De genade Gods zij

in alle betrekkingen met U en de uwe! groet ook den dierbaren Capadose, van wien ik nu in lang geen schrijvens gehad heb, en geloof my steeds met de gevoelens die gy my kent,

Den Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 18 Maart 1823.

35.

Dierbare Vriend!

Uw welvaart, mijn lieve Vrienden, te vernemen, verkwikt ons hart, en wy danken er onzen Hemelschen Vader voor, die met ons-allen steeds zij en in Zijnen zegen volharde! Uw Paaschfeest zal zekerlijk U-allen meer stichting en weldadigen invloed gegeven hebben dan de vorige deelneming in 't Avondmaal. Ik wenschte dien braven Ds. K. te leeren kennen.

Gy hebt gelijk: de vrees voor het Catholicismus werkt verkeerd. Men verwijdert de welmeenende en verlichte Christenen dier gemeenschap, van ons; en veroorzaakt gemoedelijke Protestanten, die den voortgang en toenemende inkankering van het Deïsmus in onze gemeente met afschrik beschouwen, tot overgang by hen, waar zy, ja, bygeloovige toemengsels, maar toch 't echte sundament, Christus verzoening, vinden. Dit fundament, dat als Paulus zegt, hem behouden zal die er, al ware 't ook stroo en stoppels, op bouwt, moest men niet schroomen te erkennen

(men kan dit, al verwerpt men dien stroo- en stoppelhoop); maar vooral tegen het schudden, schokken, omkeeren, en verwerpen van dien grondsteen, ijveren. Ik weet wel dat het vergif in de R. Kerk even zoo zit als by ons. Dat de Hoofden, dat Paus Pius de VII zelf een *liberaal* is, en dat de R. hierarchie tot het middel zal strekken om het stellig Anti-christendom te vestigen, en het Christendom te vervolgen; en ook dat dit zeer naby is. Ja, dat al die vereenigingen der protestantsche sectiën of secten slechts voorloopers zijn van dat alles, om door haar onverschilliger voor leerstukken te maken, der hereeniging met de Roomsche Kerk den weg te banen: En uit dit aanzicht beschouwd, behoort het misschien tot den goeden geest, meer dan bevorens tegen die Kerk te waken. Maar de wijze waar op dit zich uiterlijk toont is (naar mijn inzien) meer geschikt om het gedreigde kwaad te bevorderen dan tegen te gaan. Buiten 's Lands beschouwt de Roomsche Kerk ons Protestantismus als louter Deïsmus, men geeft door een onverstandig schreeuwen tegen de Roomsche verkeerdheden zonder erkentenis van het goede dat er toch in behouden is, voot daaraan. Zy hangt ook in der daad aan haar *aflaten*, *ceremoniën*, *beeldendienst* en dergelijke niet meer als zy plach; en ware er het Jezuitismus niet in vernieuwd, 't geen vrijmetselary en ongodistery ten grond heeft (indien al niet als doel, ten minste als middel), zy zou nader tot ons toetreden.

Ik dank U voor het verrichte omtrent den Heer

Bowring. Ik heb maar volstrekt tot de beandwoording van zijn brief niet kunnen geraken, en zoo liggen er meer op mijn tafel. ô Die indolentie of traagheid (vrucht van zwakheid des lichaams en ziekelijkheid) is een naar ding!.....

Dat het ons altijd aangenaam zijn zal U te zien, behoeve ik wel niet te melden. - Onze Lodewijk is aanstaanden maandag *elf jaar*. Hy is nu drok aan het declinatie- en conjugatieleeren in het Latijn. Heb dank voor uw zegen over hem. - Mijne Wederhelft zal een brief aan de uwe hierby doen. - Weest beide en met onzen lieven C. op 't hartelijkst gegroet en gezegend! - De genade des Heeren zij met en in ons vermenigvuldigd! - Vaarwel, lieve Vriend, en geloof my steeds geheel

den Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, d. 4^{n} April 1823.

36[1].

Dierbare, lieve Vrienden!

Hoe gevoelig getrofsen en levendig geschokt wy zijn door uw beider aandoenlijke herinneringen en teedere zegenbeden ter gelegenheid van de elfde verjaring van ons lief en gelieskoosd spruitjen, ben ik buiten staat U nit te drukken. De Algoede vervulle in zijne on-

(1) Aan de Heeren Mr. I. da Costa en Dr. Capadose.

verdienbare genade uwe Christlijke en broederlijke zegening, en make er U en de uwen blijde en deelhebbende getuigen van! Dat het lieve kind zijne en onze tedere en eindeloos meer dan aardsche betrekkingen niet miskent, maar U lief heeft en innig bemint, hiervan meen ik overtuigd te mogen zijn. Wy bevelen hem dan ook vrijmoedig in uwe liefde en hartelijkheid, ons allen in de vrijmachtige Gunst en Liefde onzes Heeren, aan wien wy toebehooren, Amen!

Dat mijn' lieven zoon da Costa thands geen verzen ontvloeien, begrijpe ik lichtelijk. Ik gevoel voor hem hoe zijn geest thands zwanger gaat. ô Poge hy niets te dwingen, maar late hy de werking inwendig vrijen loop, en hetgeen zich ontwikkelt, volgroeien en rijpen! Ik ken die gesteltenis. Laten wy lijdelijk zijn in alles. Het *ἄνεχε καὶ ἀπέχε* van Epictetus heeft een veel hooger en anderen zin dan hy er aan hechtte, en bevat oneindig veel.

Uwe denkwijze omtrent de Roomschen koomt met de mijne overeen. Ja mijn lieve Vriend, het uur nadert, dat terwijl de afvallige Protestantsche secten zich met de Roomsche kerk hereenigen in een volslagen Antichristendom onder hem die welhaast geopenbaard zal worden, de oprecht Roomsche Christenen van haar uit zullen gaan en met ons, Christus-alleen, en geen aardschen Stedehouder erkennen. De schellen vallen hun reeds van de oogen, en het is het Jezuïtismus slechts, dat als door wachthonden hun schapen in de schurfde stal houdt. Alles rijpt.

Intusschen hebt gy een heerlijk uitzicht in uw

laatsten geopend. Ja het is de miskenning van den Heiligen Geest die den afval en gruwel des verderfs zoo algemeen gewrocht heeft. Ja gy zegt wel! 't Is de Trooster dien Jezus gezonden heeft, ons te leeren, te besturen, te vervullen, die zijn Stedehouder ('t woord wel opgevat) in deze bedeeling is. Op deze volgt, en dit is naby, de onmiddelijke Heerschappy van den Zoon op deze aarde; en als die kring vervuld zal zijn, geeft Hy de Heerschappy aan den Vader over. 't Is het Mysterie der Drie-eenheid waar alles aan hangt!.....Prijzen wy, loven, aanbidden wy, in ootmoed, geloof, en verwachting. In der daad, koomt my het woord van *Hoop* thands te zwak voor in den tegenwoordigen stand der zaken: 't is thands zekerheid, wat het object betreft; en als subjectif en in individueel respect tot ons-zelven mogen wy 't *hopen* noemen, en moet het ons zwakke onvolkomen stervelingen *hoop* zijn. - Doch ik ga veellicht te verr'? Genoeg hiervan!

Weest met wat U waardst is, met alle broeders en vrienden in Christus hartlijk gegroet van ons-allen. De zegen des Heeren zij met U, met allen!

Mijne wederhelft had gedacht hier een lettertjen van haar hand by te voegen, en ook Lodewijk, doch ik wilde dezen niet ophouden. Vaart wel, waarde Vrienden, en gelooft my onverdeeld en geheel, zoo wel als onveranderlijk

Den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 9^{n} April 1823.

37.

Waardste Vriend!

Ik schrijf U dezen uit mijn nieuwe huis, op de *Oude vest* vlak tegen over de Mare-Kerk, waar wy gisteren avond laat ingetrokken zijn. Mijne Ega heeft met een koets overgebracht moeten worden, en ikzelf ben mede zeer ongesteld, vol pijnen, en zwaar hoestende. Nooit heb ik my met het verhuizen bemoeid maar was altijd opzettelijk daarby afwezig; doch deze reis, daar mijne vrouw het bed hield in zware doorgaande koorts, viel het my ten deel, die afgrijslijke last waarvoor niemand minder geschikt kon zijn, op my te nemen. - De zegen des Heeren volge U en Capadose in uwe nieuwe woningen!

In het punt van den Zondag gevoel ik met Coccejus. Intusschen drijft men naar mijn inzien Paulus woorden Rom. XIV, 5 en 6, in ze op den Zondag te appliceeren, veelal te verr'. Doch hiervan wel eens nader. Ik heb thands den tijd niet, en ben doodlijk (doch dit is een verregaande *hyperbole* die my ontsnapte zonder het te weten,) vermoeid, en val schier in slaap terwijl ik dit schrijve. Ik breek derhalve af, en wilde U slechts doen weten waar wy gebleven zijn. Of liever, het was my een behoefte, U te schrijven.....Wees van ons allen gegroet, gezegend, omhelsd!

De Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 1^{n} May 1823.

38.

Dierbare Vriend!

Gaarne had ik U gisteren dadelijk geandwoord, maar het was door de drokte niet doenlijk. Heden kan ik het genoegen hebben, U te melden dat wy ons eenigzins *beter*, en (het geen nog beter is) *beterend* bevinden, schoon nog altijd zwaar verkouden en met vrij wat last in het hoofd. In uw welzijn verheugen wy ons. Ook Lodewijk is vrij wel.

Het geen my byzonder TREFT, is, wat ge van uw onderhoud met Thelwall(1) vermeldt. En waarom? Uit vroeg ingezogen en ongemerkt byblijvende vooroordeelen: ‘de Episcopalen zijn Arminiaansch, en Presbyterianen rechtzinnig.’ - 't Is zoo niet. - De Episcopale Kerk was steeds Rechtzinnig, maar de Arminianery sloop er in, won er veld, werd geduld, gekoesterd, even als thands by ons in de Nederlandsche kerk. En 't Presbyterianismus had inderdaad altijd een *grondlage* VAN, of ten minste een *helling* TOT de Socinianery (NIET zoo als wy ze thands kennen en zy uit Polen tot ons overgekomen is, MAAR) zoo als zy by Rafaël Kamphuizen bestond, wiens gemoedelijke en waarlijk stichtelijke gezangen gy kennen zult, en het geen een zeer fijn Arianismus ten

(1) De Eerw. Thelwall was te dier tijd Zendeling van het Londensche Genootschap ter bekeering der Joden, en Predikant bij de Engelsche Episcopale Gemeente te Amsterdam.

grond heeft. Met die aanleg of helling is het niet vreemd, zoo zy, even als de zoogenoemde *Collegianten* by ons, al meer en meer Arminiaansch en Sociniaansch werden, ondanks de rechtzinnige Predikanten die er toch in mijn tijd (te weten voor nu vijf en twintig jaar) niet in ontbraken, even weinig als by ons onder de Mennonieten, wier hoofdsectie (die van de *Zon*) ik als by uitstek rechtzinnig gekend heb en naauwgezet van geweten. Hartelijk verheug ik my in dit bericht omtrent de te rug keering van Engelands Hoofdkerk, die ten tijde van Willem den Derde door onze Klerezy openbaarlijk voor rechtzinnig in haar leer en eenstemmig met den onzen erkend is. - 't Presbyterianismus is er uit blinde geestdrift van den dollen en koppigen *Knox* c.s. ontstaan, en te vuur en te zwaard doorgedreven, en het hing ab initio samen met de dolle Democratie en Vorstenhaat. Dat zuurdeeg had uitgewerkt, maar het moest (vroeg of laat) toch by nieuwe besproeiing en doorvochting, weêr eene uitwerking toonen, die meer gerust had dan geheel over was, en zoo is het thands.

Heerlijk (inderdaad) zijn de Acta der Dordrechtsche Synode; en die ze leest, moet voor waarheid verstompt zijn, of er door gewonnen worden. - Ik heb het genoegen gehad, een geheele party schriften van mijn Bet-oud-over-groot-vader Laurentius uit de Auctie by den Hengst te bekomen. Ik wenschte nu wel dat ik ook zijn *Idolum Papale* (een 8° boekjen tegen onzen Grotius) machtig kon worden, doch het geen zeldzaam is. Zou den Hengst het ook hebben? -

Men leert er Grotius helling (en meer dan helling) tot het niet Katholicismus, maar wezendlijk *Pausdom*, in kennen.

Al wat gy my meldt is vertroostend en opwekkend. God bevestige en vordere het door Zijnen Geest, die (ja!) blaast waarhenen Hy wil, en Wien geen macht keeren of beperken zal! - Ja de overeenstemming der rechtgevoelende Christenen over de op handen zijnde gebeurtenissen is wonderbaar. Ik heb dit reeds voor jaren gemerkt, waar men 't minst zoeken of vermoeden zou. Toen ik na Koning Lodewijks vertrek, als gy weet, vervolgd en overhoop gesmeten werd, kwam er een oppasser in mijnen opgegeven boedel, een Kattenburger, gemeen man, maar godsdienstig als men daar plach te zijn, waar de Bijbel alles was wat men las, en dien gedurig las. Deze man verwonderde my door zijn inzichten omtrent de op handen zijnde gebeurtenissen, den persoon van den persoonlijken Antichrist, en meer, 't geen hy my niet als byzondere gevoelens, neen, maar als een algemeen aanzien en algemeene verwachting onder zijn kring en klasse van menschen, meêdeelde. En van waar dit? Van dien Geest der genade, die wy bidden dat over ons, over de lijdende en verduisterde Kerk, vermenigvuldigd worde! Amen!

Groet, nevens uwe dierbare Egade, vooral onzen waardigen Capadose, van wien ik heden een recht lieven brief ontfing, dien ik nader beandwoorden zal. - Hoc verlang ik naar een plekjen gronds in dit nieuwe huis waar ik my rustig neêrzetten kan

om iets te doen! Ach, dat omloopen verdriet my zoo! - Vaarwel, Lieve Vriend, met de Uwe, met al wat U waard is; en zij de zegen des Heeren over U bestendig! Gy kent de gevoelens waarmede ik ben

De Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 11^{n} May 1823.

39.

Waardste Vriend!

Dank zij der Goddelijke Genade voor 't geen de hoofdinhoud van uwen verkwikkelijken en gewenschten brief maakt! Ik erken er de hand, de krachtige hand in die haar werk voltooien gaat. Het ligt in den weg, in den loop, welke de leiding des Heiligen Geests met den zwakken sterveling houdt; en, wat vroeger of later, zoodanige momenten (en zy kunnen van verschillenden duur zijn) hebben alle innige Christenen, alle waarachtige Geloovigen beproefd. Het zijn, om het dus te noemen, paroxysmen van verstand-ziekte, aanvechtingen van den boze die even zeer op het verstand als op het zintuig werkt en zich daar meester van tracht te maken; en het verstandzelf kan zich daaruit even weinig redden, als het zintuiglijke wanneer dit als prikkel tot zonde gedreven wordt, zich bevrijden kan. - Het zijn beproevingen, waar van de Apostel Jacobus Kap. I, 12 spreekt, en zy strekken om ons vaster aan God

te verbinden, en worden altijd van hooger zegeningen en dieper inzichten gevolgd. Het is in die oogenblikken dat het gebed wonderdadig werkt, en heerlijk waar beproeft men dan wat de zelfde Jacobus aldaar v. 5 en 6 zegt. Dank derhalve, lof en eere zij den Vader der lichten, den verzoenenden Heiland en zaligmakenden Geest!

Het doet my veel genoegen dat gy over den brief van Jacobus even zoo denkt als ik. Scaliger stelde dien zeer hoog, en Scaliger was rechtzinnig, roemde (even als Tan. Faber) Calvijn boven alle Godgeleerden, en was rechtschapen van hart en gevoel.

Zeker was Calvijn wel de grootste en beste Theologant; Luther was somtijds al wat men wenschen kan, maar zich-zelven zeer ongelijk. Wellicht (of liever zeker) vorderde de tijd waarin Luther opstond een man, juist van zijne gebreken; nu bedaard, nederig, doorzichtig, dan weêr woest, dom doordrijvend, trotsch en verwaand, en wat hy van zijn disputeeren met den duivel meldt, houd ik juist voor geen bloote inbeelding. Over Melanchton en Zwinglius denk ik als gy. De invloed van beide heeft kwaad gedaan, doch ook dit kwaad had zijn goede zijde. Onbegrijpelijk is het als men de personen der Hervormers in Duitschland beschouwt, en daarby de Vorsten, hun begunstigers en beschermers, en hoe en uit wat beginselen en met welke gantsch niet geestelijke inzichten die handelden, hoe eene gezuiverde Kerk heeft kunnen gevestigd worden; en in 't resultaat kan men de hand Gods niet miskennen. Gezag,

onafhanklijkheid, willekeur, was by die Heertjens het groote doel, en waar zelfs oprechte *pieteit* plaats had, werd die zoo door Staatzuchtige *motiven* verduisterd en daar meê vermengd, dat Luther met de zijnen rotsen (Petrussen) moesten geweest zijn, en dit niet zijnde, moest er nu eens wat toegegeven en dan weêr met een dolle stugheid doorgedreven worden; en geen *egaliteit* van geest en charakter als die van Calvijn ware bestand geweest. Over den Rotterdamschen Luciaan (want anders is hy niet) kunnen wy niet verschillen. Zijne *invectiven* tegen de Roomsche Kerk stieten my als kind reeds tegen de borst.

Walaeus ken ik niet veel, schoon hy eenigzins aan my *geparenteerd* was. Hy heeft onder de Overzetters van 't Nieuwe Testament zich door kunde onderscheiden; maar hy was verr' van in gestrenge rechtzinnigheid een Gomar te zijn, daar ben ik van overtuigd. Met dat al kunnen betrekkingen van omgang, vriendschap, en dergelijke, op sommige gemoederen wel dat uitwerksel hebben, dat men zijne uitdrukkingen omtrent een gevoelen dat men afkeurt, meer verzacht dan wel nuttig was; en dit valt in zachte karakters. Zeker is het, dat hy aan deze zijde van de lijn ging die de Remonstranten van ons afscheidt; maar of hy juist in 't midden van onze baan ging, dit zou ik niet durven zeggen.

Wat Grotius betreft. Kent gy het *Idolum papale* van Laurentius tegen Grotius?

Gomar is zekerlijk nooit vijand van Arminius geweest, maar verdedigde hem toen deze van zijn reis

uit Italie met groote naspraak van Pausgezindheid t' huis kwam; en het is innig plichtgevoel geweest, waardoor hy zich verbonden kende om zich met kracht tegen 't verderf van de nieuwigheden diens gants niet slimmen maar veellicht wat onnoozelen mans te verzetten, en dank zij den Hemel voor Gomars moed en standvastigheid!

Het bezoek van den braven Ds. Manger doet my ongemeen veel genoegen. Hy behoort tot die weinigen op wie onze Kerkgemeenschap nog rust. - Doch ik moet afbreken. - Wy zijn, dank zij den Algoede, redelijk. Mijne Ega zal hier een lettertjen voor de uwe insluiten. Zijt beide hartelijk, ouderlijk, broederlijk, van ons gegroet en groet Capadose. De genade des Heeren zij met ons allen! Ik teeken, en gy weet wat dit insluit,

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, den 19 May 1823.

40.

Waardste Vriend!

Ja het is zoo, ons leven is een gedurige strijd en worsteling en ieder oogenblik moeten wy sidderen daarin te bezwijken. Dit is de staat des Christens, ook des volkomensten Christens hier op aarde, in 't midden van de eindelooze aanvechtingen van wareld en bozen geest, en boven al van onze eigene

zwakheid. Ja, ik durf zeggen, dat naarmate ons verstand meer gecultiveerd, onze schranderheid en genie grooter zijn, die worstelingen veelvuldiger en zwaarder zijn. Het is zoo, mijn Vriend, en in zoo verre hadden de Quietisten geen ongelijk, lijdelijk, geheel lijdelijk in Gods hand te zijn, en gelijk een boomblad op den wind gedragen en heengedreven wordt waar die blaast, even zoo zonder wil, zonder medewerking, door den Geest Gods gevoerd te worden, is de eenige staat van gerustheid en ongestoorde kalmte die wy in dit leven genieten kunnen. Doch kwalijk deden zy, dezen toestand door verstompingen hunner vatbaarheden, door afmattingen van waken en vasten en dergelijke te zoeken en zich dien als ware 't eigenmachtig in te dringen, 't geen op zeer gevaarlijke Dweepery uitliep. - Ook deze gedurige worstelingen zijn ons nuttig, ja noodig in den weg, en (om het dus uit te drukken) in de *opvoeding* voor een volmaakter staat en stand. Wy moeten langs dien weg onze zwakte, onze onmacht, onze nietigheid zelfs by den oprechtsten wil, grondig leeren kennen, en door zekere uitersten van twijfeling aan de ondersteuning, van de *zekerheid* dier ondersteuning zoo wel als van onze *volstrekte* behoefte van die, overtuigd worden, en zoo moet ons geheele Leven tot een Leven in Geest, in Waarheid, in Christus, overgaan. Danken wy steeds voor het geen wy ontfangen hebben! naar de mate van 't geen dit vermeerdert, groeit ons gevoel der behoefte van meerder: en dit is het geen ons van een zondigen zelf-

roem en Farizeeuwsch zelfgevlei bewaren, of (zoo het opkoomt, en hoe licht koomt er ons iets van op.) verlossen en zuiveren kan. Houden wy vast als Jacob, en worstelen nacht en dag, onze naam zal als de zijne zijn, zijn zegen de onze. - Houden wy ook dit vast, dat de Heilige Geest zijn werk niet onvoltooid laat. Die eens aan ons hart gezegd heeft: gy zijt de mijne, zal ons niet loslaten, dan gelijk eene moeder haar kind dat begint aan den leiband te gaan, om het by de struikeling te ondervangen.

Voor het overige, mijn waarde Vriend, wy wier aart werkzaam en naar buiten uitgevende is en dienvolgende ons geroepen gevoelen om het Evangelie niet als een verholen schat in ons te begraven, maar meê te deelen en in onzen kring, waar Gods hand ons in rond voert, uit te breiden en voor te staan; hoe gevaarlijk ware onze toestand in het byzonder, zoo wy niet de meest neêrslaande proeven en blijken onzer onmacht, onzer - minder dan nietigheid, onzer helling en natuurlijke aantrekking naar 't verderf ondervonden! Hoe moest daarby eene van God verwijderende zelfheid, hoogmoed, eigenzin, enz. enz. ontspruiten, en eer men het wist, wortel schieten! My dunkt, of liever van een kind af, zag ik nooit eene opgezette tol deftig op zijn punt draaien, of ik meende er een zekere *trotsheid* op die statige beweging haar ingedrukt en een soort van *zelfbehagen* in te zien, schoon dit alles bloot ontleend was. Dan vroeg ik my-zelven: waarom schrijf ik dat het gevoelloos stuk hout toe? en het andwoord was: om dat

ik my in haar plaats stel en gevoel dat ik, met mijne bewustheid die tol zijnde, er my op verhovaardigen zou. Zie daar den mensch! ten minste, gelijk ik hem heb leeren beschouwen. Tegen beterweten, tegen verstand en zelfbewustheid aan, kunnen wy ons niet ontdoen, niet vrijhouden van 't bekruipen diens dwazen eigenwaans, waarvan ik U den aart en oorsprong niet behoef op te halen. - En naar deze onze gesteldheid is de handelwijze van God in de toevloeiing Zijner Genade met de aanbiddelijkste wijsheid ingericht. Zelfs de heiligste mannen ondervonden dit. Was hun wijze van twijfelen, wanneer 't hun bekroop niet *volkomen even zoo* als thands somwijlen by ons, 't is dat ons verstand thands door opvoeding, lezing, en omgang, een andere (en misschien gevaarlijker) wending genomen heeft, maar de weg van God is de zelfde, en Hy zal Zijn werk volmaken. Zie daar, lieve Vriend, wat ik U, uit beproeving in velen (want alle waarachtige Christenen waren in dit geval) mag en moet mededeelen. Geloof, betrouw, en wankel niet. Hy die behoudt laat niet los, en de Trooster is ons naby!

't Geen gy my meldde in uw vorigen van den door U opgeslagen Psalm, vergat ik U te beandwoorden. Wie dit toeval moge heeten, wy niet, schreeft gy my. Neen, inderdaad, wy niet! Toen my des middags de onvermoede tijding mijner uitzetting in 1795 aangezegd was, 't geen my boven alle verbeelding trof, ja ongelijk meer, dan of men my naar het schavot ter onthoofding had heengevoerd, zette ik

my na de woeligheid van dien dag des avonds in eenzaamheid neder en zocht troost en versterking. 't Geen ik opsloeg was 1 *Korinth*. X, 13; en welk een balsem stortte die plaats in mijn gemoed! ô De allerbyzonderste Voorzienigheid is zoo vertroostende, en men gevoelt ze in 't geestelijke en wareldlijke zoo onmiskenbaar! - Doch wat moeten wy dan zeggen van een dweepzucht, die, even als de Heidenen met hunne sortes Virgilianae en folia Sibyllina, zich boven die Voorzienigheid wilde stellen en Haar (als ware 't) dwingen, om 't geheime of toekomstig te ontdekken! Hoe is alle waarheid, hoc al wat heilig is, misbruikt geworden!

't Kan niet anders zijn dan gy zegt: dat er onder de resultaten der beoefening van de Apocalypsis die thands wederom vlijtiger dan ooit geschiedt, vrij wat menschelijke voorbarigheid en zelfvertrouwen insluipt. De lieden wilden zoo gaarne profeeten zijn, maar het is juist dat *profeteeren* niet, waar naar Paulus ons gebiedt te ijveren, 1 Kor. XIV. Men behoort zich te houden aan 't geen kennelijk geopenbaard is, het zij ab initio duidelijk, het zij door de uitkomst verklaard. Het vooruit loopen houde ik niet voor onzondig, immers houde ik 't voor gevaarlijk. Het verstand moet zich niet aanmatigen Gods geheimenissen te doorgronden. Doch dit neemt niet weg dat ook daarby de Genade wel een lichtstraal verspreiden kan, waardoor men meer waarheid ziet. Naar de nieuwe ontdekkingen waarvan onze - U gemeld heeft, ben ik begeerig. Het is zoo, en ik meen het U als weinige anderen wel

gemeld te hebben, dat zy zich vermenigvuldigen zouden, alle systemata om verr' werpen, en alle politieke inrichtingen doen instorten.

Magnus ab integro seclorum nascitur ordo;

maar hebt gy ooit de talletters van het vers geobserveerd, dat hier aan beandwoordt:

*A*D*sp*lC*e* V*ent*U*ro* L*oetent*U*r* U*t o*M*n*l*a se*CL*o?*

Daar is inderdaad in die Ecloga een geest boven Virgilius: en wellicht kon zy onze tijdrekening helpen te recht brengen, en het geschil over de drie of vijf jaren waar tusschen hare onzekerheid dobbert, beslissen. Ook in de geschiedenis van Augustus-zelf is iets zeer opmerkelijks.

Groet onze waarde Vrienden Capadose en de Clercq hartelijk van ons. Gods zegen voltooie de genade ook over den laatstgenoemden uitgegoten. Ik verlang naar den Anti-jenner. Ja, mijn Vriend, het is zoo, de boze geest heeft die fraaie Vaccine (de zaak zelve was en by ons en in Spanje altijd bekend) vogue gegeven ten geestelijken en lichaamlijken verderve des menschdoms.

Wy verlangen zeer U te zien. Voor ons zit er nog geen reizen op. Intusschen liggen wy in een vreeslijken boêl! De grond heeft in twee der benedenvertrekken geheel weggebroken, uitgegraven, en vernieuwd moeten worden. Een tusschen-muur (die NB. van *turven* in plaats van *steenen* bevonden is, is uitgezakt en heeft moeten hersteld worden: slechts

een kamertjen van zeven voet in 't vierkant hebben wy beneden, en boven niet dan onze slaapkamers bruikbaar. Wy hebben 't dus recht kwalijk getroffen. Echter wy hopen er nu spoedig door te zijn, wat het *volstrekt* noodige betreft. Het overige moet rusten tot een ander jaar.

Wees hartelijk met de Uwe van ons allen gegroet, en verblij my, zoo uw overkomst nog zwarigheid ontmoet, ten minste dan dikwijls met uw hartlijke brieven. Vale!

de Uwe als altijd,
BILDERDIJK.

Leyden, den 28^{en} May 1823.

41.

Waarde Vriend!

Schoon uw laatste juist geen byzonder andwoord cischte, kan ik echter my het genoegen niet weigeren U te schrijven. Inzonderheid dank ik U recht hartlijk voor de bekendwording met *den Zaadzaaier*, dien ik voortreflijk vinde. Niet uitgaande en geen omgang hebbende, verneem ik niet veel, en des te meer zijn my uwe berichten omtrent de meerdere doorwerking van den goeden geest die uit God is, welke gy in Amsterdam de gelegenheid hebt waar te nemen, hoogst welkom en verblijdend. Wat gy my van Thelwall meldt is aanmerklijk en bevestigt op nieuw, dat ongeloof dikwijls nader aan bekeering en zaligheid

is dan laauw en Historisch of verstandelijk geloof door opvoeding en omgang. En waarlijk daartoe was het zeer algemeen gekomen en de afval dezer dagen is niet alleen zuivering der Kerk, van de wareld en Belial, maar ook genezing voor dat (om het dus te noemen) zoetzappige schijngeloof, dat slechts een negatif van ongeloof was, en nooit vaste Hoop, nooit echte Liefde kon voortbrengen, maar alleen eene of egoïstische, of conventionele, of Heidensche zoogenaamde deugd, die zich-zelve en de menschen bedriegt. Dat die brave man zijne bekeering grootendeels aan de Poëzy verschuldigd is, kan ons ook niet vreemd voorkomen. Zouden wy zonder de Poëzy wel zoo veel belang in Godsdienst, in Christendom, in Waarheid, stellen, of daar toe geraakt zijn? Voor my, wanneer ik mijn leven nadenke, had zonder Poëzy een dor Stoïcismus mijn toevlucht moeten worden en blijven.

Ja, gy hebt gelijk: 't beroep van Predikant in dagen als dezen is heerlijk. Maar, 't geen een Dorppredikant, die een beroep in een stad afsloeg, zijn' vriend zeî, is hierin ook, en in ruimer zin, toepasselijk. ‘Men weet niet wat er vast is aan het woord *Collega*.’ En ik voeg er by, 't woord *Collegium*. - De Predikant moet zich tusschen den Geest Gods en de menschen zijne amptgenooten, enz. verdeelen, en hy moet plooien of &c. Want in een groote kudde is altijd eenig schurft en besmetting, zoo wel by de herders als schapen. Hierom behoort elk op zich-zelf te werken naar leiding van Gods

Geest, en Jezus Christus-alleen die den Geest zendt (niet wy, werklieden) moet het plan of den samenhang regelen. Uit nog een ander adspect stelde ik dit in mijn brief van gisteren aan den braven en dierbaren Capadose voor. Maar ik vrees voor *blinden ijver*, d.i. niet juist die werkt zonder bepaald doel (ons doel moet in de daad, niet daar buiten zijn); maar ijver die zich een doel vormt en daarop af rent. En mijne groote beduchtheid is thands, dat er plans van gemeenschappelijke daden en dergelijke ontstaan mochten; en ik ben even zeer bang voor vereenigingen en voor openbare afscheuringen. De vereenigingen moeten geestelijk, innerlijk, volstrekt niet uiterlijk zijn; de afscheidingen moeten van de andere zijde komen en uitwerpingen, vervolgingen van de onzen zijn. Dit is de weg, dien ik meen ons voorspeld en geleerd te zijn. Langs dien is het Christendom gevestigd, en zal het volkomen Rijk des Zaligmakers op aarde gevestigd worden. In de Hervorming begreep men het kwalijk: men wilde *dadelijk* in plaats van *lijdelijk* zijn, en hiervan de zuurdeessem die in de Protestantsche Kerk gebleven is en volstrekt uitgisten moet. Zeg my of ik my bedrieg, maar ik beschouw het dus.

Ik geloof met U, dat Holland thands en in zijn verval, 't middelpunt van het ware Christendom worden moet. Daar loopt meer te samen dan ik uitdrukken kan, om my dit denkbeeld in te boezemen. En hiertoe moest het vervallen, in welvaart niet slechts, maar ook in zijn Kerk. Stel U onze Kerk in haar bloei

en stijve rechtzinnigheid voor, en (in dien toestand) de komst des Heeren: zoudt ge er gemoedsgesteltenis by kunnen onderstellen, om Hem te erkennen? - Vereischte dit geen verval vooraf van den bloei? van het zelfbehagen aan allen bloei op deze aarde verknocht? - Was er niet, moest er niet zijn (het zij dan in eene mindere mate!) die zelfde *sibi sufficientia*, dat *esprit de corps*, dat de Roomsche Kerk tot zoo verr' verdorf? Die gesteltenis, inderdaad, behelst (hoe ongemerkt ook nog voor het oog) het zaad, de kiem des afvals; en moetende afvallen, is het (ik vraag het) geene uitstekende genade dat de Kerk niet *in massâ* maar by inkruipend verderf van de leden (herders of leeken non refert) vervallen mocht? - Stel het oppergezag waar gy wilt, in de Gemeente, in Hoofden, in Burgerlijke Magistraten, in Vorsten; wees in dit opzicht Voetiaansch, Coccejaansch, Duitsch, of Engeisch Episcopaalsch; het is altijd een strijdigheid met het eenig gezag van het Goddelijk Opperhoofd, en verstooting van Hem, welke in de organisatie ligt; en alleen de Hernhutters schijnen dit gevat te hebben. - Hoe men 't neme, by een bloeiende Kerk is des Heilands zichtbare aanvaarding der heerschappy niet te verwachten, maar alleen by een vervallen en in haar verval tot Hem zuchtende en aan zich-zelve ontvallen Kerk, welke Hy-alleen kent en weet te vergaderen, maar geen menschenbeleid of macht. Het *Koom haastelijk*, *Heer Jezus*, moet in alle harten, uit alle monden, van alle kanten, tot Hem galmen, en niet het *Zie daar het Babel waar*

ik aan gebouwd heb, noch het *rust nu*, *mijn ziel*, *op uwe schatten*, *eet en drink vele jaren*, enz. - Neen, tijden als dezen moesten er zijn.

Het is ook niet dan uit een zoodanigen stand dat mannen Gods, mannen die waarheid zien, die haar prediken, opgewekt kunnen worden, ten ware tot een oordeel over het volk. En zullen die de aan geene Landpalen verbondene Kerk nuttig zijn, zoo moet de aandacht der Volken naar dat verachte landtjen getrokken worden, als kort voor des Heilands geboorte in Bethlehem, naar het altijd ongeacht en versmaad Palestina. Weinige jaren zullen daar meer van doen zien, en de waarachtige zegen was misschien nooit zoo groot over dit Land als thands. ô Danken wy!

Uw laatste schrijven is den 12^{e} geteekend. Is dit geene verzinning? ‘Morgen (schrijft gy) zend ik Herdingh mijne *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw*.’ Ik verlang ze te zien. - Wy zijn zoo wat sukkelende, doch groeten U en de uwen en wie ons dierbaar behooren te zijn of mogen zijn, met een warm hart vol broederlijke liefde en ouderlijke zegening. Vale! Zij de naam des Heeren over ons allen geloofd!

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, den 22 Juny 1823.

NB. Mijne vrouw zegt my dat het den 15^{e} is.
Ik ben dus in het ongelijk.

42.

Waarde Vriend!

Daar ik aan onzen geliefden Capadose nog een andwoord schuldig was, kon ik dit niet laten afgaan zonder eenig schrijven aan U. Te meer, lieve Vriend, daar alle omstandigheden meer en meer zich vereenigen om ons de wederzijdsche voldoening van eene overkomst naar uwent te ontzeggen. Onze (in my steeds toenemende) zwakheid, en aller verregaande aandoenlijkheid by dezen recht guren zomer leverden op zich-zelfs eene wezendlijke verhindering op, al kwam er niets anders by. En hetzelfde mag ik zeggen van de geduurzame bezetheid met werkvolk in huis, waar geen eind aan schijnt, en die (aan den eenen kant) my het gebruik van het grootste gedeelte daarvan benemen, en (aan den anderen kant) het ondoenlijk maken hen alleen, of niet eene meid waar niet op te rekenen is, het huis met het geen daar in is over te laten. Hebt dus dank, lieve Vrienden, voor uwe lieve en ons hart zoo streelende uitnoodiging, waarvan de te loor stelling my te harder valt, om dat ik U, zoo lang dit nog voortduurt geen vertrek tot mynent kan aanbieden. - Thands is mijn bovengang door het bezwijken van den muur mijner boekenkamer aan de metselaars andermaal overgeleverd, en ik heb geen hoekjen waar ik recht stilte heb om iets te kunnen doen, schoon de tuinkamer (en deze ook alleen) nu in orde is. Zoo lang naamlijk ook daar de

vloer of de zoldering niet inzakt, waar wel eenige vrees voor is. Doch dit moge zoo 't kan; wy zijn er, den Algoede zij dank! vrij getroost in, en onvergelijkelijk beter, dan 't voor etlijke jaren geweest zou zijn, wier schole van lijdzaamheid wy doorgegaan zijn.

Het geen gy my meldt van N. treft en verheugt my.....Huislijke omstandigheden van iemand vloeien altijd te veel op het oordeel en de achting of minachting der menschen in. Gelukkig by wien het gebukt gaan daaronder doet OP*zien!* En waarlijk, ik heb meermalen waargenomen dat zy 't ware geloof versterkten of opwekten, en dus de *rechtzinnigheid*. Ach, wy hebben het leed zoo noodig, om niet van God en Christus, om niet van de vrije genade in 't gevoel onzer volstrekste afhankelijkheid, te verwijderen! Indien wy om gezondheid naar de ziel bidden, sluiten wy de geneesmiddelen in onzen zwakken toestand niet uit.

Wy hebben hier een by uitnemendheid weldenkenden Prediker gekregen in Ds. Berkhout, en die veel by de gemeente wint; welke inderdaad hier (de fatsoenlijke wareld moet men uitzonderen die de verlichte opvoeding ontfangen heest, dit verstaat zich) een afkeer van den nieuwen plooi heeft.

Het programma van Heidensche plechtigheden den onnoozelen Koster ter cere die (beurde hy 't hoofd uit de kist) wonderlijk op zien zou! Ja, ik heb er genoeg van gezien, om die domme afgodery te verfoeien; en God beware my, van dit voor iemand te

verbloemen! ik zeg het luidkeels, en roep het waar ik mag, voor een werk des Duivels uit. - En zelfs, afgescheiden van het Onchristelijke en volstrekt Antichristelijke der zaak, is de geheele vinding van Koster louter dommigheid by hem ter goeder trouw, maar by zijne aanbidders moedwillige verblinding. Waar in, wel eens nader, want van al wat er nu zoo lang over geschreven is, is het eigenlijke der zaak nooit opgedekt. -

Ja, Stillings Geestenwareld is my volkomen bekend. Maar ach, mijn Vriend, de aarde is vol met ingevingen, voorzien, verschijningen en gewaarwordingen uit het Geestendom. Doch men wil ze niet opmerken, verhardt er zich tegen, ontkent ze zichzelven, verheelt ze, en schrijft ze aan zwakheid van inbeelding toe. Doch, naar mate men zich meer aan Hel voor Hemel verwant heeft, is in de tegenwoordige onvatbaarheid daarvoor zekerlijk geene weldaad der Voorzienigheid te ontkennen. 't Magnetismus en dergelijke, voor de uiterste hoogte van de macht des Duivels op aarde bewaard, bevestigen dit.

Mijne lieve wederhelft, die wederom voor een paar dagen de toevlucht naar het bed heeft moeten nemen groet U en de Uwe, en alle de onzen, nevens my en onzen Lodewijk hartelijk. Ik bemerk terwijl ik het schrijve het dubbelzinnige van mijne uitdrukking, maar in welken zin gy het opvat, het zal geene onwaarheid zijn. Immers zijn wy één gezin; één in Christus onzen Heer; één in liefde en hartelijkheid. Hy die machtig is houde 't zegel op dezen band, en

vernaauwe hy steeds door vermeerdering van genade en dankbaarheid! Vaarwel, lieve Vriend; onze zegen des harten hiernevens!

De Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 27 Juny 1823.

43.

Waarde Vriend!

Op gisteren werden wy op het alleraandoenlijkst verrast door de lieve en gevoelvolle brieven van onze zoo hartlijke en tedere vrienden, wien Hemelsche banden ons zoo na, zoo innig verknochten. Hebt er dank, den diepsten dank van onzer beider ziel voor, boven al wat pen of mond zou kunnen uitdrukken, en zegene de Hemelsche Vader uit Zijne volheid uwe wenschen aan U, aan elk uwer en alle te samen, als aan ons; en dit verdubbeld door de onuitputbre Genade in onzen cenigen Heiland, in wien wy leven en zijn! Eergisteren reeds overviel mijne Ega op nieuw 't zelfde toeval dat haar telkens (en doorgaands met allergeweldigste pijnen in 't hoofd enz.) eenige dagen achter één in het bed werpt, en het duurt sedert voort, schoon (de Heer zij geloofd!) minder hevig aangrijpende dan gewoonlijk. Vergeeft dus, lieve Vrienden, zoo zy U heden niet mocht kunnen danken met de eigenhandige betuigingen van 't gene haar hart gevoelt, en zy dit uitstellen moet tot eenig herhaal van krachten. Want schoon zy zich gisteren geweld deed

om op te zijn en 't compliment der Tydemans (wier verknochtheid aan ons zich gelijk blijft) te ontfangen, haar zwakte en ook het gevolg-zelve van dit geweld doen, doet haar het hoofd, werklijk, veel lijden. Zy bevindt zich voor 't overige, alhoewel sukkelende als niet wel anders kan zijn, tamelijk wel, en zy wenscht en hoopt U haar wedergevoel voor de ontfangen uitboezemingen van uwe dierbare vriendschap en liefdezucht zoo dra doenelijk uit te drukken.

Gy spreekt van mijn bezingen van dezen haren verjaardag; maar ik heb in deze beslommeringen, na 's nachts tot over vier ure bezigheid aan geheel andere zaken, en weinige onrustige uren in 't bed, niet dan opstaande een klein Extemporaneum kunnen uitstorten, 't geen ik in afschrist hierby voege of het U genoegen mocht doen het te zien, schoon het kwalijk den naam van verjaardicht kan dragen[(1)]. - Dit alles, mijn lieve Vrienden, is aan U ALLE DRIE gericht, wie onze harten niet onderscheiden en die voor ons één zijt, gelijk gy 't in Christus zijt, en wy allen dit hopen te zijn. Gy zult dus gedoogen dat ik thands niet afzonderlijk aan ieder van U schrijve, maar 't woord *onze vrienden* even als de voorletter van Costa en Capadose, tevens even zeer aanduide, die in mijn hart niet onderscheiden zijn.

Doch nu kom ik dan byzonderer tot mijn Vriend da Costa en de overige punten van zijnen aangenamen brief. - Hoe aangenaam het ons zijn zou den 11^{e}

(1) Zie: Rotsgalmen, Eerste deel, bladzijde 105.

aanstaande by U door te brengen, zal ik U niet pogen uit te drukken, mijn Vriend; gy zult U dit zelf kunnen voorstellen; maar het laat zich niet doen, noch ter zake van lichaamsgesteldheid, noch uit andere oorzaken mede. Wy zullen uw feest des niet minder hier deelen, en (by de gesteldheid waarin wy zijn,) in onze stille afzondering best; en gy van uwe zijde zult er ons niet (dit weten wy) by vergeten of uit uw hart stellen.

Voor twee dagen werd hier de inliggende brief gebracht; wy verheugden er ons op den eersten aanblik in, als teeken dat gy naar ons op reis waart gegaan. Maar het blijkt een verzinning of verschrijving op 't opschrift geweest te zijn die hem de noodelooze reis deed aannemen. Ik had er 's daags te voren een gelijke ontfangen. 't Is een *circulaire* van het Bestuur des Amsterdamschen Schouwburgs, waar ik denk dat wy (gy en ik) even veel op doen zullen.

Niet dan 's daags voor eergisteren zond Herdingh my uw opstel over *den Geest der eeuw*, doch gisteren zei hy my, reeds met den druk begonnen te zijn, en haast te zullen maken. Ik heb het stuk voortrefselijk gevonden, en zeer klaar en *ad captum* geschreven, 't geen in zoodanig iets, zal het algemeen nuttig zijn, een wezendlijk vereischte is, en wat ik my nooit heb kunnen verkrijgen.

Ongemeen verheugt ja verkwikt het my, dat ik U dat belang voor de taal heb mogen instorten, en dat dit door U thands zoo vruchtbaar wordt. Ja, mijn lieve Vriend, het is één der weldaden (der uitste-

kendste misschien) van de Voorzienigheid aan deze onze leeftijd, een nieuw licht daarover te verspreiden, en een weg ter erkentenis van Jezus Christus, van val en verderf, en te rug brenging. En zonderling is het bestuur geweest dat my, van zeer vroeg af, daar zulk een belang in deed stellen en zoo aan verknochtte, en tevens zoo buiten de invloeden van schrijvers en meeningen hield, en (ik mag het U zeggen, geen' ander) telkens als met bliksemslag een nieuw en verder inzicht gaf dat my telkens verbaasde en wegsleepte in dankgevoel en verheuging. Ja, mijn lieve Vriend, de kennis is van ons niet. Zy ligt in ons opgesloten, verduisterd; en het is niet dan door *inspiratie* dat er 't licht op flikkert waar door wy ze ontwaren en zy als ontluikt. Mocht men dit wel begrijpen! Men zou zien en gevoelen; niet wroeten om steentjens voor goud op te delven, waar alle schat is begraven, maar niet gevonden wordt zonder fakkel die wy ons-zelven niet kunnen ontsteken, en die door haar licht beschenen ons onwederstanelijk tegenflonkert en treft. De waarachtige *αὐτοδίδαχτος* is *ϑεοδίδαχτος*, en de *ἀνϑρωποδιδασχαλία* is nietig of valsch, en - maar gy verstaat my.

Mijne Ega heeft my verzocht U by gelegenheid aan de *Mémoires* van Napoleon te herinneren, waarvan gy ons laatstmaal iets zeide.

Men bemerkt hier dat de Predikanten al steeds meer en meer voor de rechtzinnigheid uitkomen, en daarin meer moed toonen. Welk een zegen!

Doch ik moet eindigen. Ontfangt onzer aller hart-

lijken Vrienden- Broeder- en Ouderlijken zegengroet, en gelooft my, dierbare Vrienden, alle en ieder, in 't gemeen en byzonder

den Uwe.

BILDERDIJK.

Leyden, 4 July 1823.

44.

Waardste Vriend!

Ja, lieve Vriend, het is zoo: daar vormt zich eene afscheiding tusschen Geloof en Ongeloof, 't geen zoo lang even zoo zeer uiterlijk als innerlijk in een wonderlijk amalgama geraakt was, maar door een nieuw vuur in de harten welke den Filozoofschen kwik doet vervliegen, ontbonden wordt. Gy zegt wel: Geve de Heiligende Geest ons moed, en volharding, en lijdzaamheid, en nederigheid, en die verfoeiing van ons-zelven, die zoo krachtig in 't Euangelie overgesteld wordt tegen den Farizeeuwschen hoogmoed, zich in een masker van dankbaarheid vermommende. Ja bidden wy, met innige verzuchting en sidderen wy steeds voor eigen sterkte, die niet dan verfoeilijke autolatrie is. Zoeken wy ze zelfs niet, maar roemen wy, juichen wy in niets te zijn, op dat Jezus Christus alles in ons zij!

Mijne hoofdpijnen hebben zich met omtrent de helft van deze maand wederom (als gewoonlijk) wat verlevendigd, doch zijn met dat alles zeer draaglijk. Mijne

wederhelft verwondert zich zoo onvergelijkelijk beter te zijn dan zy voor twee jaren was, toen niemand haar met redding dorst vleien, dan ik. Volkomen gezond echter is iets daar ons beider gestellen niet naar talen mogen in deze aardsche bedeeling, en wie zou er om bidden durven? - Intusschen verheugen wy ons in den gezegenden toestand uwer lieve Egâ. ô Zorg toch dat zy alle vermoeienis van lichaam zoo zeer als alle kwelling of benaauwdheid van geest vermijde, met de allernaauwste zorgvuldigheid. - In de onderstelling dat zy zich thands aan geen reizen bloot zal stellen, heeft de mijne zich voorgesteld om zoo 't een veertien dagen of drie weken verder is, U-beide eens onverwacht voor twee of drie dagen op 't lijf te komen vallen, doch wy moeten volstrekt het volkomenst *incognito* houden; en dit is een idee, en de uitvoering als alles, niet in onze, maar in Gods hand.

't Geen gy my van een en anderen *αὐτοδίδακτοι* schrijft, is my niet vreemd. Wanneer men zich isoleert buiten menschen- en geestenwareld, kan het niet wel anders; doch waar 't hart de invloeden der hoogere wareld onderscheidt, en die circulatie (als ik het zoo eens noemen mag) tusschen geheel de geestenwareld waartoe ook wy behooren, die even als die van het bloed in het dierlijk lichaam, alles onderhoudt, voedt, en wasdom geeft, daar is zelfverliezing in de bron aller wezens door den beide naturen vereenigenden Godmensch, het noodwendig gevolg. - En wat zijn die zoogenaamde Autodidacti? Noemen ze zich zoo niet, die 't zonder mondeling onderricht

uit de boeken halen? Inderdaad, 't echte Stoïcismus (ik kon U daar meer van zeggen) put men uit geen mondelinge lessen die de stem-zelve van den Leeraar weêrspreekt, ruim zoo zeer als 't systema-zelf, maar juist uit boeken, die niet blozen of aarzelen. Maar is dit het zelfde niet, of men menschen of boeken napraat? Pindarus gevoelde 't:

Σοφὸς ὁ πολ-
λὰ ἐιδὼς φυᾷ
μαλόντες δὲ λάβροι
παγγλωσσίᾳ κόραχες ως
ἄκραντα γαρύετον
Διὸς πρὸς ὄρνιχα θεῖον. -

Met genoegen lees ik (schoon 't een lastig boek is) van tijd tot tijd in de Mémoires van Napoleon. Men ziet er twee dingen uit: 1°, dat hy zich-zelven niet verstond; en 2°, dat hy een systema van recht en plicht uit de moderne filozosie had aangenomen. Voor 't overige goede Krijgskennis, hoedanige ik nergens onder mijn tijdgenooten ontmoet heb, en een schat van observatien daaromtrent, die verdienden by één gebracht te worden en het ware systema van oorlogvoeren, 't geen Wellington niet kent, en dat ook nergens gedoceerd wordt, heerlijk bevestigen zouden.

Wy groeten U en wie tot de onzen behooren hartelijk, en bevelen U-allen aan de zegenende Genade des Heeren, die over ons zij en vermenigvuldige! Amen!

De Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 20 July 1823.

45.

Waardste Vriend!

Behalven dat wy natuurlijker wijze in onze betrekking uwe brieven altijd met verlangen te gemoet zien, reikhalzen wy er steeds na uit onze tedere bekommering ten aanzien uwer lieve Egade. God zij geloofd dat uw schrijven ons op nieuw met geruststellende tijding van haren gezegenden toestand heeft mogen verblijden, en behoude Hy haar verder in dezen gelukkigen voortgang harer zwangerheid! 't Doet ons leed, Capadose niet te zien; doch *sit felix ubicunque velit!* en welhaast hopen wy U allen te omhelzen. Mijne wederhelft lijdt wederom en verzwakt, doch ik zie er niet dan verdere herstelling in, en verheug my dus by haar zwakheid als middel te goede. - Wat Herdingh betreft, de man is niet anders, en dit is inderdaad lastig, doch men vergeeft het gaarne aan zijn goed hart en goeden wil. Intusschen heb ik uw geheele stuk[1] gelezen, maar in den druk. Men had hem bevreesd gemaakt over het geen gy van de *Constitutien* zegt; en hy nam zijn toevlucht tot my. Hy was uit de stad en schreef aan zijn knecht, alles by my te brengen met verzoek van het te lezen en te zeggen of daar ook iets uit te vreezen ware, en zoo ja, het te verzachten. Gy begrijpt, dat ik er niets in te verzachten vond, en hem gerust stelde;

(1) Bezwaren tegen den geest der Eeuw.

doch op deze wijs kwam het geheel onder mijn oog, en heest my uitnemend voldaan. Geheimhouding van deze meêdeeling en de aanleiding daartoe is my niet verzocht: echter denk ik dat gy wel zult doen hem niet opzettelijk te toonen dat gy er van weet. Hy zou het of als eene beschaming voor zich, of als een soort van gevoeligheid by U kunnen aanmerken.

In dank zend ik U den *Napoléon en exil* weder te rug. - Deze nacht, ontviel my mag ik zeggen (want er was niets opzettelijks by, en ik wist zelf niet dat ik dat onderwerp ging behandelen, maar werd alleen door het bloote denkbeeld *drie* getroffen als ware 't my zoo voorgeworpen,) het geschrijf[1] dat ik hier byvoege, met verzoek dat gy 't leest, wat gy noodig oordeelt daarin verandert, en het dan voor my laat afschrijven (waartoe ik hier geene gelegenheid heb) en het afschrift mijnentwege aan onzen - meêdeelt. Vergeef de moeite die ik U verge.

Kent gy den nog jongen Predikant van der Boon Mesch? Ik hoor zeer veel goeds van hem. Hy moet een rechtzinnig en getrouw Voorstander zijn. Is 't een broeder van den Professor?

Over de Geschiedenis der Joden hangt zeker een nevel; maar byzonder is de volstrekte duisternis die de tien stammen omgeven heeft. Dat er Joden by mislukte reizen, zoo wel als Afrikanen, op de Ame-

(1) Over Eenheid en Drieheid. - Zie de Opstellen van Godgeleerden en Zedekundigen Inhoud, I, 15.

rikaansche kusten gevoerd zijn is natuurlijk; en even zoo zijn reizen van *individus* of familien Oostwaart te land en naar Afrika. In Azie en Afrika is redelijker wijze hun verspreiding meest aannemelijk, en hun inéénsmelting met Nestoriaansche Christenen en Mahometanen, wier leer oorspronklijk Nestoriaansch Christendom is, allernatuurlijkst. En waarom zouden zy niet versmolten zijn op die wijze? Juda moest behouden blijven; de stam van David inzonderheid als bevoorrecht; de wedergekeerden in Palestina ter strafse, tot de tijd aanbreke hunner verlichting: doch ik zie niet waarom men ten aanzien der tien stammen geene zeer algemeene versmelting aanneme; vooral wanneer men 't Islamismus als voorbereiding tot het Christendom aanmerkt, gelijk men 't, het eenigzins kennende, beschouwen moet. Ik heb er niets tegen in te brengen, dat er eene samenstemming tusschen de uitdrijving der Joden (ik voeg er by, en der Afrikaansche Islamieten of Mooren) en de ontdekking van Amerika is, waar ik afstammelingen van Joden en Afrikanen stel; maar verdenk de reizigers van grootspraak wanneer zy dit tot de geheele of voorname bevolking van dat warelddeel uitstrekken. Intusschen kan ik my niet ontdoen van het denkbeeld dat Amerika beschouwt als een land door Gods vloek byzonder getroffen, en waar de Duivel inzonderheid zijn zetel heeft en nog houdt; een land dat als weggelegd en afgescheiden was door de Voorzienigheid, om het dus uit te drukken als schatkamer van jammer voor de oude wareld, zoo ten aanzien van lichaam

als ziel. Uit Amerika is de verpesting door *ziekten*, de *verderving* door te voren onbekende, of door de verplanting aldaar van voedsel beroofde en giftig geworden spijzen, enz. In Amerika is het *ongediert* van de afgrijslijkste soort, giftig, en talloos. In Amerika is de wieg der godslasterlijke begrippen die men zich van vrijheid gevormd heeft, en die voor dien tijd in geen Christenlanden bestonden. In Amerika was by de ontdekking reeds het peccatum nefandum ten throon. Het kon dus zeer wel een tuchtigingsplaats zijn voor het zich van Juda afgescheurd hebbende Israëlitendom, en geschikt zijn om by opening daarvan, de roeden voor geheel het verbasterd menschdom der drie warelddeelen op te leveren en te verspreiden. Maar de bevolking van het vaste of innige land draagt dunkt my geen blijken van Joodsche afkomst maar van Oostersche Zonnedienst en Manicheïsmus. Denk, zoo gy wilt, hier eens over.

Wat Don Emanuel en Ferdinand en Izabella betreft. Ik stel het zeker, dat hun beginsels in 't invoeren van den geloofsdwang, Christelijk en welgemeend waren; maar de Inquisitie, eens gevestigd, wies den Vorsten zoo wel als den Paus, Wareldlijk gezag en Hierarchie even zeer over 't hoofd; en, als in alle menschlijke instellingen plaats heeft, de Duivel maakte er zich meester van, hy, die wat uit menschenwijsheid tegen hem gedacht wordt altijd voor zich weet te keeren en tot vestiging van zijn macht te doen dienen. Ook in onze dagen is deze opmerking toepasselijk. Terwijl niet te min Gods voorzie-

nigheid ongestoord en onstoorbaar ook dat, ten goede der zijnen wendt.

Van onze overkomst kan ik U nog niets bepaalds schrijven. Intusschen groeten wy U, uwe dierbare wederhelft, onzen lieven Capadose, en alle onze broeders en vrienden op 't hartelijkst. Vaarwel, lieve Vriend, de genade Gods vermenigvuldige over ons allen. Bidden wy dit over ons en alle die in den Heiland hun hoop hebben gevestigd! Ik ben als steeds

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, Aug^{s} 1823.

46.

Dierbaarste Vrienden in de allerheiligste en tederste betrekkingen waarvoor menschlijke taal geene uitdrukking heeft!

Onuitspreeklijk verkwikkend was ons in de neêrslachtige en waarlijk troostbehoevende zielsgesteltenis, waarin wy ons na de t' huiskomst des morgens bevonden, het onverwacht genot van uw lieve aanspraak in den tederen brief waar gy ons meê verheugde, en dien ik reis aan reis herleze, by elk nieuw wederopkomend gevoel van de ledigheid om en in ons, die ons nog als een bedwelmend duister voor alles gevoelloos maakt. Ja, wy hebben dagen van zegening, van genadegevoel, van doorstrooming der Christlijke liefde, tot uwent mogen genieten, die onvergeetbaar zijn,

en waar als een Hemelsche lucht doorvloeide. Dank zij der Almachtige, der verzoenende, der heiligende onbegrijplijke Godheid, die ons t' saamgebracht, die ons vereenigd, en onze harten door 't louterend vuur der Genade in één gesmolten heeft tot één offer van dankbaarheid! - Ja, lieve Vrienden, bidden wy steeds voor elkander! En hoe zouden wy in 't gebed ons een oogenblik afscheiden voor Hem die ons dus voor tijd en eeuwigheid samenverbond? Zij Hy met ons door Zijnen Geest, en vermenigvuldige Hy de genade over ons, over elk die Zijnen heiligen naam aanroept, naar de mate in Zijne aanbidlijke Wijsheid en Goedheid waarmede Hy ons weidt en verzorgt, voorbestemd en geregeld! Amen!

Lieve Vriend!

Ik zend U hiernevens den Aubigné[1] in dank te rug, dien ik met een ongemeen genoegen gelezen heb. Ik voeg er de stukjens by die ik U zenden zou, en waarby mijne Ega ook iets voor de uwe wilde voegen. - Kent gy een stukjen van Lavater door den gewezen Predikant van Ootmarsum (van Loo, een alleroprechtst Christen en getrouw Leeraar) vertaald en in 1792 uitgegeven onder den tytel van: *Twee Volksleeraars; een gesprek tusschen Agapetus en Seton?* Dit kwam ons onderdaags in handen, en is voor-

(1) Sermons de Mr. Merle d'Aubigné. Hambourg 1823. - Later door Bilderdijk in het Hollandsch vertaald.

treflijk in strekking en voorstellingswijze, tegen de toen opgang beginnende te maken Redenfilozofie, gelijk het genoemd werd. Men mag het een ieder die wankelt, wel aanbevelen.

Nog een zonderling nieuw Hoogduitsch boekjen is my dezer dagen voorgekomen: *Die Lehre vom Göttlichem Reiche*, door *Franz Theremin*, in Berlijn gedrukt; waarin deze autheur op een zeer eenvoudige wijze de geopenbaarde waarheden en alle plichten uit het algemeene Godsrijk afleidt, en voor elk die slechts een verval in den mensch erkent, by gevolktrekkingen betoogt, die treffende zijn. Ik geloof dat dit boekjen veel goed kan doen, vooral, daar het als een bloot systema zonder aandrang of sterke deelneming, die de wijsheid der wareld tegen elk Christelijk boek revolteert, geschreven is, en niets polemics of weêrleggende heeft, maar men het als een bloote Filozofie lezen kan. By gelegenheid wensch ik het U meê te deelen, en er uwe gedachten over te verstaan. Intusschen ware 't misschien goed, dat een Boekhandelaar daarvan eene vertaling aankondigde, het geen niemand verbindt, maar de handen aan knoeiers zou binden, die het mooglijk verdraaid en met verkeerde aanmerkingen by ons in de wareld zullen brengen, waardoor het ten kwade zou kunnen werken.

.....Groet ook onzen braven Chevalier met dankzegging voor zijne stichting; groet Retemeier en alle onze vrienden. Inzonderheid de lieve Mevrouw Belmonte en uwe recht beminnelijke Schoonzuster, op wier beider gelaat de Genade Gods te lezen is;

want ook in dit punt is de perceptie niet altijd van apperceptie verzeld; en ach! by hoe velen heeft dit plaats, inzonderheid waar de opvoeding het karakter gewijzigd heeft in eene byzondere richting. Hoe velen behooren er tot Jezus schaapsstal die het niet weten; en hoe velen daartegen verbeelden het zich, zijn er stout op, en - vallen den wolf tot een prooi! Gods geheimenissen zijn ondoordringelijk, maar waar geen haat tegen Christus is, daar heeft Hy zich woning bereid.

Nu lieve Vriend, ik moet afbreken. Wees gegroet, wees gezegend met al wat U waard is. Zijn wy elkander altijd tegenwoordig in den geest, in 't gebed, in de liefde Gods, en geloof my steeds

den Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, den 16^{n} Septr 1823.

47.

Waardste Vriend!

Ik wil geen oogenblik verliezen met U *au fait* te stellen van 't geen U (en met grond) belemmert omtrent de passage van Vijgeboom[1], wiens denkwijze, karakter, of verstand, door deze uwe onzekerheid noodwendig in eene verdenking zou moeten komen, waarvan 't plicht is, den man dadelijk te zuiveren. De *Voet*, hier tusschen Arminius en Kleman gesteld,

(1) Schrijver van onderscheidene Godsdienstige stukjens.

is *Joannes Eusebius Voet*, die my persoonlijk bekend was, en als bedijker van Stellendam, wegens dit aangewonnen gorsland tusschen Goeree en Overflakkee, met de Ambachtsheerlijkheid door de toenmalige Staten van Holland verleid is geweest. Hy bekleedde 't ampt van Inspecteur der Gemeene Middelen, was een Dordrechtenaar, godvruchtig man (een *fijne* zei men), en goed Neêrduitsch Dichter, wiens *Stichtelijke Poëzy* altijd zeer geacht was; en ik heb hem in mijn *Buitenleven* gedacht. Bladz. 77.

Maar hoe komt hy tusschen Armijn en Kleman? - Te recht staat hy daar, schoon 't vreemd moet schijnen aan die hem uit zijne verzen heeft leeren kennen en achten; en ik acht het een plicht, U de zaak geheel te verklaren.

De man had by zijne wezendlijke godsdienstigheid een brandende eerzucht. Door zijn verzen en den naam dien hy daardoor verkreeg, door zijn toeleggen op de Natuurlijke historie, en 't aanzien van zijn Kabinet van *torren*, waarvan hy ook een beschrijving in 't licht heeft gegeven, en den roem die toen aan het minste wat in Physica of Natuurlijke historie gepraesteerd werd (eene in dien tijd opkomende studie (ja *rage*) by ons!) en boven dien door een deftig ampt opgeheven, 't geen een burgerman lichtelijk 't hoofd aan 't draaien helpt, wilde hy meer zijn. Hiervan, zijne onderneming der bedijking der Goereesche schorren, zijne bekuiping van de verheffing van dat plekjen tot een heerlijkheid en van den tytel daarvan, zijn opneming van dat schildtjen in zijn wapen, zijn in-

dringen ten Hove met zekere sluwheid (die hem echter wel eens een onvoorzichtigheid toeliet te begaan, die hem tegen was), en eindelijk toen zijn Poëtische *verve* met de jaren verwaassemd was, zijn zucht om den Filozoof te willen spelen. Een man die veel over godsdienst denkt, moet geheel aan God overgegeven zijn, of hy staat glibberig. Zoo raakte hy dan aan het schrijven van kleine brochures. Hulshof was met het *Zedelijk gevoel* voor den dag gekomen. Nu schreef Voet over den *Geestelijken smaak;* vervolgens: *de Bijbel proefondervindelijk bewezen*, en eenige meer. Zijn byzondere Vriend was *Kleman*, Predikant te Voorburg, terwijl Voet in de Haag woonde, en hunne betrekking was te grooter daar Voet in zijne eerste zucht om te filozofeeren, geen handleiding had kunnen vinden, maar de schriften die hem aanbevolen waren van Bilfinger, Leibnitz, Wolff, enz. niet verstond en uit dien hoofde afwees (dit erkende hy), en Kleman hem daarin op den weg hielp. - Nu kwam Klemans *Orde des heils* uit, en nu vond men in Voets brochures die te voren niet dan zeer oppervlakkig gelezen waren en waarin men tot zoo lang juist geen Theologie gezocht had maar *stichting in 't wilde* (gy verstaat wat dit zeggen wil), 't zelfde systema van eigen voorwerking om Gods Geest het werk uit de hand te nemen, en men kwam tegen Voet even als tegen Kleman op. Nu werd Voet nog meer Remonstrantsch zonder 't te willen en sub protestatione actui contrariâ, maar weggesleept door zijn gekrenkte eerzucht. Nu sprak hy van de Dordtsche

Synodus niet meer dan onder den naam van *de Paus van Dordt;* nu was 't conscientiedwang dat men zijne abnormiteiten niet met de *norma* eenstemmig vond; nu moest ieder vrij zijn in de Gereformeerde Kerk te leeren wat hy goedvond, &c. &c. &c. - Zie daar wat van dien Voet is, die by Vijgeboom, even als by de echt rechtzinnigen van dien tijd, te recht nevens *Kleman* gesteld, en tot de sequela van Arminius gerekend wordt.

.....Hebt gy reeds het stukjen van H.H. Klijn over *de Ruyter*, en, daarvoor, den *brief* van Kemper gelezen? - Ik heb nog geen tijd gehad; maar Wiselius schrijft my: ‘dat die veel goeds heeft gedaan by de algemeene verbittering.’ Men heeft my even zoo, van meer dan één kant gemeld, dat de *Vijf brieven* tegen *uwe bezwaren* goed doen. Inderdaad die slechts iets toegeeft, geeft alles over; een geest van bedaarde beschouwing is de eerste stap van toetreding tot de waarheid. Daarom heeft de Duivel altijd den geest van wrevel en hatelijkheid zoodaniger wijze in de Remonstranten onderhouden. Ja, lieve Vriend, uw werk is gezegend! Het verlicht en bemoedigt, het wekt opmerking, inzicht, verbazing, en schudt of beschaamt. - Ja! het is een ontzach inboezemend oogenblik; alles bereidt zich voor, tot den grooten, den onverbeeldbaren dag der herstelling. Zalig die houdt wat hy heeft, en Christus belijdt gelijk hy Hem kent, en niet eene valsche afschaduwing van Hem of Zijn Heerschappy! Ja bidden wy voor elkander om de ware éénigheid in het

geloof, die geen menschelijke tolerantie is, welke God en den Satan beide te vriend tracht te houden; maar ernst, ijver, waakzaamheid, en vrijmoedigheid, en onderwerping! Het is zoo: alle waarheid hangt aan één en in het vervloekte denkbeeld van conventie als grond der taal, ligt de diepste afval besloten. Mag het ware beginsel doorbreken, het verband tusschen Hemel en aard is hersteld, en men moet Christen zijn, wetend of onwetend. De Genade werkt thands door allerlei middelen ter opwekking, ter schokking, ter voorbereiding. Van alle kanten dringt zy op den mensch, en verwoest het rijk des Bozen door zijn eigen werkingen.

De toekomst, mijn dierbare Vriend en Zoon in den eenigen Heiland! is duister (en moet het zijn) ten onzen aanzien. Gy meent dat my verder een kalm einde te gemoet treedt, maar in mijn hart is iets dat het tegendeel zegt. Het gevoelt, of meent te gevoelen, dat het nog een sterken schok noodig heeft, en dat my die toebereid wordt. Het is in de hand der Voorzienigheid, maar sterke Hy my op Wien wy hopen en bouwen, en vinde Hy my tot alles bereid. Maatregelen te nemen strijdt tegen Zijne beloftenis Luc. XXI, 14, en de gelijkluidende plaatsen Matth. X, 19, en andere, 't geen niet bloot van de woorden te verstaan is, maar van alle praecautien. Gelukkigst, die zich geheel in Zijne hand stelt!

Hartelijk verlangen wy *Ulieden* (laat ik my dus eens uitdrukken om het plurale wel te teekenen,) by ons te zien. - Intusschen ligt mijne Egade er weder toe

sedert weinige dagen. Wy hopen dat het met een boze acht dagen gedaan zal zijn. Dit geve ons Hy die machtig is, kruis naar kracht geeft, en wiens slagen weldaden zijn. Hy vermeerdere de genade over ons en de onzen en alle de Zijnen, die (gewis!) eindeloos talrijker zijn, dan menschenverstand zich voorstellen kan. Onze zegengroet uit ouderlijke en broederlijke harten hiernevens, aan wat U dierbaar is! Groet ook uwen ons innig dierbaren gast inzonderheid, en geloof my met het diepste gevoel als altijd

Den Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 26^{n} Septr 1823.

48.

Waarde Vriend!

Heb dank voor de lieve Christelijk-broederlijke brieven van onzen recht eerwaardigen en van waarheid en ijver doordrongenen Heykes, zoo wel als voor den uwen, die ons steeds verkwikking is. Hoe deelen wy in 't lijden van onzen dierbaren Capadose, en hoe stellen we ons hem voor den geest, wien dit lijden genot van zaligheid is in de lijdzaamheid des geloofs en de zekerheid van die hoop die in Christus is en het hart voor Hem blaken doet! ô Zeg onzen vriend hoe wy met hem en voor hem gevoelen, en innig tot God zuchten; en zij zijn troost blijdschap in onzen Heer, die de Zijnen hier oefent in smarten

en benaauwdheden tot zaligheid, en wiens wegen onberispelijk en in alles weldadig zijn.

.....Ja de plaats van Jacobus III, 4, is zeer opmerkelijk. Ook is er meer in dien brief dan men er in gewoon is te vinden: een *Θεόπνευζον* dat zich door eene byzondere nuance van afdaling tot ons onderscheidt. Hy staat by my zeer hoog.

Wat het punt van de eeuwigheid der Helsche straffen betreft en het gevoelen der rechtzinnige Kerk, dit is een zwaar stuk. De Kerk heeft dit altijd vast gehouden, en waarlijk! die 't oneindig gewicht van de Goddelijke persoon ter onzer bevrijding, met die innige ijzing en verbazing beschouwt, kan die zich een ander dan 't allerafgrijslijkst denkbeeld der straffe maken, die hem bewegen kon dit op zich te nemen. En dit klimt, naarmate men den gruwel des afvals, des moedwils, der verharding, der verwerping, en 't opzet ter bestrijding van God, Zijn recht, waarheid, en oneindige weldaden dieper en gemoedelijker inziet. Hier stuiten wy altijd, en hier is geen doorzien aan. - Intusschen, 't is hier gelijk in alles, physisch als geestelijk, schemering van schijnbare contradictien, aan onze bekrompen vatbaarheid die altijd zich met bloote abstractien bezig houdt, toe te schrijven, en ons hart bloedt op het denkbeeld van zulk een jammer over onze natuurgenooten, boven wie wy niets van goed of verdienstelijkers vooruit hebben. Maar wat moet dit anders dan onze aanbidding, onze wegsmelting in dankgevoel, onze gehechtheid aan den verzoenenden Heiland, aan de voor ons verzoende

Godheid, boven alle perken doen stijgen en eeuwigheden door over de hoogte der Hoogste hemelen doen klimmen, zonder ooit op te houden van aan te wassen!

Doch beschouwen wy de zaak van eenen anderen kant, en eens bloot verstandelijk? Is niet de straf het gevolg der zonde? en kan een oorzaak die bestaan blijft, (door de Wedergeboorte wordt zy weggenomen) ooit of ooit ophouden te werken? Stel by den gestraft wordende, berouw, betering, als gevolg-zelf der straf of hoe gy wilt; moet hy, by vordering in die betering, niet altijd *incommensurabel* te rug blijven by het heil der gezaligden? Moet niet in dat geval dan de toeneming der heiligen in den hemel in een (mathematicè gesproken) *toenemende rede*, en kan niet misschien die der genen welke der straffe onderworpen zijn, in eene bestendige maat aanwassen; en zal dit dus niet altijd eene eeuwige pijniging zijn? Vergelijk $x + y + y^2 + y^4 + y^{16}$ enz. enz. in infinitum; en $x + z + 2z + 3z$ &c., en wanneer dan hun staat *x* niet het *x* der eersten is, maar onvergelijklijk lager &c. Wat ijsselijke eeuwigheid ontstaat er dan in vergelijking! en welk eene Gode waardige barmhartigheid ligt daar echter in voor hen die geen besef van die *x* hebben?

Daar is meer, mijn Vriend, mijn dierbare Vriend; maar zijn wy wijs met matigheid! Het lichtlichaam waarmeê de hemelgeesten omgeven zijn, en dat (naar mijn inzien 't beginsel van alle lichaam is) wordt den onzuivere (even als de zonnestraal, geconcentreert op een brandbare stof) vuur, verteerend vuur. Hierom

is God een verteerend vuur voor den stoflijken mensch; hiervan is de loutering door vuur, d.i. door licht met zekere aardsche stoffe gecombineerd; hiervan is de vlammende Hel, waar 't onzuivere, het tegengestelde aan dat licht, in den oorspronklijken lichtengel, en in minder maat by ons stervelingen, door het leven (dat *licht*, of waarin 't licht is) tot vuur wordt. Men spotte dus vrij met de oude voorstellingen van den staat der doemelingen; hoe de dwaze verbeelding der menschen zich die ooit opschikte, de grond blijft waarheid. Vuur en duisternis (want de afscheiding van Gods aangezicht is zelfs ook physicè, duisternis) is de waarachtige kenteekenende voorstelling van den staat der verdoemden.

Zie daar mijne beseffen, mijn Waarde! Voorstellingen, die ik niet hooger opgeve dan als 't zij begrippen, 't zij verward en schemerachtig gevoel. Maar nog eens: verdiepen wy ons in zulke beschouwingen niet. Ja, eeuwig zijn de straffen, maar stellen wy God geene perken waar ons nietig verstand stuiten moet, en dringen wy niet vermetel, waar Hy eenige verborgenheid gewild heeft! - Daar is voor het overige omtrent den staat der afgestorvenen in het algemeen, het *scheol*, de zuivering, enz. enz. zoo oneindig veel te vragen. - ô Houden wy ons by deze bedeeling, die zonneklaar geopenbaard is, en laten wy 't overige rusten. Te zijner tijd zal ook dit ons klaar zijn en den Alwijze verheerlijken!

Het punt dat gy roert is by sommige der Kerkvaderen wel geroerd, en het uitzicht op eene weder-

oprichting aller dingen, waarin alles hersteld en geene afwijking in geheel het geschapendom of eenig deel daarvan, mooglijk zal zijn. Dit heeft ook als een zwevend en onbestemd uitzicht ten allen tijde voorstanders gevonden. Maar de rechtzinnige Kerk heeft van ouds en (me judice) wijsselijk, dit punt t' allen tijde verwijderd, als aanleiding gevende tot gevaarlijke ketterijen, tot verflaauwing van den diepen indruk der volstrekte noodzakelijkheid van zich door Christus te laten verzoenen, van het oneindig belang Zijner boetverdienste, en van deze met gretigheid en volkomen overgifte des harten te omhelzen; en als geschikt tot insluimering tegen de verleidingen van wareld en Duivel, waartegen wy vermaand worden altijd en in alles onophoudlijk op onze hoede te zijn, om met vreezen en beven, en waken en bidden onze zaligheid uit te werken.

Wij wachten U, lieve Vrienden, dan nu in de aankomende week ten onzent. Doet ons het genoegen, ons van het bestek uwer reis naar herwaart te onderrichten. - En meldt ons of wy niet een convenabel nachtlogement voor onzen vriend Capadose moeten bezorgen dicht by ons? Immers zullen wy hem met U zien? Ja vast moge 't zoo zijn! Hoe zou zijn gemis op dien tijd, op dien heerlijken gedenkdag, ons allen treffen! - Groet hem, groet allen die tot de gemeenschap in Christus behooren, en bidden wy voor elkanderen! - De genade en kracht des Heeren, zij ever, met, en in ons-allen! Amen.

Gy kent de gevoelens waarmede ik, na onzer aller liefdebetuiging, my onderschrijve,
den Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 9^{n} October 1823.

49.

Waarde Vriend!

Dank en lof zij den Almachtige voor de wegruiming der beletselen, die zich dezer dagen schijnbaar ophieven om ons wederzijds in het verlangde wederzien, waar wy wederzijds zoo naar wenschen, verstoken te houden! Dank voor uwe herstelling van 't toeval en de zoo verr' gevorderde beterschap van onzen lieven Vriend en Broeder Capadose! Ook by ons is de lieve Lodewijk die een paar dagen 't bed houden moest door de goedheid des Voorzienigen Vaders hersteld. - Verkwiklijk is ons het bericht der bepaling van uwe aankomst; wy reikhalzen naar het uur onze dierbare kinderen in Jezus Christus te omhelzen. - De hoop op het mede overkomen van den Doctor was reeds geweldig verflaauwd, doch het is ons een bewijs van zijne beterschap niet slechts, maar ook van die van zijn Oom, als zoo verr' gevorderd dat hy dien met eenige gerustheid verlaten kan, en dus dubbele zegen. - Uwe kamer wacht U by ons reeds sedert eenige dagen, en ons hart hijgt U allen te gemoet.

Het is, als gy zegt, lieve Vriend. De contradictien in het ons geopenbaarde ten aanzien der eeuwigheid zijn ons blijken der echtheid eener Openbaring die datgene bevat, wat onnagaanbaar hoog boven onze vatbaarheid in deze aardsche bedeeling is, en noodwendig zijn moet, en *sui naturâ* dus עלם. Zelfs hebben wy immers in abstracto of in concreto, intuitif of bevindelijk, geen besef van geluk, zaligheid; en hoe kunnen wy 't hebben, daar wy 't van het *bestaan* zelfs niet hebben, dan gelijk kinderen 't zich van de schaduw op den muur vormen, waarover ik my nog duidelijk herinner toen ik een nog klein kind was de onbegrijpelijke aandoening, wanneer ik, na lang peinzen en grimassen maken tusschen kaars en muur, tegen mijne goede Grootmoeder uitriep: 't is gekheid, de schimmen. Zy bestaan niet, zy zijn niets; 't geen de brave Vrouw half belachte en half bestrafte, om dat de Bijbel spreekt van *een schaduwe die voorby gaat*. - En wat doet het ter zaak. 't Eerstgeboren kind valt aan de moederlijke borst en zuigt en geniet, en boet zijn behoefte. Had het daartoe noodig vooraf te weten, wat het moederzog is, en wat de aandoening waarmeê het zich gelaafd voelt?

Lieve Vriend! 't Zij men den שאול als een stille rust beschouwe, gelijk ons de toestand des zijwurms in de dop voorkomt, 't zij anders als een tusschen (bereidenden) staat, de dood is eene nieuwe geboorte uit dit lichaam even als de vroegere van den foetus uit de moederkoek. Onze Ouden hadden hier be-

sef van, schoon duister, en verscheiden bygeloovige praktijken hadden daar haren oorsprong uit. Wat kan nu die foetus, die vrucht, welke alleen 't leven geniet, en daarin 't gevoel van pijn of van welbewustheid, zich toch voor besef van 't genot van licht enz. maken? - Zeg niet dat die vrucht tot zoo lang een gevoel- of beseflooze klomp is, alleen aangedaan door de moederlijke affectien. Het is juist het tegendeel. De ziel die het leven is vormt zich, van het oogenblik der meêdeeling af, het lichaam uit de stof die zy vindt, en (ontbreekt er de klare apperceptie) de perceptie is er oneindig fijner en sterker dan wy 't ons verbeelden kunnen, en van daar de werking (zoo wonderbaarlijk) in de zwangere vrouw zelfs buiten het louter physische. Ook ontbreekt de apperceptie inderdaad niet; hoe flaauw in den beginne zy schijnen moge, zy wordt steeds levendiger en kenbarer, en het Kind Joännes groette in der daad zijnen Godlijken Heer, voor beider geboren zijn, en in de ingewanden der moeders. - Voor die fijne, die tedere gewaarwordingen zijn wy, in de lucht die wy inademen en ons geheel doorzweeft, gevoelloos, doch deze komen weder op door de nieuwe geboorte uit dit grove weefsel in de dood, en worden dan verder volmaakt tot een besef dat alles te boven gaat, en waarvan wy in de verrukkingen, de *ἐκστύσεες* (waarmeê God ons menschen somtijds begenadigt), eenig doch flaauw gevoel hebben, daar wy 't meerdere niet zouden kunnen dragen; en deze vordering in 't *gevoel des zijns* (d.i. der onbegrijpelijke doordrin-

ging uit de bron des levens) zie daar de gelukzaligheid. - Voor 't overige, de lichaamlijke huishouding is een beeld der geestelijke. De ziekte, de pijn is *gevolg* van ongesteldheid, en tevens *poging* en *middel ten herstel* en gevoel van die moeilijke (minder of meer bezwaarlijke) poging. Zy is weldaad van God; maar desniettegenstaande iets VREESLIJKS. Denken wy hierop door; houden wy dien *typus* vast, en ik meen, dat alle zwarigheid wegvalt. - Zagen wy het verband tusschen 't zedelijke en physische beter in, alles zou zonneschijn zijn. Geen lichaamlijk kwaad, of het heeft zijn oorsprong in 't geestelijke; geen genezen dan door 't geestelijke. *Stahl* had daar besef van, maar zijn stelsel was niet uitvoerlijk, en wy moeten 't een van het ander wel abstraheeren in *praxi medicâ*. Echter by de *krankte* niet, ofschoon by den *kranke*. Ons woord GEZOND (plach mijn Vader te zeggen) is *gezoend;* van de straf op eene overtreding tegen 't geen een volstrekt plichtlijk gedrag ten aanzien van ons-zelven vorderde, wederom vrijgesteld. Maar ware er geene *zonde*, daar ware geene ongeregeldheid in lichaam of ziel.

Ik weet, lieve Vriend, hoe onbarmhartig sommigen alles *verdoemen*, wat buiten hunne gemeenschap van opgevatte begrippen gaat. Ik weet hoe lichtzinnig anderen alles *zaligen*, zonder het eenige middel ter zaligheid, Christus aanneming. - Ik wensch van beide even verr' af te zijn. - De grond is, in onze menschelijke beschouwing der Godlijke (door ons van elkaâr afgescheurde) volmaaktheden, waar wy niet

dan by wege van abstractie over denken kunnen. 't Ligt derhalve alweder in den hoogmoed des *verstands*. Deze strijdt met het Christendom, naar wat kant ook heen hellende. Neen, de zaligheid zonder of buiten Christus te stellen, is een gruwel. Maar het is ook een gruwel, zelf liefdeloos naar eigen begrippen aan te vullen de weinige trekken van 't schildery der eeuwigheid, dat God ons voorgelegd heeft. Paulus dacht anders, die een *ἀνάθεμα* voor zijne Broeders wenschte te zijn, zoo hy mocht, ter hunner behoudenis. Denken wy, gevoelen wy met Paulus, en laten wy de welmeenende rigoristen by hunne wijze van zien. Gods beschikking is, ons geslacht in *hoop* en in *vrees* te behouden, en de eene moet noodwendig de andere steunen of beide vervallen, en daar ontstaat een onverschillig inslapen. Daar de rechte lijn onmooglijk is, moet het pad slingeren, nu rechts en dan slinks af, en zoo is 't met ons inzien der geopenbaarde waarheden, maar waar ons oog op schemert.

Dan, genoeg voor ditmaal! Ontfangt onzen hartlijken zegengroet, lieve Heilgenooten, en zij de genade des Heeren over U, over ons gezamendlijk, over alle de Zijnen, vermenigvuldigd! Amen.

Gy kent de gevoelens waar mede ik teeken,
de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 16^{n} October 1823.

50.

Waarde Vriend!

De ontfang by my van uwen voorlaatsten met het daarin geslotene zal U door den mijnen van gisteren gebleken zijn. - Heden ontfang ik uw nader schrijven,.....Wy verheugen ons in uw aller welstand. Den Heer Abresch ken ik van mijne uitzetting uit Holland af, toen ik te Groningen van geheel zijne familie en inzonderheid mede van hem, toen student, ongemeen veel vriendelijkheid ontfangen heb; ook heeft hy my met Van de Wijnpersse voor drie of vier jaren hier eens een visite gebracht: zoo echter 't dezelfde is; want het kon zijn dat hy van wien ik spreek, een broeder had van wien my niets voorstaat, en die ik denk dat dan jonger zou moeten zijn. Zijn Oom de Professor Abresch, in de Theologie, was inzonderheid een verdienstelijk man, en zekerlijk zit de rechtzinnige leer deze familie in 't bloed. - Maar waarom gaat *de Zaadzaaier* niet voort? Daar is zoo ongemeen veel goeds in dat tijdschrift, dat het behoorde op allerlei wijze aangemoedigd en doorgezet te worden.....

Ik hoop niet dat gy om uwen Walaeus verlegen zijt, dien ik zoo lang hou. Indien dit het geval wezen mocht, hy is tot uw dienst. Maar ik heb veel genoegen in 's mans scherpe Dialectica. - Zoo iemand waarlijk verdraagzaam was, hy was het, maar hoe *tenax veritatis!* hoe *firm!*

Aan onzen waarden Capadose heb ik wat ampel geschreven. Zijn zacht, liefderijk karakter heeft noodwendig eene helling tot verzachting van alles wat de verwerping raakt. Doch ook dit kan afleiden. Immers is *verwerping* geen eigenlijke positive thesis, als den Remonstranten op de Synodus wel te gemoet werd gevoerd, maar eene bloote aanschouwing van een voortduur des genen dat is. Als ik uit een zak guldens er een van uitneem, verwerp ik daarom de anderen niet, die ik liggen laat. Mocht men zich dit wel voorstellen! De verwerping in den waren zin te ontkennen, is de Erfzonde, is haar gevolg, ja, is alle zonde en afval ontkennen. - En wat is dan *eeuwig?* Ons denkbeeld van *tijd* bestaat in successie van eene verdeeling die ons verstand maakt. Immers is het geen is, wezendlijk geen successif, maar een, eenstemmig, ZIJN; altijd als in 't engstbekrompen stip van tijd dat wy ons voorstellen. Wat vermenigvuldigt dan onze zwakke verbeelding door partieele beschouwing, 't geen één, en uit dien hoofde voor ons onbegrijplijk is? Immers moet dit alles illusie zijn. Meer wil, meer durf ik hier niet van zeggen, maar ik gevoel dat ook daar barmhartigheid is, schoon ons aardsch begrip zich daar niets van voorstellen kan. Ik neem daarmede niets weg van het vlammende vuur, van den worm die niet sterft, noch maak daar bloote beelden of uitdrukkingen van; ik neem dat alles letterlijk, gelijk ik in alles aan de letter gaarne vasthoude. Maar onze menschelijke woorden geven geene idéen van 't geestelijke, en 't lichaam zal dan met geheel

de physische natuur geestelijk zijn; zonder 't welk immers de verteering door 't vuur onvermijdbaar was, als zijnde het vuur eene werkelijke *decompositie* door nieuwe *verbinding*.

Dit neemt echter den oneindigen afstand niet weg, tusschen de zalige gemeenschap met God, waarin wy ons de uitverkorenen verbeelden mogen, en dezen onvergelijkelijk verre van Hem verwijderden stand; en dus, het oneindige voorrecht der verkiezing. Ook niet, het pijnigend gevoel van daarvan beroofd te zijn. - Doch God is wijs, en Zijne rechtvaardigheid is onwraakbaar; en geene Zijner eigenschappen bestaat afzonderlijk, maar zy zijn één in Hem. Veel zou ik nog over dat alles kunnen bybrengen, maar ik waag misvattingen van mijne in dit stuk noodwendig oneigene en dus bedrieglijke woorden, by de mooglijke misvatting in de denkbeelden-zelf. Zwijgen wy dus, zonder meer te willen inzien dan ons geopenbaard is, maar met berusting! Doch knopen wy de eeuwigheid niet uit onze oogenblikken, dagen of uren te samen, 't geen eene valsche voorstelling geeft. Voor ons is geen tegenwoordig, in de eeuwigheid alleen is tegenwoordig; dit maakt het *incommensurabile* dier twee bevattingen.

Ik sluit dezen vagueerenden brief met den volstandigsten zegengroet in de U bekende onveranderbare hartelijkheid, in den naam des ons vereenigenden Verlossers, onzen Heer, God, en Koning, wien eer en lof zij! Amen.

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 24^{n} November 1823.

[1824]

51.

Waarde Vriend!

.....Het is als gy schrijft, lieve Vriend. Haten ons velen, daar is ook liefde voor ons die zich blijken doet; en deze heeft honderdvoudige waarde in een tijd van algemeene bedwelmende razerny tegen God en waarheid. En hoe veel gezegender is zulk een tijd van woede, dan de stille vadsigheid die niet opgewekt wordt tot onderzoek, die niet opgeschrikt wordt door de lasterlijke opsteigeringen der boosheid, maar de harten gevoelloos laat meêsleepen op het pad ten verderve!.....

Wat my betreft, ik ben allergeweldigst aan 't verzen uitgieten in allerlei vorm en van allerlei aart, zoo dat ik niets anders doen kan. In veertien dagen tijds heb ik wel negen of tien vel druks uitgestort. Dit is een paroxysmus, die, daar het hoofd daar geweldig by lijden moet, op mijne jaren en in mijnen toestand niets goeds voorspelt; en ik kan my niet anders voorstellen dan misschien een plotselijk toeval dat my in een oogenblik, anders eene uitputting die my na eenige verkwijning, wegsleept. De wil des Heeren geschiede; maar bidt voor my, dat mijn einde dat eens gerechtvaardigden zijn moge, waartoe my zonder de vrije genade in 's Heilands bloed en verdienste, alles ontbreekt.

Na eenige *verkwijning*, zeide ik daar. Dit was niet oprecht. Ik had den afgrijslijken toestand van KINDS-

HEID als men 't noemt (of erger) in gedachten, waarvoor ik al mijn leven (ik weet niet uit welk voorgevoel) zoo gevreesd heb. Doch ook dit tracht ik te overwinnen; het is hoogmoed. Ontfangen wy wat de Algoede ons toezendt, met volstrekte onderwerping, en zij Zijn naam in alles geloofd! Amen.

Vaarwel! lieve Vriend. De Almachtige sterke uwe Egade en zij met U, met ons allen, in zegen en vermenigvuldiging van Genade! Ik ben steeds

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 19 Jany 1824.

52.

Waarde Vriend!

Hiernevens vier Exemplaren van den Rodrigo, met nieuwe *onus* van de *distributie* daarvan. Ik plaag U dus dikwijls, maar gy neemt het my (dit weet ik) niet kwalijk af.

't Geen gy my meldt wegens den Heer *van Wurde*(1) of zoo hy heeten mag, verwondert my dezer dagen niet. Ik heb in 1795 de verschijning en den daardoor verwekten indruk in Engeland, van Richard *Brothers* gezien en de daar uit voortgevloeide Avignonsche secte. Ook wacht ik meer zulke verschijnsels, die de boze Geest zich ten nutte zal maken te-

(1) Een doorreizend Duitscher van dweepachtige gevoelens.

gen de ware Kerk en ter onderdrukking van deze. Doch wat is *Ongeloof*-zelf anders dan *Dweepery*, d.i. zich-zelve misleidende verbeelding, door eigenwaan gekoesterd tot zelfverheerlijking? Men vat dit niet, maar het koomt op ware zelfvernietiging by ons aan; waar die niet is, bedient zich de Boze van onze byzondere neigingen om door hoogmoed een kleedtjen aan te trekken naar elks fantaisie.

Uwe observatie over het *ὡς ἔπος εἰπειν* in Hebr. VII. is heerlijk; en inderdaad de zelfheid van Vader en Kind is niet te ontkennen; en hoe troostrijk is die! - Ja het is zoo; den Grieken is in hunne Poëzy eene genade van God gegeven, die wy niet vatten, maar echter doorschemeren zien; en het is als gy zegt, men moest de jeugd ab initio die doen opmerken, daar men haar nu de Litterae humaniores tot aftrekking van God en Godsdienst doet strekken.

Onze lieve Lodewijk is twee dagen zeer ziek geweest met zware koortsen, van ijlen verzeld, doch (dank zij den Algoede!) weder beter, schoon zwak. - Wy hopen dat alles by U en de onzen wel zal zijn, en wenschen 't met de volheid des zegens van den Alzegenenden Vader in onzen Heere! Vaarwel!

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 20 Febr. 1824.

53.

Waarde Vriend!

Het is zekerlijk al vrij vreemd, dat men, na, by de zeventig jaar lang voor de zoogenaamde Antiliberale gevoelens geleden te hebben als ik, nu eensklaps als Liberaal geprostitueerd zou worden, en men mag het tot het *omnia jam fiunt*, *fieri quoe posse negabam* van Ovidius brengen. Intusschen gevoel ik zeer wel, waar dit zit. Een nieuwe vervolging wordt my bereid, en om die beter te doen klemmen, moet de weldenkende wareld even zoo tegen my ingenomen worden, als het boze gedeelte. Zie daar de list des Duivels! - Dit doet of bedoelt noch Bowring noch iemand, maar alleen de Vorst dezer wareld; en indien Gods Voorzienigheid het niet voorkwam door mijn aardsche Lot te eindigen, deze laatste vervolging zou in allen opzichte veel erger dan de eerste zijn. - Die nieuwe vervolging heb ik nu reeds een paar jaren te gemoet gezien en daar het voorgevoel van gehad; en het is my wederom een verboden zaak, daar voorzorgen tegen te nemen, moetende mijn geheele leven altijd en in alles volkomen afhanklijkheid met onderdrukking van allen eigenwil zijn, en als een lijdelijk zweven op de onzichtbare hand Gods. - Intusschen wordt mijn gestel van dag tot dag zwakker, en nevens een zware hoest en duizelingen, duidt het vonken en vlammen der oogen niet veel goeds voor, van den langeren voortduur van een zoo uitge-

put lichaamsgestel, en de dood zal my niet onverwacht overvallen.

Wat *Khek* betreft; zijn gerijmde brief aan U is zekerlijk een wedergâ van dien hy my zond. Men is met zulke Lieden verlegen. Daar hy opzettelijk my zijne woonplaats met de uiterste naauwkeurigheid meldde, meende ik door geheel niet te andwoorden hem geen denkbeeld te moeten geven als of ik hem smaad wilde aandoen. Doch hem ook niet willende aanhalen, schreef ik hem in deze termen:

'Ik ontfing gisteren uw schrijven, waaruit ik U als een geloovige en begenadigde moet aanmerken, die de wederkomst onzes Heeren naby en aanstaande acht, en in den tusschentijd zware verdrukking te gemoet ziet. Ik verheug my in uwen genadestand, en dank de bron alles goeds, waar en in wien zy zich ter zaligheid uitstort; en denk over de aannaderende tijden met blijmoedige onderwerping, en (zoo ik hope) met Christelijk verlangen. Uwe aanmaning tot reinheid en afstand van zonden neem ik met den indruk aan van een zich aan zich-zelve niet verbergend gemoed, en acht my verplicht U door deze weinige letteren mijne erkentenis voor uwe welmeenende toespraak uit te drukken. De Geest der Waarheid zij met ieder van ons, en leide ons op den weg der zaligheid! Amen.'

Ik hield den man voor een Duitscher, gelijk zijn naam medebrengt, doch hy schijnt zelfs geen Hoogduitsch te verstaan. Ik ben met hem in geenerlei discussie getreden: maar heb hem met een betaamlijke

vriendlijkheid, niet te rug stotende, doch ook vooral niet aanhalende, bejegend, en het aangaan van mijn Kollegie brak zijn bezoek al vrij spoedig af. - Welk beroep hy heeft weet ik niet, gelijk ik zeer zelden zeer *inquisitif* ben, en het nu nog minder dan ooit was. - Ik meld U dit, of hy misschien by U komen mocht, en dit te pas mocht komen.

Wy sukkelen hier al steeds voort. Onze Lodewijk echter is (den Hemel zij dank!) beter. Ik ben gisteren gelaten, en het bloed toont geweldige inflammatie, maar minder consistentie dan ooit, geene fibrositas maar dispositie tot dissolutie, naar ik het aanzie of opvat. Mijn hoest betert niet, en de bezetting in 't hoofd is geweldig, en maakt my min of meer slaperig. Zie daar zoo wat praeludia! 't Zal hard zijn, dit jaar door te komen, en indien 't al dus voortsleept, dat van 1825 zal wel mijn *terminus* zijn, die zich niet verzetten laat. Doch zelden is 't, of, by 't sterk afnemen komen toevallen die de prognosis nog vooruit loopen. Dank zij den Almachtige voor al 't doorgeworstelde, en voor de kalme dagen, die ik sedert mijn te rug keeren in Leyden heb mogen genieten! Deze zeven jaren zijn de eenige mijns levens geweest, die ik *genoten* heb, de andere heb ik *geleden*. Ook gevoele ik, dat langer leven my niet nut zou zijn; ten ware 't 's Hemels wil mocht zijn my weder door nieuwe hardheden des levens te bedroeven, waarvoor ik bidde bewaard te mogen blijven, schoon met onderwerping. Ook zie ik niet wat ik meer op de wareld te doen hebbe; doch ik heb

nooit ten aanzien van my-zelven vooruitgezien, maar integendeel my met gesloten oogen in Gods hand geworpen, en het oog alleen op het groote punt, Jezus toekomst, gevestigd. - Welgelukzalig is hy die verwacht! Daniel XII, 12: doch geen van de aanhangers dezer wareld zullen 't verstaan, zegt hy.

Wy zijn thands in nieuwe beslommering en uit onze slaapkamers verdreven door 't werkvolk, zoo dat wy uwe kamer bewonen. Ik hoop dat dit spoedig over zal zijn. Want het is inderdaad wederom een verhuizing.

Wees met de Uwe en al wat ons dierbaar is, hartlijk gegroet! en van omhoog gezegend! Ik teeken my met de tederste en oprechtste gevoelens als steeds

den Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 27 Febr. 1824.

54.

Waarde Vriend!

Met overgroot genoegen heb ik uwe Aanteekeningen op uw Sadduceën gelezen, en ze zeer belangrijk gevonden. 't Geen gy my zegt van U niet zeer omtrent Grotius Roomschgezindheid te kunnen uitlaten moet ik wettigen, doch het spijt my. Ik heb zelf het *Idolum Papale* niet, maar daar eenmaal eenige uittreksels uit gemaakt van plaatsen uit zijne schriften, dan - kan ze thands met mijn zwak geheugen uit de menigte van losse en door elkander gemengde aan-

teekeningen die met mijn verhuizen tumultuariè opgepakt zijn, by geen mooglijkheid vinden. Veel daar over vindt men ook in *Simplicius Verinus de Transsubstantiatione* door Salmasius geschreven, een werk dat deze materie met onbegrijplijke geleerdheid geheel afdoet, en alle Patres doorgaat, en volmaakt bewijst dat Grotius die nooit verstaan heeft, maar even zoo gelezen als hy de Classici Graeci et Latini las en excerpeerde, om er bloote uitdrukkingen uit op te zamelen, sensûs quo quid dictum esset ac cohaerentiae securus. Men vindt daar ook de blijken van zijn woedenden haat tegen den rechtzinnigen leer der Gereformeerden, en zijn erkentenis, dat hy den invloed, dien hy op de zwakhoofdige Christina en het Zweedsche Gouvernement kreeg, met de uiterste bitterheid aanwendde, om te beletten dat aldaar eenige ingang aan de Hervormden toegestaan wierd, maar het Rijk hun gesloten en verboden wierd. - Ik geloof niet meer in staat te zijn om het uit te voeren, anders wilde ik nog wel eens een *judicium* over Grotius schrijven, om de wareld eenmaal omtrent dezen Agyrta in zoo vele vakken te verlichten. Voor my is hy sedert twintig jaren steeds meer en meer gedaald, en dit is niet vreemd, daar meestal de glans die de lieden omringt, by 't van nader by zien, verzwakt, en op 't laatst maar tot een gemeen licht wordt. Doch 't geen my meer getroffen heeft, is dat Salmasius altijd by my heeft toegenomen by al wat ik van hem las of herlas. Waarlijk, men kent en waardeert dezen geleerde niet genoeg. -.....

Wy groeten U-allen met het warmste en tederste hart! De Genade des Heeren zij over ons-allen, Zijn vrede en gemeenschap in den H. Geest! Amen. Ik teeken als steeds

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 24 Maart 1824.

55.

Waarde Vriend!

Aan onzen vriend Capadose iets zendende met de schuit en aangeteekend, waarmede ik het secuur acht, kan ik niet af, een woordtjen aan U in te sluiten. - Het fraaie vers aan hem voor uwe Sadduceën te doen drukken, vind ik zeer goed. - Wat Huig de Groot betreft; ja ik geloof, hem zeer goed te kennen, als Jurist, Theologant, Litterator, en Staatsman, maar ik ben thands, immers voor het tegenwoordige, te zwak van hoofd om iets van dien aart te doen, en mijn verzwakt geheugen stelt my ieder oogenblik te loor. Ik ben juist in 't geval van mijn Vader, toen die, van alles ontdaan zijnde, voornam zijne Theorie omtrent den aart der koortsen en de eigenlijke werking van den Cortex Peruv. op 't papier te brengen. Hy moest het na zoo wat in 't wilde aangeteekend te hebben opgeven. En wat is het? Onze groote Meester heeft mijne hand juist niet noodig; als 't tijd is, zal 't gene nuttig kan zijn, niet achterblijven. Doen wy dus wat onze hand te doen vindt, zoo

lang wy kunnen, met lust, en bekommeren wy ons niet, wat er dan ongedaan overig blijft! Op zijn tijd zal ook dit den werkman vinden. Zijn wy yverig, maar noch ongeduldig noch voorbarig!

Wat betreft de kinderen van Adam in den staat der rechtheid, dit is zeker een punt dat aan eindelooze discussien van een aantal punten die daarby in aanmerking komen, onderhevig is; maar dat zoo vele Theologanten het byna tot een Geloofsartykel plachten te maken, dat Adam met Eva zelfs geen dag in het paradijs doorgebracht had, heeft my van kindsbeen af altijd geweldig gestuit. Doch wonderlijk was in 't geheel het begrip dat men in mijn jongen tijd zich van Engelen en hun dienst vormde. De vrees voor den Roomschgezinden leer van beschermengelen, toezicht van verheerlijkten, deelneming van die in ons lot, maakte dat men de Geestelijke wareld byna geheel van de onze afzonderde, en bereidde dus 't Ongeloof dat toen opstond en werkte 't in de hand. 't Vast ontkennen van geestverschijningen dreef tot ontkentenis van geesten en louter materialismus, 't geen met het Newtonianismus en Lockianismus al zeer wel samenhing. Zoo lang Leibnits achting had, ging het tamelijk wel; maar toen dit voorby ging, waartoe zijn leerling Wolff veel toebracht, kwam men weêr tot de onderscheiding van Theologisch waar en Filozofisch waar, die by de Scholastiken ingevoerd was onder de Roomschen; en men hoorde dikwijls by de Burgerklasse: ‘'t is zoo wel, maar wy mogen dat niet gelooven.’ 't Was ook in disputen voor

een Predikant zeer gemakkelijk: ‘nu ja, laat het wezen, maar wy mogen zoo iets niet aannemen.’ En inderdaad, wat zou men tegen domme Mathematicophysici, onvatbaar voor eenige Logica of Metaphysica, ook al disputeeren, zoo dra het gezag der Heilige Schrift begon te waggelen? - 't Hooger standpunt, door Leibnits wel aangewezen, maar niet gevat, zag men ook voorby, en de wareld ging als geisoleerd, 't zij er dan een God ware of niet. De uitdrukking des Apostels Jacobus: *als het God behaagt*, die onze Grootouders in den mond bestorven lag, werd als affectatie, zoo niet als dweepery, en als ergerlijk verworpen; want men mocht anderen geen aanstoot geven (die misschien aan geene Voorzienigheid geloofden); en die dit kwetsen kon -.....Onzen lieven Heer ergens by te halen, aan Tafel te bidden of danken, werd onfatsoenlijk, een spreuk uit den Bijbel by te brengen was belachlijk, behalven als 't een verdraaiing was, waar men om lachen kon. - Doch waartoe dit alles opgehaald! 't Herdenken aan de dagen die ik beleefd heb, is in alle opzichten smartelijk; en met 1772 begon de zichtbare vloek des hemels over alles in ons Vaderland.

Neen, de poorten der Helle zullen de rots van 's Heilands gemeente niet overweldigen, en de Genade des Heeren verbreidt zich, doch verre zijn wy van een uiterlijk herstel. Bidden wy om troost des harten, vertroosten en versterken wy elkander in uitstortingen des gemoeds en in yverig gebed, maar wachten wy nog Politijke en Kerklijke slagen die ons

bereid staan. Doch wachten wy ze met blijmoedige onderwerping, en bidden wy om volstandigheid ten einde. De Duivel zoekt van nu af aan een nieuw tusschensoort van rustzoekers te organiseeren, die de hevigheid der boosheid tegengaan, maar REDELIJKE verdraagzaamheid voor de oprechten willen, op dat deze verkoelen en verwikkeld worden, en de breuk zich dus heele die onheelbaar is. Op twee beenen hinken, God en den Baal vereenigen, daar wilde men het nu wel weder toe brengen; en zachtaartige karakters laten in hunne welmeenendheid zich tot zoo iets wel verschalken. Doch dit gaat niet aan. Wy moeten of leden van een *Christenstaat*, of wy moeten *vreemdelingen* in den Staat zijn; ik zie geen midden.....

Vaarwel, lieve Vriend met de Uwe. - Wy sukkelen hier zeer. Mijne Egâ gaat intusschen voort met den Rodrigo en haar vier en twintigste zang is overheerlijk en overtreft het Engelsche oneindig. Thands rest de allerlaatste zang nog. Nogmaals vaarwel van ons allen! Ik ben als steeds, met heilbede

de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 1^{en} April 1824.

56.

Waarde Vriend!

.....Ik ben volkomen in uw begrip, dat zoo lang er nog Leeraars zijn die getrouw vol-

harden in de prediking der vrije genadeleer, geene afzondering geoorloofd is, hoe zeer anderen mogen afwijken. Wat op sommige plaatsen, waar misschien geen zuiver Evangelie meer gepredikt wordt, plaats hebbe en plicht zou kunnen worden, laat ik daar. God zal kennelijk het pad afbanen en teekenen, wanneer er eene algemeener afzondering noodig mocht zijn, en ik heb afkeer van Zijne wegen vooruit te loopen. Dit ook is eene werking van hoogmoedige zelfzucht, waar tegen Zijn Geest ons bescherme! - De onderdrukking wettigt de afscheiding niet, of zy moet tot een wezendlijke en dadelijke *vervolging* uitgestrekt worden; - die misschien niet verr' af is, en wellicht in het plan des Almachtigen noodig, tot volkomen ontdekking van de werktuigen der Duisternis, en daarstelling van de ondoorstreefbare klove tusschen Hemel en Hel.

.....Met alle hartelijkheid teeken ik in zegenende vaderlijke gevoelens als steeds, en met den groet der liefde en gemeenschap in Christus aan alle de onzen,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 's daags voor den Goeden Vrijdag die onzer aller harten een feestdag zij.

57.

Waarde Vriend!

.....Het is als gy zegt; de gantsche geschiedenis der Kerk by ons (en dus die van ons

Land) is een stal van Augias. - En ook onze Letterhistorie is het geworden. *Geleerdheid* is stupiditeit, en de *geleerde* een bladwijzer geworden, en oordeel is met gevoel van *waar* en van *goed* geweken. - Wel zijn die Scholia van Valckenaer schoon. En hoe veel zaden vond ik er daadlijk toen zy uitkwamen in, van 't geen ik in mijne eenzame overdenkingen over de Taal had mogen opmerken! Ik heb altijd eenige spijt gehad, nooit een eenige Les van hem gehoord te hebben. - Maar niemand heeft hem ooit weten te appretieeren, zelfs zijn Collega Rhunkenius niet, dien men veel te hoog heft, om dat hy een Duitscher was, en 't *videri quam esse* verkoos.....

Leyden, 19 May 1824.

58.

Waarde Vriend!

Schoon met nog bevende hand en draaiend hoofd schrijf ik dezen echter met mindere spanning van vezelen, en in een gevoel van wat men zwakheid noemt, maar my by een ziekte altijd welkom is. Ik heb een vrij goede nacht gehad, maar de vorige was jammerlijker dan ik er eene in mijn leven weet beproefd te hebben, ten aanzien van kramppijnen die my in- en uitwendig schenen te verwringen, als om my het lichaam van een te scheuren. Ik weet zeer gekermd te hebben; doch Gode zij dank! ik had er

een gevoel van weldaad by, in herinnering aan Handel. XII, 24, en erkende dat de bekruiping van hoogmoed by al dat vleiende dat my tot uwent ontmoet was, dit eischte. Ach, lieve Vriend, zijn wy in lof, in tederheid, in verknochtheid, in alles, gematigd; alle verheffing is (activè en passivè beide) onchristelijk. *Één is goed*, zegt de gezegende Heiland! en geen schepsel, geen verdorven mensch, kan den minsten zweem van toepassing van dit woord op hem dragen. Van daar is de mode der *Lofredenen* mede een kennelijk teeken van afval, en zelfs de beste heb ik nooit gelezen zonder een soort van huivering daarby te gevoelen, wanneer ik deze aandoening nog niet wist te verklaren. Daar is in alles een soort van idolatrie en autolatrie, ook in de vriendschap; en ook 't heiligste wordt onheilig zoo het iets buiten God ziet. Danken en bidden wy voor elkander: ach, wy hebben 't zoo noodig! en danken wy inzonderheid mede voor elke herinnering aan ons niet, en elke verplettering van de ongevoeligste opwelling van hoogmoed.

Uw aangename, op heden ontfangen, verkwikte ons zeer; inzonderheid mede door 't gunstig bericht van onzen lieven Capadose, die zich mijnentwille bloot gesteld heeft, aan een nachtreis, waarvan de gevolgen ons schroomlijk voor den geest stonden te zweven. De roef hebbende, vleiden wy ons dat gy wel te samen tot Haarlem varen zoudt, en dus niet met de *diligence* reizen, die wy ons voorstelden op den Zondag na de Pinksterweek, by 't naar huis kee-

ren van een menigte Amsterdammers, die deze week veelal tot plaisirreisjens besteden, niet alleen zeer vol te zullen zijn, maar voor U beide veellicht zeer onaangenaam door gesprekken waar men niet altijd buiten kan blijven, en hoedanige in 1783 en 1784 my wel eens tot groot ongenoegen gestrekt hebben niet alleen, maar zelfs verplicht, om (gelijk men het uitdrukt) den geheelen boêl op mijn horens te nemen, invoege dat by de naaste station de meesten den wagen verlieten. Zulke scènes zijn hoogst onaangenaam; en men mag zich isoleeren, maar als men het woord tot ons wendt, en na herhaalde ontduiking van gesprek, al steeds meer en meer tergend vernieuwt, kan het plicht worden, te spreken, en zelfs het onttrekken, ondoenlijk.

Ik sluit hier eene vrije navolging in van het Engelsch versjen, door onzen gezegenden Thelwall my medegedeeld. Groet dezen voortreffelijken man nevens onzen innigen Chevallier, op het hartlijkst en innigst van ons. Ook onzen goeden, welmeenenden, warmen Heikes; en ontschuldig my dat ik niet weder schreef. - Onze Vrienden- broeder- en ouderlijken zegengroet behoeve ik U noch uw lieve wederhelft, noch onzen al te tederen Capadose (die door zijne verknochtheid aan ons waarlijk lijdt), hier met de pen te vernieuwen; uwe harten zullen dien ook zonder woorden gevoelen; en immers wy zijn niet gescheiden, maar één in onzen God en Verlosser! Hy bevestige dien band, geleide ons door Zijnen geest, en vermenigvuldige de genade over ons, in lijdzaam-

held, standvastigheid, en zelfsvernietiging, en zij ons alles! Amen.
Hebt dank, nogmaals dank, voor uw lief, hartlijk onthaal, schrijft ons toch dikwijls en verblijdt ons. Gy kent de gevoelens waarmede ik teeken,

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, den 15 Juny 1824.

59.

Waarde Vriend!

Heb dank voor uw lieven verkwikkenden brief van den onvergeetbaren dag van eergisteren[1]! o Mocht de herinnering daarvan den zegenrijken indruk op alle Christenharten gemaakt hebben, dien gy zoo wel uit uw pen laat vloeien! Niet ieder beschouwt hem als wy, die er een onmiddelijk behoud onzes Lands van den Heere, met verijdeling van alle gemaakte en (naar menschelijk inzien) onmisbare beramingen ter nieuwe overweldiging door den Dwingland, in zien; doch wie kan koud en gevoelloos zijn voor de zege, aldaar, tegen overmacht, woede van dapperheid, en vermomd verraad bevochten, die eene Godlijke Voorzienigheid, die een God der Legerscharen, een God van Nederland erkent! En echter, schoon er hier twee predikanten (en van wie men het minder verwacht zou

(1) De Verjaardag van den slag van Waterloo.

hebben) dien dag in hun prediking met gevoel en opwekking herdacht hebben, is het by een ander, van wien men vrij meer yver en warmte dan van dezen verwachten mocht, met eene laauwheid als ware 't eene onverschillige Kouranttijding bygebracht. - Wy hadden onzen braven Thelwall wel willen hooren over Jer. II, 1-13. ô Wat leverde die text niet al op! Dank hem mijnentwege voor het toegezonden Stukjen, en meld my (bid ik) waar ik hem van mijne zijde eenig genoegen meê zou kunnen doen en mijn dank en hartlijke liefde betoonen.

Wat mijne gezondheid (of ongezondheid) betreft; het is daarmeê als altijd, wanneer men ophoudt zich tegen de ziekte in te spannen. Men gevoelt haar dan meer, en met eene soort van nederzinking, die dan zwakheid genoemd wordt, doch dien naam niet verdient. 't Is eene opgeving aan de werking der ziekte, die haar loop moet hebben; en dus verre is er niets byzonder ontrustends in; en het groote ongemak is de verkoudheid, vooral in het hoofd. Ik wenschte daar, naar mijne theorie, wat meer koorts by, want deze toont zich thands meer als zich tot een chronische affectie toebereidende, dan als door de ziekte verwekt. Doch het moge zijn! Het meest dat my hindert, is een soort van werkloosheid door een duizelige dofheid. En van opwekkende middelen houde ik, vooral in dit geval, niet.

Zie daar wat ik U melden kan. - Mijne wederhelft is, als ik, zeer aangenaam onthaald, door het paquet, heden van U en uwe waarde betrekkingen

ontfangen, en zal haar dankbaar gevoel voor zoo veel goedheid niet verbergen. Zy koomt juist uit de kerk, en zeer gesticht wegens eene uitmuntende predikaatsie. Of zy tijd zal hebben hier nog iets by te voegen, weet ik niet. Ontfang intusschen met al die U waard zijn onzer aller hartlijken groet, met die aandoening welke de wareld niet kent, maar die ons alle voor eeuwig vereenigd houde in onzen Heer! Hy geve 't in genade!

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 20 Juny 1824.

Een inleggende van mijne Egade hesternae scriptionis gaat hierby. - Hoe zy de laatste tien dagen zoo wel doorgekomen is, is my een wonder, en toont wat de geest op het lichaam vermag.

60.

Waarde Vriend!

Ik ontfang heden het inliggend Exemplaar voor U uit Amsterdam (hetgeen dus tweemaal het traject moet doen, zonder andere reden dan van misverstand) ingevolge den brief gisteren uit Zwol van onzen welmeenenden Franschen Predikant aldaar, [Ds. Bähler] by my aangekomen, en welken brief ik U daarby zend. Gy zult er den hartelijken en bestgezinden Oudenman in herkennen, en my dit zijn schrijven dan wel willen terug zenden, om hem te beandwoorden.

Het is zoo, lieve Vriend, het Kantianismus is gevaarlijk, door het isoleeren van onzen geest, 't geen het misschien meer heeft dan eenig ander zoogenaamd Filozoofsch stelsel, ja dan 't Stoïcismus en Epicurismus. Doch het ware vergift zit in 't Fichtianismus en de half dweepende uitbroeisels daarvan. Den reine is alles rein, en Lactantius heeft gelijk: nullus error nisi cum aliquâ veritatis specie conjunctus. Maar de Metaphysica tot grond der Godsdienst te maken is een gruwel, en heeft van den tijd der Apostelen reeds ingekropen en zich allengs van de Kerk meester gemaakt. Mochten we eens weder Predikanten hebben die met Paulus (die toch geleerd genoeg was) voornamen niets onder hun gemeente te weten dan Jezus Christus en dien gekruist! 1 Cor. II!.....

Dan, wat vreemds ware er in, zoo nu par contrecoup de Remonstranten eens wederom Gereformeerd wierden naar mate deze afvallen? Daar is waarlijk in het bestier van den Vorst zijner Kerk iets ontzettends, hetgeen ons practicaal en *re ipsâ et factis* toeroept: die staat, zie toe dat hy niet valle, en die valt wanhope niet! - 't Is een bewijs, dat het geloof een waarachtige gave des H. Geests is, en niemand gelooven mag, dat hy 't als eigendom aanmerken mag of zich toeschrijven; maar als adem des levens, dien hy door geen middel dan zelfsverlochening vasthouden kan. En van daar de agoniën aller gemeenten die ooit bestaan hebben. Het *χινήσω* van Openb. II, 5, is misschien niet altijd *volkomen wegnemen;* en ook onder de Arminiaansche Gemeenten waren er altijd

Theologicè en Politicè rechtzinnig genoeg, schoon blind voor het inzicht der hoogere Leerstukken zoo dra men die tot voorwerpen niet van het geloof maar van het verstand maakte. Hun hoofden dochten niet, en verbijsterden hen. Hoe 't zij, een groot werk bereidt zich; en zalig die houdt wat hy heeft, en de verdrukking van *tien dagen* (Openb. II, 10.) blijmoedig doorstaat!

Ik dacht ook aan onzen waarden Capadose te schrijven, doch kan heden niet. Groet hem onzentwege in den Heiligen naam die alleen op aarde gegeven is om zalig te worden! Groet allen die de onzen zijn, en geloof my steeds

den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 11^{n} July 1824.

61.

Waarde Vriend!

Ik heb my heden doen laten, 't geen ik begreep niet langer te mogen uitstellen, schoon ik er juist niet veel baat van wacht, want het zal de verkeerde richting des omloops van mijn bloed niet weg nemen, en daar loopt veel samen 't geen my als af- of uitgeleefd aan myn gevoel voor doet komen. Het zij zoo, of anders! 's Heeren wil is volmaakt, en wie is des niet getroost die niet zonder God en Heiland leeft! - Doch mijn hoofd dezen avond niets willende vergen, neem ik uwen aangenamen van gisteren

voor my, om my met U wat te onderhouden, in afwachting dat we elkander weder ontmoeten mogen, waarnaar wy steeds uitzien. - Ik heb aan den goeden Bähler geschreven, en hem ons-beider dank betuigd, doch het is my aangenaam, dat gy 't by de zich aanbiedende gelegenheid ook gedaan hebt. - Den Heer Thelwall heb ik het genoegen niet gehad hier te zien. 't Zou ons aangenaam zijn, ware 't nog.

Juist kwam my dezen namiddag Isidorus (de Bisschop van Hispalis) op, en mijn oog viel op eene byzondere plaats die my veel te denken gaf, terwijl ik een poos te voren aan het weinig gewicht thands aan de Sacramenten gehecht, herinnerd was. 't Raakt den Doop. - Inderdaad dat beschouwen der Bondzegelen (gelijk onze Vaders ze noemden) als bloot in zich-zelfs willekeurige *symbola* heeft iets, waar het hart zich tegen verzet. - Ja, daar is eene verborgen betrekking tusschen 't *brood* en het lichaam van Christus, tusschen den *wijn* en Zijn bloed; en wanneer Hy zich den wijnstok noemt en het brood des levens, is het meer dan gelijkenis. Ook de levende ader waar uit die drinkt niet meer dorst.

Maar hetgeen my trof, was, dat hy by de oude plechtigheid des doops blijvende, waarby de oplegging der handen de besproeiing volgde, zich dus uitliet: ‘Manus impositio ideo fit ut, per benedictionem advocatus, invitetur Spiritus Sanctus. Tunc enim ille paracletus post mundata et benedicta corpora libens descendit et quasi super baptismi aquam tanquam super pristinam sedem recognoscens quies-

cit. Nam legitur quod in principio aquis superferebatur Spiritus Sanctus.' - Te voren had hy reeds aangemerkt: 'Quod *per aquam* baptismus datur, haec ratio est. Voluit Dominus ut res illa invisibilis (regeneratio) per congruens sed contractabile et visibile impenderetur elementum; super quod etiam in principio ferebatur Spiritus Sanctus.' - Inderdaad is toch de Wedergeboorte een nieuwe *schepping*, en 't beginsel der physique schepping was 't water. Het physique *waschbad der Wedergeboorte* moest dus WATER zijn. En hoe voortreflijk is het water, hoe na aan het licht verwant, 't geen het doorlaat, afflikkert, en aanneemt; het licht, zeg ik, dat het beginsel van alle vloeibaarheid is. Waarlijk *ἄριστον ὕδωρ*, en meer dan men gelooft ligt er in Thales gevoelen, die wilde dat alles uit dit Element ontstaan is. Ook geeft Genesis 1, 6, 7 oneindig veel te denken. Wat zullen wy eenmaal in hooger kringen niet al leeren inzien, waarvan wy hier zelfs geen zweemsel van denkbeeld hebben. - Waarlijk, 't physique is slechts een beeld, een omgevende nevel van 't geestelijke! en dit daarin te erkennen behoort tot onze bestemming en is er 't beginsel van. - Maar hoe kan er dan ook iets onverschillig zijn? Het wordt het, wanneer het benevelde zijn nevel aflegt, en zich bloot en onmiddelijk 't zij in vervulling van het verwachte, 't zij door het hooger gezicht des Geloofs ontdekt en betoont. - Zinnebeelden zijn waarheden, maar ten halve ingezien, gelijk woorden zaken zijn, en die 't woord in zijn volle

kracht en beteekenis uit, stelt de zaak daar. En zie daar het onmiddelijkst mirakel! - Ook koomt dit mirakel God-alleen toe.

Dit schreef ik eergisteren en werd er toen afgetrokken. Het is heden Maandag, en mijne Egâ is wederom zeer ongesteld met meer dan een haar gewoonlijke zware koorts. Zelf ben ik dezer dagen gantsch niet wel, schoon de lating my zichtbaar gebaat heeft. Hoe kunnen wy ook in deze warmte wel zijn! - Mocht daar een stil en gematigd najaar op volgen, waarin 't mogelijk ware 't eenigzins draaglijk te houden, 't zou een groot voorrecht zijn voor onze lichaamsgesteldheden, doch daar is weinig uitzicht op. Ook is de aandoenelijkheid onzer gestellen voor alle invloeden van de lucht, misschien, zonder voorbeeld. Mea quidem id minime refert qui sum natu maximus, zegt Terentius in een ander opzicht; maar het veelvuldig lijden heeft mijne Wederhelft te sterk aangegrepen, en de nu gants veranderde luchtsgesteldheid, meê een teeken des tijds, werkt verwoestend op sterker en zwakker. - Wat zullen we? Ons aan Hem aanbevelen die in Zijne hoede niet sluimert, de Zijnen niet uit het oog verliest, en hun alles ten beste keert. Ja, uit wiens hand alles zegen is! - Zoo zij het!

Vaarwel, lieve Vriend, wees met alle de onzen, hartelijk, broederlijk, vaderlijk, gegroet en gezegend van hun wier hart over U en de Uwe steeds hangt, altijd naar uw tijdingen verlangt, en naar 't oogenblik

des wederziens. Gy kent de gevoelens waarmede ik teeken
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, July 26, 1824.

62.

Waarde Vriend!

Uwe beide brieven van 28 ll. en nu eergisteren verheugden ons recht, inzonderheid mede door de goede en gewenschte berichten omtrent uwe dierbaarste. Gaarne had ik den braven Ds. Bähler gezien, doch een reis naar herwaart is waarlijk den Ouden man niet te vergen, en ik ben ook in geene gesteldheid van naar Amsterdam over te komen. Betuig hem, bid ik, by gelegenheid, mijne hartlijke vriendschap en broederliefde. - Mijne voortdurende ongesteldheid maakt my lustloos, dof, en onwerkzaam, tegen myn aart, doch is niet als ik uit het schrijven van onzen goeden Doctor moet opmaken, dat men zich haar by uw aller hartelijkheid te onswaart, voorstelt. Ik schrijf hem deswegens ter geruststelling. - Ik denk echter niet, dat daar beterschap op te wachten is, maar stel my het einde van mijn woeligen levensloop voor, als naby. Dag en uur zijn by God besloten, maar zullen noch vervroegd noch vertraagd worden. Hy bereide ons allen daartoe door Zijn Geest!

In weinig dagen hoop ik U 't Eerste Deel der Nieuwe Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden (de druk van het Tweede is begonnen) toe te zenden, waarby ik den Walaeus zal voegen. Ik had zeker beter gezegd, mijn dun octaafjen by den zwaren foliant, 't aasjen by den centenaar, maar in alle gevallen, zy zullen samengaan, en om den rang niet krakeelen.

Daar kwam my onderdaags een Verslag voor van een nieuw boek: *Thomas Brown, on the philosophy of mind*. Deze stelt met deze woorden 't object der philosophie voor: ‘the Object of NATURAL *philosophy* is to ascertain the different *successions* of physical phaenomena: that of MORAL *philosophy* is to ascertain the different *successions* of the phaenomena of mind.’ - Zie daar wat eigenlijk philosophie is of zijn moet. De verschijnsels en hun verband van opvolging waarnemen; geen beginsels, geen causaliteit verdichten. - Kant heeft daar iets van gezien, maar systemazucht heeft hem 't geen hy zag doen vervalschen. - Newton wilde ook dien weg in, maar zijn samenbrengen van duizend phaenomena onder een hoofdphaenomenon heeft van dit laatste een *principe* doen maken en alles bedorven. - Alles is phaenomenon, zei my eens een Engelschman in Londen, en niets meer. Hy had gelijk: zelfs ons principium cognoscendi kennen wy immers niet, en wat schept men dan, warelden, wetten en plichten? Wy moeten ze vinden; niet maken. - *Kennis* komt ons niet van buiten aan, maar alleen een *persuasio inducta*. -

't Is Gods Geest die kennis meêdeelt; en, als Pindarus zegt,

> Μαθύντες δὲ λάβροι
> παγγλωσσίᾳ κώρακες ὡς
> ἄκραντα γαρύετον
> Διὸς τρὸς ὄρνιχα θεῖον.

Dan genoeg! Wees hartlijk gegroet, en geloof my steeds onder de hartlijkste heilbede en in zegenende liefde,

den Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 5 Aug^{s} 1824.

63.

Waarde Vriend!

Heb dank voor uwe lieve herinnering aan mijnen verjaardag, en voor uwe dierbare wenschen te dier gelegenheid in uw lieven brief uitgeboezemd! Dank ook, bid ik, onze lieve Vrienden, die zich mijner herinneren, over hunne hartelijkheid, en betuig hun mijne gevoeligheid voor dit en elk liefdeblijk. - Ieder verjaardag, lieve Vriend, doet my by vergelijkende herdenking aan den vorigen, de slopende kracht der veroudering sterker gevoelen, doch thands by uitstek. Dan, met dat gevoel van vermindering, intellectueel nog ruim zoo zeer als lichaamlijk, paart zich een genoegen van kalmte, waarvoor ik niet genoeg danken kan. De Algoede verhoore uwer aller toebeden

voor my, en verdubbele Zijnen zegen naar 't geestelijke en lichaamlijke over U en alle!

Met groot genoegen heb ik uwe aanteekeningen over Trigland enz. gelezen. Ik zend ze U nader weêrom; doch heb thands het herlezen van iets waar ik belang in stel, noodig; gelijk ik ook tegenwoordig in het opstellen van iets schriklijk sukkel. - Met verzen gevoel ik dit minder, maar 't proze is een moeilijk ding, en steeds moeilijker voor my. Waarlijk de taal is poëzy, en onze ziel is voor niets anders recht vatbaar.

Ik zend heden een Exemplaar van mijne *Rotsgalmen* aan onzen besten Thelwall. Verschoon my toch, bid ik, by den braven en hartlijken man, wegens mijne nalatigheid in hem te schrijven. Ik zit rondom in brieven die ik te beandwoorden heb, en dit naar alle kanten; en niets vermoeit my zoo zeer als dit, of tegen niets zie ik zoo op. Het was altijd dus, en nu ik zoo sukkelend en treuzelend geworden ben, is het jammerlijk; en 't besef daarvan is my een groote kwelling.

Aan den goeden Bähler heb ik ook nog niet geschreven om hem voor zijne laatstgezondene stukjens te bedanken. - Maar ben ik dan geheel werkloos? - Neen ik schrijf en wroet den geheelen tijd door, en dit zonder rust; maar het is als instinctueel, en of 't buiten my omgaat, en ik het slechts bywone. Applicatie hoe gering ook, vermoeit my boven wat iemands verbeelding zich daarvan voorstellen kan, en ik moet haar volstrekt opgeven.

Nu vaarwel, lieve Vriend, en ontfang onzer aller zegengroet in den geheiligden naam boven alle namen, wien wy eeren, en waarvoor alle knie zich buigen zal in aanbidding en zelfverlochenende verheerlijking. Amen!

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 11 Septr 1824.

64.

Waarde Vriend!

Hoe verlangend om U-beide hier te zien, kunnen wy 't niet begeeren ten koste van eenige roekeloosheid omtrent uwe lieve wederhelft in haren gezegenden toestand, waarvoor 't inderdaad misdadig zou zijn niet hoogst zorgvuldig te waken of niet alles op te offeren. Oordeelt dus zelf, lieve Vrienden, wat raadzaam, wat verandwoordelijk, wat met die Christelijke naauwgezetheid verbonden is, die niets doet, zonder in 't hart den *Urim en Thummim* te raadplegen, die ons daar geschonken is. - Van onzen kant spreken wy wel eens van den uitstap naar Amsterdam eens te herhalen, maar ik gevoel geenerlei opwekking tot nog, daartoe strekkende, en ben ten uiterste dof. - Mijne Egâ heeft dezer dagen weêr een zwaren aanval van de gewone ongesteldheid gehad en is zwak.

Ja, de Verjaring van 't vijftigjarige Jubel van Leydens Ontzet is wel. Maar geheel anders was de drift,

de aandoening voor 50 jaren. Het is my in de herinnering hierby, omtrent, als by den nieuwen tempel van Jeruzalem voor hen die den ouden gekend hadden. Ach! hoe geheel anders is de algemeene stemming, als toen!.....

Gy zegt wel, en het is kennelijk, ja tastbaar, dat God-alleen Leyden ontzet heeft. - Het is even zoo kennelijk in alle gevaren geweest. Doch wie ziet het? Wie wil er van hooren? Men leeft, denkt, en gevoelt, of er geen God waar, en hoe kan 't anders, daar 't verband tusschen ons als volk en Hem weggenomen is. - Doch welke idéen moeten de menschen thands hebben, die van een *evenement* God uitsluiten of slechts medewerker met ons en blooten ondersteuner maken; want dit toch is thands het hoogste waartoe men koomt. - Het gebed-zelf om *zegen over onze pogingen* (zoo HET thands opgevat en VERSTAAN WORDT,) doet Gode te kort, en geeft ons te veel.

Zoodanige boeken als dat van *Van de Velde*[1], worden thands alle verscheurd en vernield. Menigmaal dacht ik om zoodanige schristen in een verzameling te doen herdrukken. Doch ik ben overtuigd dat het ondoenlijk is. Doch men moest er uittreksels uit doen maken, en die by wege van weekblad onder de gemeenten brengen, waartoe de Predikanten de hand moesten leenen. Dan helaas! de Priester is als de Leviet geworden!

(1) Wonderen des Allerhoogsten.

Hebt ge te Amsterdam een bezoek van de Engelsche familie Moncy gehad? Deze kwamen my voor weinige dagen onverwacht overvallen, doch ik vond hen aangenaam en welmeenend. Mijne Vrouw lag juist in hevige hoofdpijnen &c. te bed, en ik was dus ook gants niet opgeruimd.

.....Nu vaarwel, dierbare Vriend, met de Uwe, met de onzen, met die des Heeren zijn, en geloof my steeds met een beminnend en zegenend hart en onder onzer aller groet,

den Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 21 Septr 1824.

65.

Dierbare Vriend!

Zoo ik niet al te regelmatig op uwe hartelijke en hartelijk ontfangen en ook altijd even hartelijk gewenschte brieven andwoorde, zult gy dit wel aan die neêrslachtige werkloosheid van geest en logheid van lichaam willen toeschrijven, waarin ik nu reeds etlijke maanden als neêrgezonken lig, en my daarom des te meer, hoop ik, met uwe aanspraak verkwikken. Ik beschouw dit wangevoel grootendeels als de uitwerking van het weêr, en hoop op eene gezonde vorst die my de vezels wat steunen moog, en die zekerlijk in allen opzichte voor geheel ons land gewenscht zijn zoude, daar anders het mislukken van geheel de oogst des aankomenden jaars volkomen zal

zijn, en in 't zaad door het ongedierte verteerd worden. Doch wy moeten thands wel op alle plagen en straffen des afvals verdacht zijn, in een onderworpen opzien tot Hem die verdelgen en redden kan, en de Zijnen niet uit het oog verliest. - Welk een akelige toestand der dijken thands wederom! Doch niet alleen wil men de slaande hand des Almachtigen niet meer erkennen, maar men heeft het gezond verstand, of het ware, afgezworen, door niet te willen begrijpen, dat uit zelfs bloot physique oorzaken deze watersnooden steeds toenemen moeten, door't gedurig verslibben van den kil der rivieren niet slechts, maar ook door het gedurig vermeerderen van de massa des waters die van de gebergten afstroomt, naarmate de vegetatie aldaar zich van jaar tot jaar inkrimpt en de liggende sneeuwgronden zich al steeds verder uitstrekken, en meer kracht en geweld van water afstorten. Men worstelt met God en de Natuur der zaken onophoudlijk; en men meent met de Italiaansche waterbouwkunde die op den vasten grond waar Alpen en Apennijnen op rusten, zeer goed was om uitgevloeide stroomen te bedwingen en saamgeronnen moerassen te dempen, op onzen uit een onderlaag van wier en zeegras bestaanden bodem het element te bedwingen dat voor geene in- of uitzetting vatbaar is, maar naar mate 't zijdelings meer beperkt wordt, op de gronden-zelf meer geweld oefent, en dus bereidt men steeds nieuwe instortingen (als die van de Zuiderzee enz.) terwijl daarmede de dijken tevens al ongenoegzamer worden. Mijn hart beeft op de ijslijke omwentelingen die ik

in ons land binnen eens menschen leeftijd voorzie, en die men met elke nieuwe onderneming meer en meer provoceert. - Doch het is, in het wetenschappelijke als in 't stuk van Godsdienst. Domme verblinding, en blijk van 't verlaten, ja 't haten, van God en van Waarheid. -

Hebt gy ook de recensie mijner Zielkundige Verhandelingen in 't Gottingsche Journaal gezien? Ik had die op verr' na zoo gunstig niet verwacht; ondersteld naamlijk, dat men er aldaar Notitie van nemen zou, 't geen ik zekerlijk in 't geheel niet denken kon. -

Het geen mijne Egâ my uit uwen laatsten aan haar meêdeelde omtrent den braven Moncy of Money[1] (hoe is zijn naam eigenlijk?) treft my. Wie ben ik dan toch om op zoodanig eene wijs van my te gewagen. Waarlijk, lieve Vriend, zulke dingen overstelpen my. Aan byzondere betrekkingen onderling geeft men veel toe, maar zulk ophemelen en (als men 't noemt) wegloopen met iemand, deugt niet. En waartoe? 't Is, den kranke met zijn blozende kleur en gezondheid ophullen. Ieder gevoele zich-zelven, en lijde en worstele en danke Hem die de zwakheid draagt en naar Zijne weldadigheid steunt en onderschraagt. Bidden wy hierom geduurzaam, lieve Vriend, vertroosten we elkander in zwakheid en mismoedigheid, altijd dankende en vertrouwende in Hem die alleen Kracht en Waarheid is! -

Vaarwel, lieve Vriend, met de Uwe en alle onze

(1) Zie den vorigen bries.

Kruisgenooten en die des Heeren zijn, wiens Genade over ons allen vermenigvuldige!
Ik teeken, met geheel mijn hart, als steeds en onveranderlijk,
de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 14 Novr 1824.

66.

Waardste Vriend!

Daar mijne Egâ aan de uwe schrijft, kan ik niet nalaten aan den brief het couvert te geven, overeenkomstig den Engelschen Rechtsleer, die haar een *femme covert* zou noemen in 't oude half fransche jargon der kunsttermen. Hoe dierbaar uw lieve brief my was behoef ik toch wel niet te melden; gy gevoelt dit met en voor my, en wat zijn woorden? Leed echter doet ons de nieuwe aanval van onzes Vriends asthmatische benaauwdheden. Wat my betrest, hoe weinig ik reizen *mag* zult gy zelf beseffen. Ik zeg, *mag*. - Waar ik moest, heb ik 't altijd gedaan, want plicht kent geen gevaar; en ik (voor my) doe of laat nooit iets uit inzicht van de gevolgen; maar ik gevoel *niet te moeten* reizen. Fantasticq moge dit voorkomen, 't zij zoo. 't Is gewis niet nuttig dat ik in Amsterdam wederkome, ten zij er iets voorviele waardoor het my wederom plicht wierd, en dan dede ik 't blij en gewillig, daar het nu tot dat gene behooren zou, wat men een plaisirreisjen zou noe-

men, waarvoor ik altijd schrik gehad heb, en dat my eens het leven van een kind heeft gekost. Gaarne zeker, ja met meer genoegen dan ik uitdrukken kan, zou ik de plechtigheid van aanstaanden Donderdag[1] bywonen, doch het kan niet zijn. Ik weet, hoe vreemd en raadselachtig 't ook schijnen moge aan ieder, gy zult het wettigen, en daarin met my berusten.

Zoo verr' schreef ik gisteren, wanneer ik gestoord en verder opgehouden werd door een bezoek, en de brief mijner wederhelft moest zonder deze vertrekken. Ontfang hem echter, zoo onbeteekenend als hy is, en nu ook blijven zal. Mijne Vrouw zal U haar voornemen medegedeeld hebben en wy hopen dat dit U niet derangeeren zal. Moge zy goed weêr op deze reize hebben en 't weêr haar niet schaden! Want door hare aandoenlijkheid van gestel uit 't zoo gelukkig herstelde ongemak nagebleven, ontrust ik my telkens by alles wat haar eenigzins blootstelt. Doch wy zijn allen in de hand der Algoede Voorzienigheid en wat ontrust zich ons hart dan! - Het is echter zoo: de vrees voor ons-zelven is af te leggen, maar die voor het geen wy lief hebben, niet.

Vaarwel, lieve Vriend! groet allen met den oprechten Christengroet van het hart, dat zijnen Verlosser kent en in Hem ademt en leeft!

de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 5 Decr 1824.

(1) De aanneming van Mevrouw Belmonte, en Harc oudste Dochter, thands Mevrouw Chevallier.

67.

Waarde Vriend!

Hoe zeer tot over de ooren toe overkropt met werk, kan ik echter niet nalaten dadelijk op uwen alleraangenaamsten en aandoenlijken brief te andwoorden. Kortlijk derhalve! - Uw geschenk aan Ds. Chevallier vind ik allerliefst gekozen, en de inscriptie op den beker voortreflijk. Op den voet zou ik de verdeeling

Herinnering | aan den Doop | van twee dochteren | uit Juda.

voeglijkst achten; en *Juda*, meer beteekenende [dan Israël]; vooral mede om dat de nieuwe geest nu onder de Joden den voorkeur diens stams niet meer erkennen wil, maar zich Israëliten noemt met den algemeenen naam. De *naam* van Juda was in hunne ballingschap nog *heerschende*, en het verwerpen, of verliezen van dien acht ik een der voorboden van des Siloos wederkomst, analogue aan die van 't verlies der politique heerschappy voor de vleeschwording.

Dat in mijn hart trek genoeg is om den Doop der beide Proselyten van ons Juda persoonlijk by te wonen, zult gy wel willen aannemen; ook zal het onzichtbaar en in den geest daar niet van verwijderd zijn, doch ik *kan* inderdaad en *mag* niet, dit gevoel ik volstrekt. Veel heb ik daarover gemaald enz. Doch een stem in mijn boezem verheft zich volstandig daartegen, en ik gevoel dat ik my daar eenigzins (als

ware ^{s}t) in spectakel zou stellen, daar onze betrekking en al wat gebeurd is by de vrij algemeene denkwijze al te groote aanleiding toe verleent. Ook heeft my (of ik twijfelde en niet ten eenenmale gedetermineerd ware) juist een hoest met eenig gevoel op de borst en koortsigheid bevangen, 't geen ook van dezen kant de reis niet toelaat. Neen lieve Vriend, ik MOET niet.

Mijne Egâ stelt zich nog voor morgen ('t behage den Allerhoogste!) tot U te komen, en zal U en de uwen, en inzonderheid de geliefde Doopelingen, mijnen innigen groet en zegenwensch overbrengen. Ik sluit dus schoon abruptè, zoo hartelijk als onveranderlijk en volkomen,

De Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 17 Xber 1824.

68.

Waardste Vriend!

Ik dank den Algoede, die U ingaf, U tegen 't vertrek mijner Egâ op gisteren te stellen. De schuiten zijn twee uren later, na van 't weêr allerlei verhindering ontmoet te hebben, aangekomen; die van zes uren na middernacht en geheel ledig. Doch heden koomt het my niet beter voor, en thands ben ik in de dubbele ongerustheid, daar ik uit de brieven moet opmaken een volstrekt besluit om t' huis te komen.

En wat zal ik doen; de brieven gisteren met de schuit tot my afgezonden, zijn heden ochtend eerst om acht uren besteld, en daar is geen mogelijkheid om tot uwent den mijnen te doen aankomen eer de tijd voorby is, dat het vertrek van Amsterdam met kans om hier voor de nacht te zijn of alreeds geschied zal zijn of uitgesteld. Mocht het laatste plaats hebben! Want het is hier met den storm vooral niet beter dan gisteren. Gods Voorzienigheid redde het! - Wist ik een paard te bekomen, en weêrhield onze Lodewijk my niet, wiens doodsangst my by het opperen van dit denkbeeld doet schrikken, ik vloog in galop om de afreis te beletten; doch ik moet het wel opgeven. Ach! Kunt gy nog, weêrhoud mijne lieve Wederhelft. Zy zal zich wel herinneren dat ik haar vreeslijk ruw weêr na Zondag voorspelde: zoo vreeslijk echter had ik 't my niet voorgesteld, en wellicht duurt het nog een paar dagen. - Vaarwel, lieve Vriend, wees met de uwen, de onzen op 't tederst gegroet! God zij met U, met ons allen!

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 22 Xber 1824.

69.

Waardste Vriend!

Ja Gode zij eeuwig lof, dank, en verheerlijking, voor deze nieuwe onwaardeerbare weldaad, die wy

met elkander gevoelen, niet ieder. Hoe uw onverwachte brief ons op gisteren avond verblijdde laat zich niet uitdrukken. - De zegen Gods ruste op den lieven kleine, op de blijde moeder en U mijn dierbare Vriend, wien wy uit al ons hart dank zeggen voor die spoedige mededeeling.

Thands ook voor die der nadere omstandigheden. Ach hoe goed is de Ontfermer die het teder gestel uwer lieve Egâ niet lang in benaauwdheid en smarten liet hijgen, maar de barensweën bespoedigde, en uwe angsten van man en vader zoo dra in den ongelijkbren vreugdestand zette van uwen eersteling in de armen te heffen! Hoe wy met U-beide in die verrukking deelen, eischt geene verklaring met de pen noch laat ze toe. Zegen! zegen! alle heil overstroome huis, kraambed en wieg! Meer kan ik niet.

En gy, lieve Vrienden, wilt dat het dierbare Wicht, zalig onder 't Euangelie geboren en dat nu niet vrijgekocht behoeft te worden maar alleen ingelijfd in het lichaam der heiligen door het verbondsteeken des doops, dat het, zeg ik, mijn naam draagt! Dit treft my tederlijk: heb dank voor dit eer-, dit liefdebewijs, en sta my toe daar op te zwijgen; ik erken voor God, dat ik 't niet verdiene, en gevoel daar al den prijs van.

Ja, gaarne kwam ik het Kind aan mijn hart drukken. Doch mijn gestel laat het my in der daad niet toe, en meer verbiedt het my, als een toegeven aan eerzucht en wat daar aan vast kleeft, vooral in deze oogenblikken van ziel- zoo wel als van lichaamszwakte.

Wat mijne Egâ betreft, die verwacht had de Kraamvrouw by den arbeid der ontbinding by te staan. Nog gisteren heeft zy tot in den avond het bed moeten houden, met zware hoofdpijn en koorts. De onverwachte vreugde sterkte haar oogenbliklijk; doch te reizen, en in dit weêr zou eene onverandwoordelijke roekeloosheid zijn. Zelve is zy te aangedaan om te schrijven. Zy verlangt echter om over te vliegen naar de gezegende kraamkamer, en zal dit zoo dra 't doenlijk is en 't Gode behaagt haar verlangen te voldoen.

Ontfang onzer aller groet, voor U en alle vrienden, broeders en zusters in 't Heilgeloof! Inzonderheid de felicitatien by Moeder, Grootmoeder en wederzijds geslacht, plichtelijk. Mijne ontroering onder dit schrijven is groot, ik moet afbreken. Vaarwel! Welhaast nader. Schrijf my intusschen dagelijks tijdingen, al ware 't slechts met drie woorden. God zij met U en de uwen in de tegenwoordigheid van Zijnen Geest, en met ons allen! Amen. Ik blijve als steeds

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 27 Xber 1824.

70.

Waardste Vriend!

Gode zij dank voor het blijde nieuws van uwen gewenschten brief, heden ontfangen. Hoe de vorige ons ontrustte, zult gy reeds weten. Gy beseft niet

hoe veel wy in dezen zegen stellen van 't moederlijk zogen. ô Moge die volkomen zijn en steeds voortgaan! Mijne Egade wier onverwachte aankomst U zeker overrast zal hebben, zal U daar meer van zeggen, en hoopte in de omstandigheid tot uwent nuttig te zijn. Moge zy door de verhaaste reis en het weêr niet te veel aangedaan zijn!

Wy treden dan weder een nieuw jaar in, 't geen het eerste vierdedeel der 19e eeuw sluiten moet. Het zij U en de uwen gezegend van Hem die ons roept, en tot Zijne aanrukkende toekomst vergadert! Het besproeie de wassende oogst uit den Hooge, en verhoede dat het onkruid haar niet verstikke, door 's Heeren voorzienigen raad! Zijn Geest zij met ons die Hem wachten, en Zijne genade doordringe ons! Amen.

Ik teeken als steeds, onveranderlijk,
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 31 Dec. 1824.

[1825]

71.

Waarde Vriend!

Om U de ongerustheid te ontnemen, die U of van mijn vorig schrijven gebleven of door andere berichten aangebracht mocht zijn, zij deze mededeeling van de aanmerklijke beterschap mijner Egade van het waarlijk zeer hevig toeval dat zich als afgeloopen vertoont

en haar weder heeft toegelaten het bed te begeven, met nasleep alleen van de niet ongewone zwakte, die echter niet hinderen zal dat wie onzer vrienden ons komen zien welkom zullen zijn. Gelief dit vooral ook den jongen Heer Chevallier te melden, wien wy naar zijne toezegging by de aanstaande feestelijkheden[1] verwachten.

Eergisteren in de nanacht ontviel ons de oude en achtenswaarde oude Heer Tydeman, mijn vriend van nu meer dan 45 jaren, en met my slachtoffer der Revolutie van 1795. Ik nam des Zondags avonds afscheid van hem niet zonder weêrzijdsche aandoening, en zond hem nog daarna een vers[2], dat hem 's maandags werd voorgelezen, en waarvoor hy my zijn dank liet betuigen. Hy moest in weinige dagen zijn 85^{e} jaar vervullen.

Binnen kort schrijf ik nader. Onbekend met hem misschien, ontfangt gy ook hier, en onze waardige Capadose met U, den hartlijken groet van den recht braven, recht Christelijken en doorgeleerden *Bennet*, dien ik heden morgen zag, en die my naar U allen met de innigste deelneming vroeg. - Behoef ik hier de herhaling wel by te doen van de mijne ten aanzien van alle de onzen, en van de verzekering der gevoelens waarmede ik onder het *Εἰρήνη ὑμῖν* steeds volharde in vaderlijke liefde te zijn

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 3 Febr. 1825.

(1) Het Jubelfeest van de Stichting der Academie.
(2) Zie: Navonkelingen, Deel 1, bladzijde 149.

72.

Waardste Vriend!

Ik kan niet van my verkrijgen, den Heer Chevallier te laten vertrekken zonder hem een enkele regel schrifts aan U mede te geven. Hy zal U waarschijnlijk genoeg verhalen van 't geen wy ons minder aantrekken. Van mijne gesteldheid of ongesteldheid meld ik U best zelf, dat ik my zeer verzwakt en in alle betrekkingen verminderd gevoel, en in een soort van bedwelming als half slapende zie en hoore. Mijn hoest wordt erger, en gaat met een scherp gevoel in de rechter zij', long en lever, verzeld. Zwaarmoedig, als men 't noemt, ben ik in 't geheel niet, maar eer lachend by alles wat voorkoomt; doch werkloos by een sterk gevoel van behoefte om te werken, en eene verstrooiing die daar zeer natuurlijk aan paart. Indien ik dit voorjaar doorkome, zal 't wonderbaar zijn, doch God-alleen weet dit; en hoe 't zij, Zijn wil geschiede! Ik heb er op dit punt geen, en weet niet dat ik in mijn gantsche leven daarop anders gevoeld heb. Met dit alles stel ik my 't punt van sterven als meer en meer bedenklijk voor naarmate het nadert; doch de dagelijksche ondervinding van geheel een leven als 't mijne was een leerschool ter kennisse van Gods algoede en alwijze en allerbyzonderste Voorbeschikking over alles, en ik heb GEENE *aanspraken* te maken. Zie daar de waarachtige gerustheid! - Die rijk is, mag te loor gesteld worden, als hy ter betaling van

de vracht ziet te kort te schieten: voor my heeft Christus betaald. Moge ik deze overtuiging slechts onverduisterd in 't hart behouden! Bid hierom voor my, lieve Vriend, en draag met my, de genen die ik achterlate aan deze zelfde Voorzienigheid op, die my steeds voor oogen was!

Ik heb dus ook geene schikkingen over iets te maken. De Heere zal 't voorzien!

Groet alle vrienden in de gemeenschap des geloofs van my, en blijve de zegen des Heeren, de Geest der genade, ootmoed en wijsheid, steeds over U en de uwen uitgestort en steeds meer en meer werkzaam. Omhels het lieve kind dat gy naar mijn naam genoemd hebt, voor my, met verdubbelde vaderlijke tederheid; en gedenk my steeds als den gene die U lief had, en (mag hy) in den geest over U, als over zijn dierbaar kind, zweven zal. Vaarwel, *Vrede zij U* in den hoogsten en volsten zin van het woord! Ik ben en blijve, als de spreuk van mijn geslacht is, *semper idem*,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 12 February 1825.

73.

Waardste Vriend!

Het is hier ellendig gesteld, alles in huis is ziek van verkoudheid, tot de meid toe. Lodewijk is begonnen met ontsteking in de keel, doch die zich nu in eene simpele rheuma heeft opgelost, maar mijne

lieve wederhelft ligt aan eene geweldige en vrij gecompliqueerde bezetting op de borst met zware benaauwdheid, ontzettend hoesten, &c. &c. te bed. Met my sleurt het voort, dan alleen dat deze ontrustende lage my deels als ter neder slaat, deels het bloed in een beweging zet, die in mijn toestand niet zonder bedenklijkheid is. - Ik vind echter, en dit ondersteunt my, geene teekens voor dadelijke ontrusting, maar zoete en zachte hoop op beterschap, voor beide mijne zieken, schoon de pijnen en ongemakken mijner Egâ hevig zijn, houdt my het hoofd op.

Inderdaad is het gantsche leven my als een droom geworden, en (even als my veel in den droom plach te gebeuren) ik vraag my telkens: zou 't wel waar zijn, 't geen er zoo omgaat? Ook is het my steeds als of het my reeds bekend ware eer het gebeurde. - Dus is 't ook met de jammerlijke overstroomingen dezer dagen, waarvan ik zelfs by het ingaan van mijn Kollegie een schets gegeven heb, als te verwachten zijnde. En hoe kan het anders? De samenhang van den weeken grond, eertijds door de wateren der ontzachlijk veel meeren (die nu droog gemaakt zijn en holten maken) gesteund, en steeds meer en meer door kanalen gebroken, is (dank zij de wijsheid der verdwaasde zoogenaamde Waterkundigen!) geheel weggenomen; en de verandering in het zonnestelsel doet ook het water meer opzwellen. Behoefde daar de wakke winter die de ontzachlijke IJsbergen in 't Noorden, anders telkens door de vorst vermeerderd en dus 't water ophoudende, stroomen doet toeschieten, wel

by te komen? Nu eerst schijnt men eenig besef te krijgen, van 't veranderen van den loopkring onzer aarde, waardoor ook de loopkring der Maan en haar invloed op onze wateren veranderen moet, en deze invloed sterker worden, en ze doen uitzetten. Doch wie merkt op? Immers is het het oude *πάντα οὕτω διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως*, als Petrus bybrengt, en men leeft *etende en drinkende* enz. als toen de zondvloed kwam.

Ontzachlijk zijn de berichten van deze watersnooden, maar moet de toon waarop zy in de openbare papieren verhaald worden en de verzekeringen van verder gerust te mogen zijn op de *kunst* en *kracht* van menschen en hun voorzorgen (helaas!) niet elk het hart schokken? Voorzienigheid, barmhartigheid Gods! geen woord, geen schaduw van daaraan te denken! ô Jammerlijke tijd! jammerlijk land! -

Dus verre schreef ik; maar uw lieve brief, heden ontfangen, verkwikt my met de zegenrijke berichten van tot uwent, en 't recht schoone stukjen van Coquerel[1] daarby gevoegd. Met het hoogste genoegen heb ik het doorlezen, en ik stel het op hoogen prijs. Kan iemand die dus van de waarheid des Bijbels overtuigd is, onrechtzinnig zijn? Het koomt onbegrijplijk voor. Doch God make hem los van de strikken waarin hy den voet verward heeft! Moge hy slechts altijd *consequent* denken, de weg tot volkomener overtuiging is gebaand.

(1) Lettre à Mr. C. Coquerel sur le système hiéroglyphique de Champollion, etc., par A.L.C. Coquerel.

Ik ken het werk van Champollion, het geen my in 't vorige jaar door van Assen (die my veel oplettendheid bewijst) gebracht werd. Het is inderdaad eene heerlijke ontdekking, waarin God zichtbaar is als in zoo vele anderen, die den weg openen tot een licht dat de nieuwe lampjens dood schijnen moet. En hoe eenvoudig! Nog een kind zijnde teekende ik dus namen. - Heb dank voor dit boekjen van C. 't geen ik behoude, zoo gy er nog een (als ik onderstel) bekomen kunt.

Niet weinig heeft my getroffen de plaats van Coquerel pag. 12, dat men de werking der Voorzienigheid nog wel toegeven wil *pour autrefois*, maar *pour aujourd'hui* niet. Hoe waar is dat! - Practikaal was het lang in dien zin, maar nu is 't ook *theoretisch* zoo, ja sterker dan by 't Heidendom.

Hoe aangenaam het ons zijn zal U tot onzent eens weder te zien, zult gy (vertrouw ik) gevoelen. Met eenige harde dagen verloopens hopen wy ook dit genoegen *volkomen* te zullen genieten.

Hoe maakt het toch onze waarde Capadose? ô Groet hem toch hartlijk van my en van ons allen, wier hart steeds over hem hangt; en zoo ook alle uwe dierbare betrekkingen; zy zijn ook de onzen in ons Hoofd en Heiland, en dus ook in ons hart. - Van den uitmuntenden Thelwall ontfing ik gisteren zijne voortreffelijke *Opwekking*[1] met een recht lieven brief.

(1) Keert U tot Hem die slaat. Eene Christelijke Opwekking aan de Nederlanders, by gelegenheid van de tegenwoordige Overstroomingen.

Vaarwel, lieve Vriend, wees met uw lieve Egâ en dierbaar kind den Alzegenaar en Zijne heiligende genade aanbevolen, en gedenken wy elkander voor Hem in 't gebed!

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 17 Febr. 1825.

74.

Waardste Vriend!

Hartelijk verblijden wy ons over den schoonen opgang die 't boekjen van onzen waarden en waardigen Thelwall maakt. Schandelijk is het inderdaad dat nu eerst de Predikanten te Amsterdam (elders niet eens, in deze algemeene plaag, die armoede, gebrek, duren tijd, ziekte en besmetting en meer rampen nog voor geheel het Vaderland in zich sluit,) tot bedestonden besluiten. En wat zullen zy toch wel van den predikstoel uitbazuinen? De liefdadigheid. Ja ‘de barmhartigheid roemt tegen 't oordeel,’ Maar dit is de ware barmhartigheid niet, als trotschheid en gloriezucht uitschitteren wil om (en die duivel schuilt in menschlijke harten) in de plagen, met de Almacht die ze zendt, te worstelen, en Haar door de deugdenschijn met een zich zelf voldoenend harte, tergt. Wat is het geven wanneer men van 't zijne meent te geven, en niet als wat God toebehoort, en Hy van ons te rug eischt! Wat zeggen, wat bewijzen die (waarlijk vervloekte) inschrijvingen, waar glorie, waar

schaamte, waar alles wat laag is, giften by afperst, die den gever op 't gemoed branden, ja voor God, terwijl hy geeft, verdoemen? Ach! geheel anders gaven onze Vaderen, toen Gods Geest in ons land woonde en de harten bestierde.

Veel genoegen heeft my de uitgeschreven plaats van Witsius[1] gegeven. 't Geen ik in 't bewuste stukjen[2] uitdrukte kwam my zoo natuurlijk voor den geest, zoo eenvoudig, zoo analogue aan den aart der zake, dat my dacht, dat ieder het zoo begrijpen moest; maar ik wist niet dat er ooit iets van geschreven was. Wat zit er toch eene waarheid en wijsheid in onze oude Godgeleerden! Wat schatten van geleerdheid, genie, en vast oordeel, indien men ze slechts mocht kennen en beoefenen als zy 't waardig waren.

Wanneer men dit wel beschouwt, wat volgt er uit dit verknochten der kleeding aan 't offer al opmerklijks! En wat wordt dan het misbruik der kleeding tot Godtergende ijdelheid gedrochtlijk! En hoe aanstootelijk tevens wordt voor het Christlijk gevoel die naaktheid, die de nu zoo verheidende schilderkonst zoo (afgodisch mag ik 't noemen) vereert! Doch hierover ware geweldig veel te zeggen. En ook in dit punt mogen wy de duistere middeleeuwen gelukkig schatten eer de Helschverbasterde Grieken by de overrompeling

(1) Miscell. Sacr. Lib. II. Dissert. II. De *Sacerdotio Aäronis et Christi* § XII.
(2) Zie, in de Zedelijke Gispingen, het dichtstuk: *Kleeding*, benevens de aanteekeningen.

van hun Rijk door de Turken, hun geleerdheid en kunsten in Italie overplantten, die in Godverzaking en waanzin bestond.

Groet onzen waarden Capadose, wiens beterschap ons verheugt. Sukkelen, physicè et moraliter is toch ons deel op deze aarde, en beklagen wy ons des niet: het behoort ook tot het genadig bestuur der Voorzienigheid. - Behoef ik U wel by dezen onzen lieven Vriend en broeder, de overige die ons waard en dierbaar zijn in den Heiland ter groeting uit onzen naam aan te bevelen? Uw liefste en tederste betrekkingen zijn ook de onze: gy weet en gevoelt het. Verder mogen de woorden van den Tweeden brief des Apostels, Euangelists, en Profeets Joannes v. 12 de mijnen zijn, met verandering alleen van *ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς* in *σὲ ἐλθεῖν πρὸς ἡμᾶς* naar uw voornemen. En hiermeê: de genade van Hem, in wien wy naar 1 Joann. V, 20, hopende zijn. Vale!

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 20 Febr. 1825.

Onze hartelijke kussen aan den lieven Willem.

75.

Waardste Vriend!

Verblijd in de goede tijding, op nieuw van U betreffende 't geen ons zoo waard is, ontfangen, kan ik niet nalaten U van onze zijde te melden, dat mijne Wederhelft thands weder *wat beter* is, en wy mogen

hopen aan het beter en weder gezond worden, dank zij den Gever van alle goed! - Wat my betreft, ik sleur zoo voort, en ben tegenwoordig met geweldig zware kramppijnen geplaagd en adventantem vitae terminum prospicio. - Lodewijk is vrij wel, schoon wat hoestende &c.

Dat de Opwekking van den braven Thelwall te Amsterdam groot gerucht maakt, is natuurlijk, en dat er Farizeën en Sadduceën tegen prediken was te verwachten. *Διεπρίοντο ταῖς χαρδίαις ἀντῶν, χαὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ᾽ αὐτὸν*, was het immers tegen Stefanus. Handel. VII, 54. Men heeft hier verteld, dat het te Amsterdam aan het zoogenaamd Schandbord geplakt of gehecht is geworden, maar dat de Politie het heeft doen afnemen. Ook heeft mijne Egâ heden eene aankondiging van een geschrift daar tegen, gelezen. Daar zal nog wel meer komen. My intusschen ontviel gisteren 't nevensgaande vers[1] over 't zelfde onderwerp, dat ik U in de warmte overzend. By gelegenheid ontfang ik 't wel te rug. Gy moogt het intusschen meêdeelen waar gy dit goed acht, en zoo gy 't des waardig keurt. Men zal er als 't eens uitgegeven wordt niet minder tegen aangaan; maar

Krijte de Afgrond, raas
De dwaas
Met verbitterd oorlogskraaien,
Tot Gods Almacht op hen blaas'
Die de vaan des afvals zwaaien!

(1) Opwekking. Zie Navonkelingen, II, 71.

Ons verbaast geen hol
Gelol
Van verheidende Bachanten
In hun aangeleerden rol,
Die zich tegen Jezus kanten.

Wien ons hart verbeidt
Geleidt
Ons door 't doornig aardsche leven,
Naar een zalige Eeuwigheid,
Om de Alwijsheid eer te geven.

Zoo zij het, waarde Vriend! Hiertoe voorbereide Zijn Geest ons verder, en stroome de alvervullende Genade tijdelijk en geestelijk over U en de uwen en allen die Hy zich door zijn bloed gekocht heeft, steeds meer en meer uit! Ontfang hiermede onzer aller groet en deel hem mede waar 't behoort.

Ik teeken als steeds
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 25 Febr. 1825.

76.

Waardste Vriend!

Dank zij den Barmhartigen Gever van alle goed voor de goede berichten van U ontfangen, als voor de aanvanklijke beterschap tot onzent die echter meer hopende dan geruststellende uitzichten geeft, gelijk (trouwens) alles rondom ons zich aan laat zien. - Gisteren echter was mijne Egade in de Kerk, schoon

ik dit noch aan- noch af dorst raden. 't Was in een bede- en dankstond. Maar ô, wat wierd zy ontsticht door de loftuitingen over de milde giften, en zelfs met byzondere aanduidingen, en in de bede en dank door de *edelmoedige* gevers gelijk zy aan God werden voorgesteld! Zekerlijk denk ik om God aan te prikkelen, dat Hy hun ten voorbeeld nemen en ook *edelmoedig* zijn zou. - Ach hoeveel praalzucht vergiftigt die schijnbaar zoo groote gaven! De Couranten zijn er vol van, en dezen middag, daar mijne Egâ een plaats van dien aart voorlas, ontviel my dit *quatrain:*

Verwaten Pronkery, die, als ge een aalmoes geest,
Den Duivel 't offert en van God den dank durft vragen,
En, die dien gruwel prijst, ontchristend Helvolk, beeft!
De vloek is op uw gift, gy zult er 't loon van dragen.

Het verheugt my en ons-allen dat het Stukjen van onzen braven Thelwall zoo sterk gekocht en dus ook gelezen wordt.

Het geval van Capadose met den.....Brasz is inderdaad wel aanmerklijk, en hoe 't afloope, 't werkt mede en krachtig tot de afscheiding en zuivering die zichtbaar bereid wordt. De Heer zijner kerke bestiere die naar Zijne Genade, en blijven wy steeds de werktuigen in Zijne hand, die Hy beweegt, en niet vooruit loopen! 't *Onnutte dienstknechten* zij in de overtuiging onzes harten, onze roem-alleen.

Gaarne sprak ik U mondeling over vele zaken, en hoop op uwe beloofde overkomst in de nu aankomende maand. Dat uwe lieve zoogende Egâ en haar zuigeling nog niet, al ware 't zomeraanvang, reizen kan,

spreekt van zelven. Ook U durf ik voor den aanstaanden springvloed niet raden (ja moet het, in den staat der zaken, afraden) van huis te gaan. God wende den loop der stroomen, Hy die op de wateren en op hunnen vloed gezeten is (als David zegt), van ons af! maar, of de overzijde van 't IJ, of Amsterdamzelf kan in nieuwe ramp of ongerustheid geraken, waar in men schoon ook eigen huis niet te duchten heeft, van geene wederhelft en huisgezin afwezig mag zijn. Doch in acht of tien dagen hoop ik dat alles weder stil, en ook 't onzent niet in den weg moge zijn, U hier te ontfangen. Groet intusschen Capadose hartlijk. Hoe gaarne wenschten we ook dien eens te zien! Ook onzen Thelwall, Chevallier en 't gene van zelve spreekt, uwe betrekkingen die immers ook de onzen in Christus zijn! wiens Genade steeds over U en alle de zijnen vermenigvuldigd worde! - Onze kussen aan den kleinen Willem Daniel! - Vale!

de Uwe in allen opzicht,
BILDERDIJK.

Leyden, 28 Febr^{y} 1825.

P.S. Ik weet niet of het punt uwe aandacht getrokken heeft, dat my sedert zoolang ik de nieuwe feestbepalingen voor dit jaar opmerkte, geweldig treft en gedurig op 't hart drukt. Het is de bepaling van ons Paaschfeest in de Almanakken dezes jaars, die tegen de wet der Algemeene Christenheid 1500 jaar lang erkend, gevestigd, bewaard, en getrouw opgevolgd, schreeuwende aandruischt, en waar van de roekelooze (indien niet moedwillige) verbreking my

gruwen doet. Het is het Concilie van Nicée waaraan wy de zuivere belijdenis der Drieëenheid, die wy ook in onze Kerkboeken 't allen tijde bewaard hebben, en waarop men in mijnen tijd plach aan te dringen, te danken hebben, dat by het veroordeelen van Arius wangevoelen, de viering van dit feest, tot zoo verr' vrij ongelijk in de Westersche Kerk, bepaald heeft aan den eersten dag des Heeren na de eerste volle maan, na het AEquinoctium der Lente te vallen, maar met uitdrukkelijke waarschouwing mits dit (als gebeuren kon) niet tevens inviel met het Pascha der Joden, als hetgeen, om hun woede en gruwelvloek tegen den Zaligmaker, ons Christenen een gruwel moest zijn. Dit, zeg ik, is altijd getrouw waargenomen, en in mijnen tijd is het eenmaal gebeurd, dat deze samenloop plaats greep, als wanneer Koning Fredrik II van Pruissen (hoe onchristlijk anders,) de Mogendheden daar vooraf oplettend op maakte, en de Paaschdag werd dan ook naar de exceptive regeling van het Concilie, door geheel Europa, een week later bepaald en gevierd. Doch thands zie ik in de Almanakken van dit jaar Joden en Christenen Paaschdag vereenigd op den zelfden dag; en alle de mobile Feesten Kerkdagen daarnaar ingericht. Het is zekerlijk niet alleen zeer conform aan de nieuwe verdraagzame amalgameering met de Joden tot ééne Natie, en samensmelting van beide tot één Heidendom, maar betaamt het Christenen, en laat hun geweten het toe? Men kan hierover, als over alles, verschillend denken, maar wie met onze Godvruchtige en verlichte

Kerkhervormers hun eerbied voor de Eerste Kerkvergaderingen bewaard heeft, die zy geloofden door den H. Geest voor alle wezendlijke dwaling behoed en door dien ingevloeid te zijn, die het Christendom zuiver, en de eer en waarachtige erkentenis van de persoon des Heilands, en Zijne volkomen en Hoogste Godheid bewaard en gehandhaafd hebben, en inzonderheid die welker vastgestelde belijdenis wy met eerbied en zielsvereeniging aannemen en vasthouden, kunnen wy dit punt als zoo onverschillig aanmerken, en by 't feest ter opeisching van den Heiland als Godslasteraar tot den gruwelijken Kruisdood misbruikt, anders dan treuren, boete doen, en ons dat lijden voor oogen stellen; of is die dag geschikt tot de blijdschap over Zijne opstanding? Wat my betreft, ten minste, ik en mijn huis zullen dien dag het Paaschfeest niet vieren, maar naar de bepaling van het Concilie welks belijdenis wy aannemen. Wat de Predikanten te doen hebben, mogen zy weten.

Intusschen, daar schier alles om ons Arianismus en Socinianismus is, is de afkeer van de bepalingen des Concilies van Nicée zeer natuurlijk. By de Almanakmakers moog 't bloote achteloosheid zijn of schijnen, maar het behoort by my zichtbaar tot de wroetingen des Bozen geests, die thands heerscht: alles overtuigt my hier van. Duidelijk zien wy immers dat wy in de Epoque van het vale paard (Apocal. VI, 8.) zijn, en dus in het laatste vierde der algemeene tijdverdeeling. Ook behoort deze nieuwe afwijking tot het veranderen van de *tijden* en *wet*,

(Daniel VII, 25.) waarvan Frankrijks revolutie 't groote voorbeeld gegeven heeft, maar dat hier (als alles) op kleiner schaal en met flaauwer nuance nagebootst wordt. Hoe denkt gy over dit punt. En hoe gaat het in Engeland?

Denk over de zaak na, bid ik U, en wees den Heere bevolen wiens Geest de Zijnen geleiden wil!

L.W. Ik zeg niet, en geloof niet, dat de Joden er dat by denken, wat hun Paaschfeest ons noodwendig herinneren moet; maar hoe die denkbeelden by innige Christenen met Jezus lijden voor 't gezicht en in 't hart af te scheiden zijn, begrijp ik zoo min als de Niceesche Kerkvaderen, die dit ten grond leiden.

77.

Waardste Vriend!

Dank voor de goede en ons blijde berichten van tot uwent! - Intusschen ligt mijne Egâ heden weder te bed; doch dit zal, denk ik, slechts voor nog een paar dagen zijn. - Wat uwe overkomst betreft, stel die niet te lang uit zoo gy wel wilt doen. Hoe kort nog kan mijn aanzijn alhier duren, naar het zich aan laat zien. Een toeval van apoplexie schijnt my wel te bedreigen, en zelfs is mijne onvoorbeeldige vlugheid en onteugelbare drift en behoefte van verzen maken, die van dag tot dag rustloozer toeneemt by my een

voorbode van 't zij eene uitspatting die tot wezenloosheid voert, 't zij eene overspanning der hersenvaten die doodlijk wordt. Stel het dus liefst tot *het einde* der maand, als gy schrijft, niet uit.

Wat het punt van de Paaschviering betreft. Ik wil (absit!) niemands conscientie bezwaren. Doch ik meen, het punt wat de Joden betreft, by mijn vorige geroerd te hebben. Non quaeritur, wat zy by hun feest denken, maar wat wy Christenen er noodwendig by denken. En wat de Roomsche kerk betreft; kan iemand ontkennen dat zy Ariaansch geworden is, zy die Christus beneden Maria stelt door de zoogenoemde assumptie? Zijn niet al hare legenden &c. en ook gebeden, vervuld met een gezag van Maria over Jezus Christus? Bedenk dit, bid ik U. En zoo zy de Oude Kerkvaders aanhangen, zijn zy in den leer daar niet van afgedwaald? Haar luxeeren en laxeeren van 't gezag der Niceesche Vaderen, zegt by my niets; maar moet veel eer, als een schip dat vast zit op de zandplaat, ten baak zijn.

Wat den tweeden Paaschdag der Joden, en vooral by onze Kerk betreft, dit is een ander geval, omdat deze het eigenlijke Paschafeest niet is, maar veeleer een commemoratie, en is willekeurig. En zoo is 't met onze Tweede Paasch-, Pinkster- en Kerstdagen ook. De eigenlijke dag van onze feesten doet ook tot de viering der heilige gebeurtenissen niet, als de Kerkvaders ook verklaard hebben; maar wie moet dan de feestdagen instellen? Een onchristelijk Almanakmaker, of de Kerk? De Kerk nu heeft eens vooral de

Paaschviering voor 1825 acht dagen later gesteld; en zal ik nu de onwettige Almanaksorde volgen, of die, die my als lid der Christenkerk, met de geheele Christenkerk verbindt? Zie daar de questie! Ieder beandwoorde of losse ze zich op naar conscientie. Voor my ik ben bepaald.

Den Almanakmaker, quâ talis, is de Kerklijke bepaling voorgeschreven; en die te verbreken, maakt hem schuldig, meer dan of hy vloed aankondigde als 't ebbe, of volle maan als het nieuwe moet zijn; en 't bewijst de volkomen afscheiding der Gouvernementen van de Christenkerk dat zy 't niet ter harte nemen. Dit behoort tot den afval der Christenheid. - Ik ben 't ook alleen niet, die dit zwaar tille. De jonge lieden van mijn Kollegie spraken my onderdaags nog over 't gemor en de verlegenheid die het hier in de stad by de burgerklasse verwekt. Van mijn gevoelen wisten zy nog niets.

Wy vieren de Geboorte des Heeren op den 25^{n} December. Waarom? 't Is de instelling der Kerk, schoon het zeker genoeg is, dat die geboorte niet toen maar ruim vijf weken vroeger geweest is. En waarom dan nu de Paasch, de Opstanding des Heeren, *tegen* die instelling, ja, 't uitdruklijk verbod, der zelfde Kerk? Waarom zal 't vervloekte Heidendom der Mathematici.....nu meester van mijn conscientie zijn? Dit (ik erken het) brengt al mijn bloed in beweging. - Denk gy, van uwe zijde, daar bedaard over na.

Alles is hier heden in groote verwachting ten aanzien van den springvloed der Lentemaan die dezen

avond (zoo ik 't wel heb, te half tien ure) moet opkomen. Men maakt elkander daar vreeslijk ongerust over. Men heeft in Katwijk, waar de sluis by zwaren golfslag voelbaar waggelt, takkebosschen &c. in menigte (zegt men) by één gebracht. Veel menschen hebben hier in de Stad hunne onderste verdiepingen geheel van alles ontledigd en hun goed naar boven gesleept &c. &c. Anderen zijn naar Utrecht getrokken om 't gevaar te ontwijken. De onrust en angst is al zeer algemeen. Ongelukkig koomt nu de Westenwind met een streek van het Noorden daarby. - Gebeurt er een ongeluk, waar zeker niets in ligt of men moet het binnen een grooten leeftijd verwachten, men wijte 't de menschlijke wijsheid, die achttien honderd jaren daartoe gewerkt heeft om God in de natuur te dwingen, in plaats van Zijne Voorzienigheid 't Land natuurlijk te laten verhoogen door jaarlijksche aan- en overslibbingen, die 't hadden moeten behouden[1]. - Doch ook dit was in den weg der Voorzienigheid, in wier hand wy ons met een gerust hart kunnen overgeven. Zij de Genade slechts met ons!

Vaarwel, lieve Vriend, met uw waard en lief huisgezin en die tot uwe betrekkingen behooren! Groet allen, die zich onzer eenigzins aantrekken, en vermenigvuldige Hy die machtig is den zegen, den troost, en 't genot des Geloofs, der Hoop, en der

(1) Men vergelijke het keurig dichtstuk: *Holland*, in de Navonkelingen, Deel II, bladzijde 1.

Liefde, in 't Goddelijk Zoenbloed dat zalig maakt, over ons allen!
Ik teeken als steeds met de tederste gevoelens,
de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 4^{n} Maart 1825.

78.

Waardste Vriend!

Uw kort maar aangenaam bericht verkwikte ons dadelijk door al 't goede en gewenschte dat het bevattede; en in het gevoel dat gy ook wel naar eenige tijding van tot onzent uitziet, schrijf ik deze schoon met eenige moeite. Mijne vrouw bleef na uw vertrek koortsig en lijdende, doch vrij draaglijk en betert, doch ik heb na uw vertrek een buitengewoon geweldig toeval van allerhevigste hoofdpijn gehad, waar tegen ik mijn toevlucht (het geen nu in meer dan 1 1/2 jaar niet geschied was) in den Opium zoeken moest, en waarin ik echter weinig baat vond. Ik ben heden vrij beter, doch blijf dof en wezenloos (schoon niet zonder verzen-ontvloeiing) en gevoel my steeds ziek ten aanzien van alle organa en deelen des lichaams, en daarby den geest neergedrukt.

Gisteren ontfing ik een kort bezoek van uwen Berlijnschen Professor, wien ik niet wilde afwijzen, doch ik had veel moeite om met hem te spreken, en ons onderhoud was zeer onbeduidend. Hy zei my, we-

der te zullen komen. Doch hy zal zeker een gering denkbeeld van my meêdragen. Tant mieux, misschien! My ten minste deert het niet, die nooit aan het *qu'en dira-t-on* iets toegaf.

Wees met de uwen en alle vrienden hartelijk van ons allen gegroet. Denk aan ons in den gebede, en zij de Vader der lichten in Jezus genade en de kracht des Geestes met, over, en in U en allen die hunnen Heiland omhelzen! Ik teeken als steeds

de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 19^{n} Maart 1825.

79.

Waardste Vriend!

Gaarne had ik nog wat uitgesteld U te schrijven om U beter berichten te geven, maar vreesde, U meer dan eene ongerustheid te verwekken. - Sedert mijn laatsten is mijne Vrouw al meer en meer ongesteld geworden vooral met de hoofdpijnen en het geen daar van afhangt, en waarvan deze afhangen. Zy heeft ll. Vrijdag bloedzuigers aan de tempora gehad en is den volgenden dag adergelaten. Dit laatste heeft haar kennelijk goed gedaan, doch heeft niet dan de zwakte in 't algemeen vermeerderd, als natuurlijk was. Zy is echter wederom op de been als men 't noemt, maar buiten staat te schrijven, 't geen zy anders op nieuw voorgenomen had. - Met my sleurt het zoo

voort, en naar mate ik weder meer hoest, is my 't hoosd minder krank, als niet geheel vreemd kan voorkomen.

Ik dank U voor de mededeeling van het gezonden MS., dat hierby te rug gaat[1]. Het voldoet my ongemeen. Ik heb op ééne plaats iets met potlood bygeschreven, dat gy uitwissen of toevoegen kunt, als van geen belang zijnde. Uwe verklaring over het recht van de Staten Generaal is zeer bevattelijk en klaar. Ook volkomen goed, en voor het Algemeen (denk ik) overtuigender dan mijne distinctic tusschen *Mogendheid* sedert Filips afzweering, en Souverainiteit. Vooral daar zy-zelven dit nooit recht onderscheiden of gevat hebben. *Scientifique* betoogen verlichten het Algemeen niet, maar verwarren 't; en best is, zich daar buiten te houden in een stuk dat kundige en onkundige lezen moet, en ik wettig derhalve uw aanzicht en wijze van behandelen der zaak volkomen.

Dank den goeden Heykes voor zijn lief en Christelijk versjen. Ik ben heden te veel opgehouden om hem nog te schrijven. En gisteren en eergisteren was het enkel verzen-uitwerpen met my, *volens nolens*, als water uit een fontein. Dat dit mijn hoofd echter aandoet, en de kwaal niet dan verergeren kan, dit verstaat zich; maar sit! terar dum prosim! En dit (hoop ik) zullen zy na my onder 't genadig bestuur der Voorzienigheid.

(1) De Ophelderingen aangaande de Rechtspleging van Oldenbarneveld, door Mr. I. da Costa.

Hebt gy de *Openlijke dankbetuiging aan Thelwall* gezien, by R. Croeze uitgegeven. Zoo niet, lees het, en verheug U met my.

Ik moet afbreken, en bevele U en alle onze Vrienden in den gezegenden Heiland, aan zijne voortdurende Genade en alle de zegeningen die daarby beloofd zijn. Vaarwel met de uwen en geloof my steeds

den Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 28 Maart 1825.

80.

Waardste Vriend!

.....Het geen gy van den braven Bueno[1] meldt, hebben wy met diepe aandoening verstaan, en danken den gezegenden Heiland daarvoor uit volheid van hart. Gezegend zij de uitvoering van zijn besluit of liever van deze kennelijke Godsbestemming over hem! - Wonderbaarlijk immers zijn tegenwoordig de manifestatien van Gods Genade; wie kan er nog blind voor zijn! Bidden we dat hy steeds bevestigd worde! - Ach! zy zijn het niet, die door ouders uit goede meening, of (als wel meest by gemeene Burgertjens het geval is) uit eer-

(1) Neef van den Heer da Costa, uit Israël tot Christus bekeerd, en bepaald tot hot studeren in de Theologie. - Later, kort na de voleindiging zijuer studien, overleden.

zucht, tot de Euangeliedienst bestemd worden. Men ziet het, men zag het steeds. Het is Gods roeping die er zijn moet; en koomt die vervolgens na, gelukkig is 't. Doch helaas!

Groet den braven Jongeling hartelijk van my, en betuig hem het deel dat wy er in nemen, voor zoo veel gy dit goed en nuttig acht, want niet altijd, niet overal, niet by ieder, niet in alles, is 't ontfangen van de goedkeuring, met warmte gedaan, nuttig. 't *Adjicere calcar* is, als menige remedie een gezonden maar zwakken, van een uitwerksel dat eene dispositio latens ten nadeele opwekt: en waarlijk onze menschelijke geestelijke of psychische dispositie is nog teêrder dan onze physische. -.....

Groet voorts alle die ons waard zijn, van ons allen, en Vale ac salve perpetuâ salute ab Eo qui ipsa salus est!

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 12 April 1825.

81.

Waardste Vriend!

Om niet al te lang onze tijdingen by U te doen uitblijven, en in dank voor de goede en gewenschte berichten van tot uwent, schrijve ik deze, schoon niet al te lustig. Wy sukkelen al zoo voort, en dit booze Saturnusjaar toont zijne maligna influentia (als men in vroeger eeuwen gezegd zou hebben) ook tot

onzent en op ons allen. - Ook Lodewijk is gedurig met hoofdpijn gekweld. - My begint het gaan recht moeilijk te vallen, en mijn hoofd wordt zeer zwak. - Sedert eenige dagen echter bevindt mijne wederhelft zich wederom wat beter, doch zwak.

Intusschen dank ik innig voor de blijmoedige kalmte die ik by dit alles genieten mag, midden in alle duisterheid die my veelal omnevelt en als met cene geestelijke slaperigheid overwelmt. Eene apoplectische slag is wellicht niet verr' af; want deze koomt my voor, voorloopig aangeduid te worden door de gedurige zuizingen in het hoofd enz. na het minste gesprek met iemand, zoo wel als (in 't algemeen) des avonds.

Mijn Kollegie slaapt, uit hoofde der grasseerende kinderpokjens alhier, die de Studenten (op hunne ingedreven beestenpokstof niet gerûst) van hier houden. Daar is er, die kamers in huizen hebben, waarin verscheiden gestorvenen daaraan, bevorens gevaccineerd en niet; dit is hoogst belemmerend: want men weet dat de besmetting lang in die huizen niet slechts, maar ook in kleederen die men daar heeft, ja papieren en boeken kan blijven en werking doen. Deze jonge lieden zijn dus zeer verlegen, en zullen lang in angsten voortleven, misschien erger dan de ziekte-zelve waar zy voor vreezen.

Men schijnt nog al voor Thelwall te schrijven. Één stukjen hier by Herdingh gedrukt, is heel wel, van zekeren *Lefeburé*, een greinfabrikant, en bekend als een zeer rechtzinnig en gemoedelijk Christen. Ik vernam onderdaags dat alles wat tot de *grijnen* behoort,

zoo wel als alle *Letterzetters* der Drukkeryen naauwgezet rechtzinnig zijn. Waren 't alle Lettermakers met de pen ook, het zou wel zijn. In Amsterdam waren 't altijd de *bijltjens* van Kattenburg, enz. In Rotterdam die van *achter 't Klooster*. - Toen ik tusschen 1770 en 1775 in Leyden was, zei men my daar, onze Kerk is volmaakt vrij en zuiver van Arminianery, maar onze Akademie niet. Het was zoo, doch scheen toen alleen uit J.J. Schultens voort te komen, die uit vrees voor Orthodoxe dweepery (waar de Nieuwkerksche beroerte den lieden schrik voor had aangejaagd), wat naar den anderen kant heenboog; en cenige aangenomen uitdrukkingen, als *'t Verbond der Werken* met Adam aangegaan, tegenging, en Hosea VI, 7 niet *als Adam* vertaalde, maar als *een mensch*, in genere. Zoo stond het toen, maar nu? Quantum mutatus ab illo!

Doch zie daar hoe ik voortholle! Ik dacht U slechts drie regels te schrijven, en byna is de tweede bladzijde vol. - Gy ziet dat ik zoo veel bezoek thands niet heb, als met U het geval is, 't geen ik ook tegenwoordig niet zou kunnen doorstaan, als ijzende by het bloote te rug denken op den tijd mijner Advocatie en het drok gewoel ook van Consulenten daarby. En echter kan ik my niet verhinderen van die functien (gelijk zy toen waren) altijd te rug te wenschen. Zoo zijn wy veeltijds met ons-zelven in tegenspraak!

Onzen hartelijken groet hierby in den name des Eenigen Heeren en Heilands, en de gemeenschap Zij-

nes Geests! Vermenigvuldiging der genadegaven, en blijdschap in Gode! Amen. Ik teeken als steeds,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 25 April 1825, vacillante manu sed firmo constantique animo.

82.

Waardste Vriend!

Ik ben inderdaad (gy onderstelde 't, als 't schijnt,) zeer ongesteld geweest. Waarvan het voornaamste symptoma, my anders vreemd, in sterke zwelling in de keel, den wortel der tong, en de linkerwang bestond, 't geen my zelss de *grutten* moest doen vermijden, mijn anders gewone spijze, en tot dunne meelpap bepaalde. Thands echter is dit beter en genoegzaam over te rekenen. Ook mijne Egâ heeft weder een lastigen stoot gehad.....

Het is my lief dat onze geliefde Thelwall met den braven Christelijken van Zuylen van Nyevelt bekend geworden is. - Wat is daar veel ongemeens en schoons in het slotgedeelte van den grijzen Predikant *le Roy*, over Thelwalls Opwekking en de Tegenschriften. Hy tast de zaak pag. 71 en volg. recht aan; en voor 't overige toont hy de laatste eeuw onzer Nederlandsche Kerk wel geöbserveerd te hebben.

Dat de warmte van 't weêr in deze Maand U wat neêrslaat verwondert my niet, die ditaltijd beproefde. -

Dit is voorbygaande, maar een vurig en tevens aandoenlijk gestel eigen. Met meer jaren vermindert dit. Maar men moet zich volstrekt voor den zonneschijn wachten. Experto crede.

Ik word daaglijks meer en meer de ontwikkeling van de goede begrippen in jonge Predikanten en Studenten gewaar. Geloofd zij de Heer Zijner Kerke! Doch men meene daarom niet, den hoek der algemeene schipbreuk te boven gezeild te wezen! - 't Gezag der Gouvernementen zal de valsche beginsels handhaven, en met de uiterlijke Kerk zullen zy er zelven het slachtoffer van worden en dan volgt het Rijk des persoonlijken Antichrists van-zelss. Ook dit heeft het waarachtige Heilgeloof dan op nieuw door te staan, en moge die tijd verkort worden om der oprechten wille die vast zullen houden aan hunnen Heiland. - De wareldlijke Keezery tot onzent was niet dan een flaauw Emblema van de geestelijke die volgen moet, en algemeen zijn.

Vaarwel, lieve Vriend, en verschoon dit gekrabbel. Schrijven kan ik niet meer, en gevoel dat mijn hand waggelt en innig beeft. Het is

Singuli de nobis armi proedantur euntes,

of hoe heet het by Horatius? - Maar is het ook *Tendunt extorquere poëmata?* - Ja zoo zachtjens aan, schoon het nog zoo den daaglijkschen gang daar meê gaat. Maar het zijn ook juist geene *poëmata*, en het *diversa palato* ontbreekt er ook wat veel in.

De Liefde Gods en de Genade des Heeren zij met

U en ons allen! Vale etiam atque etiam, et nos ama, ut soles.
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 8 May 1825.

83.

Waardste Vriend!

Dat ik U thands zoo weinig schrijf is door mijne slapheid die by een vrij algemeene ongemakkelijkheid in het lichaam ook dofheid in 't hoofd, en traagheid te weeg brengt.....Ben ik ledig? neen; werkzaam als steeds, maar van *vlinder*, *rups* geworden, en 't kost my meer aandacht en inspanning naar mate ik er minder aan geven kan. -

De Duitscher met den half Schlavoonschen naam is by my geweest en bracht my uwen aanbevelingsbrief die hem van binnen anders noemt dan van buiten. Hy was kort by my, en zeer inquisitif, doch ging des avonds naar de Haag en kwam dus slechts door. Zoo kort bleef hy dan? Ja, veellicht om dat hy wel zag hoe moeilijk ik sprak, en dat nog wel Hoogduitsch, het geen wel de hardste taal is die bestaat.

Men zal hier den Verlossingdag van den 18^{n} niet vieren. Alleen 's avonds een bid- of dankuur houden. - Hoe men 't in Amsterdam maken zal, zult gy my (hoop ik) wel eens melden. - Onlangs kreeg men hier van den predikstoel de les dat men zich *met smaak kleeden* moest, en dat Joannes de Dooper

in 't geheel zoo austeer niet was als men 't opvat. Ook dat die goede man wel een hemd (linnen) daar onder had; van een *chabeau* sprak de Heer Predikant niet, dus is dit *in incerto* gebleven.

Het schijnt wel dat de Kinderpokjens hier niet zoo gants sterk meer woeden, immers niet zoo gevaarlijk zijn, gelijk altijd het geval met alle algemcene besmetting is, wanneer zy eenigen tijd geduurd heeft. Maar het roodvonk neemt nog toe en is thands byzonder kwaadaartig, ook vereenigt het zich veelal met de kinderpokjens of treft de vrouwen in byzondere omstandigheden, en dan is het vrij algemeen doodelijk.

Mijne Egâ is zeer zwak en ik heb geene verwachting dat zy in lang nog zal kunnen reizen of menschen zien. In onze buurt inzonderheid is het vol ziekten; en, hoe wy verlangen U te zien (en ik in 't byzonder, om vele redenen) het zou onverandwoordelijk zijn, eer de Herfstwinden de lucht hier gezuiverd hebben, (mogen zy slechts tevens geen nieuwe zaden van ziekten aanvoeren!) uwe overkomst te wenschen, waardoor (by de aandoenlijkheid van een kinderlijk gestel) uw lieve eersteling blootgesteld zou kunnen worden. Ik heb te veel van zulke overbrengingen gezien, om er niet voor te beven; ja, somtijds is zulk eene middelijke en geringe besmetting nog erger in de gevolgen, dan eene onmiddelijke en sterkere, ten aanzien van mazelen, roodvonk, enz.

Wy verheugen ons in de gewenschte berichten van tot uwent. Groet alle onze vrienden, en wees ge-

groet met den broederlijken en ouderlijken groet van onze harten, en strijden wy steeds den goeden strijd in den naam des Heeren, die getrouw en waarachtig is! Amen.

De Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 17 Juny 1825.

84.

Waardste Vriend!

.....Sterk treft ons het bericht van de dood des braven en hartlijk by ons allen gewaardeerden Chevallier, wiens einde dat des gerechtvaardigden, en troost voor zijne vrienden te midden in hun verlies is. Heb dank voor de tijdige meêdeeling eer het ons langs eenen anderen weg onverhoeds (dan meer schokkend) bereikt heeft. Hoe wy met U en de Uwe zijn verlies gevoelen, vooral by de tegenwoordige gesteldheid der Kerke in Amsterdam, behoef ik U niet uit te drukken.....Doch - de Heer zijner Kerke verlaat haar niet. - Wy stellen ons voor, dat ten uwen huize dit sterfgeval diepe droefheid verwekt heeft; en bidden den getroffenen de waarachtige troost toe, zoo wel als aan de waardige personen zijner kinderen en hoogschatteren.

Ja, gy zegt wel. Bidden wy den Heere der oogst, dat hy arbeiders zende! - Inderdaad, ik zie niet, hoe eene afscheiding langer te vermijden is. Want wat is van de prediking, wat van de Bondzegelen

geworden? Wat van het Leeraarampt-zelf? Is het niet ongelijk erger gesteld, dan toen de Arminianery in de 17^{e} eeuw zich van de Kerken meester maakte? Zoo als die alstoen geleerd werd, was zy draaglijk in vergelijking van het geen thands, ingewikkeld of duidelijker, gedreven wordt, en inderdaad heerscht. Ja, het is inderdaad een stellige afval van Christus en een graad van Socinianery, die de aanbidding alleen aan den *verhoogden* Christus toekent, vergetende zijne ontfanging uit den Heiligen Geest, en in dit, geheel het leerstuk der Drieëenheid of loochent of omstoot. Wat is dan Zijne plaatsvervanging der menschheid, zoo Hy, tot aan die verhooging, bloot mensch was? Het loopt samen met de *Noëtianen* of *Patripassianen*, gelijk zy genoemd werden, en is uit dezelfde miskenning van de Drieëenheid oorspronklijk, waaruit zoo veel onderlinge tegenstrijdige wanbegrippen ontstaan zijn.

Maar genoeg hiervan. Betrouwen wy op Hem, die de *menigvuldige verlossing* der Zijnen is, en de ure van alles bepaald heeft, waarop niemand vooruit loopen mag of kan. - Ontfang onzen hartlijken zegengroet met de uwen, de onzen, in den uitgestrekten omvang die dit woord by ons heeft, en bidden wy voor elkanderen om volstandigheid in de hoop die onwrikbaar is en om vermeerdering der Genade in alle betrekkingen. Gy kent de gevoelens waarmede ik teeken

de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 18 Aug^{s} 1825.

85.

Waardste Vriend!

Hoe zeer gisteren door den braven Proponent Callenbach van uw en der uwen welstand vernomen hebbende, verlangden wy echter naar uwe onmiddelijke tijdingen, waaraan heden door uwen aangenamen brief voldaan is. Heb dank daarvoor en voor den medegedeelden liefdegroet van onze vrienden. -

Wy kunnen ons hier niet onthouden van ontrust te zijn over uw lieven kleine, hoe zeer ook uw schrijven daar geen grond voor schijnt te geven. Meld my, bid ik U, hoe het daar meê is. Het is een gevaarlijke Jaartijd, en ik ben sedert eenigen tijd zeer neêrgeslagen en dof, ja eenigzins mijmerend, en steeds afnemend.

Van den braven Mennisten Predikant *ter Borg* schreeft gy my eenmaal. - In mijn tijd waren zy (wat de oude kerk *de Zon* betreft) alle hoogst rechtzinnig (de drie punten van kinderdoop, weerloosheid, en eed, alleen uitgesloten), en vele onzer naauwgezette Leden gingen dikwijls by hen ter Kerke. Het beginsel van nederigheid en lijdelijke onderwerping (waardoor zy zelfs vervoerd werden tot volstrekte veroordeeling van het Magistraatsampt,) is inderdaad wat hun aan den volstrektsten Genadeleer moet verbinden, zoo velen hunner oprecht en consequent zijn; en wat is de bron des vervals by ons, dan eer- en staatzucht, uit den grond des Egoïsmus? Zy gevoelden en toonden 't in

leer en gedrag, dat zelfvernietiging de grond van alle geloof en alle deugd is, en van daar hun volstrekte oppositie tegen den opgekomen geest die alle godsdienst en deugd op zelfgevoel, zelfverheffing &c. grondt, en daarin wortelen doet, en daar ook alle Staatsbestuur en zoo algemcene als byzondere inrichtingen op steunen doet, den Duivel die in ons woont dus tot God makende. Doch sedert de geest dezer eeuw veld won, moest hun Kerk vallen, en die val den onzen voorgaan.

Op gisteren schreef ik reeds tot dus verre, doch was te vermoeid of te dof om voort te gaan. - Het is thands vooral niet beter. Ik wil cchter dezen eindigen.

Mijne Egâ heeft heden morgen een zeer goede predikatie in de Fransche kerk gehoord van *Petit-pierre*. Daar zijn dus nog enkele die aan den waren Leer vasthouden. Ook hoop ik op die nu aankomende jongelingen, op wie de neologie hunner professoren een tegenstrijdigen indruk maakt.

Doch wat hangen wy aan vooruitzichten of middelen. De rots waarop Christus Kerk gebouwd is, zal niet wankelen, en *ἔχομ∈ν β∈βαιότ∈ρον τὸν προφητικον λόγον*.

Ontfang onzen hartlijken vriendengroet met alle uwe en onzer beider betrekkingen, over wie de genade des Heeren steeds vermenigvuldige! Vaarwel, schrijf my dikwijls en geloof my altijd even volkomenlijk

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 29 Aug^{s} 1825.

P.S. Gisteren bleef deze brief wederom liggen. Mijne

vergetelheid en dofheid neemt dagelijks toe, met aanhoudende gonzingen in 't hoofd, slappe en ingetrokken pols &c. Mijn gezicht ook wordt wat schemerend en er heeft aanmerkelijke extravasatie over de oogen plaats. Mijn denken is belemmerd. Finem prospicio adventantem ac properantem. - Fiat voluntas Domini! Vale!

86.

Waardste Vriend!

Schoon geweldig ongesteld, zoo wel als mijne Egade, kan ik niet nalaten of uitstellen op uw lieven en Christelijken vriendschapsbrief en gelukwensching met mijnen verjaardag, uit een dankbaar gevoelig hart te andwoorden. Heb dank, dierbare Vriend, en vaar voort te bidden voor my, die een leven vol kommer heb doorgebracht, en thands in mijne verzwakking daar weinig meer dan een voorbygaanden droom in zie, doch een droom en nachtgezicht, waarin de Alwijze Voorzienigheid zich bekend maakt, en die tot een morgenstond van ontwaking voorbereidt. Bid voor my, niet om de voortduring van dien zoo benevelenden droom, maar om deze ontwaking, en geve Hy, die goed en wijs is en Wiens daden recht zijn, dat wy, het zij vroeger het zij later, elkander met de onzen in dat morgenlicht voor Zijnen throon mogen wedervinden, waar alle schaduwen dezer wareld te niet zullen zijn,

en alles in den Goddelijken Zaligmaker één en zalig en louter dankbaarheid zijn! Mogen wy intusschen (ja mochten wy 't!) ons de verzoening in Jezus Christus met volle verzekerdheid toeeigenende, de ware heiligmaking in ons gevoelen, erkennen, en in de dagelijksche vordering daarin, vrij worden van die *duivelen*, die ons dagelijks, ja van uur tot uur (als Paulus het uitdrukt) met vuisten slaan, of ten minste met altijd reinen wil, besef, en verbeelding, de troostende woorden verstaan van: *Mijne genade is u genoeg!* Immers, altijd op de wacht staan zonder insluimeren, en onze zaligheid met vreezen en beven uitwerken, tusschen de twee klippen doorgaande van roekelooze (dat is, inderdaad onverschillige) gerustheid en benaauwenden twijfelmoed!

Hartlijk deelen wy in de ongesteldheid der dierbare proselyte, die ons als U en uw lieve Egade dierbaar is. Mocht zy nog eenigen tijd als toonbeeld van de onweêrstaanlijke kracht der Genade met die haar liefhebben, onder ons blijven en bloeien in Christus gemeenschap! Hoe kunnen wy anders dan dit van harte wenschen en bidden, behoudens de onderwerping die alle onze beden beperken moet. - Betuig der waardige Vrouw onze deelneming.

Groet voorts alle onze vrienden van ons. Omhels den lieven kleine in onzen naam, en wees met de Uwe, met onze dierbare deelgenooten in 't waarachtig geloove, gezegend, verrijkt en vervuld met de uitnemendheid der genade. En hiermede het veel ja alles bevattende שלום, de ϵἰρήνη van onzen Heiland en

Zijne Apostelen! Heb nogmaals dank voor uw lieven aandoenlijken brief, en zij onze lijdende Capadose ook van onze deelneming verzekerd! Ik teeken als steeds
de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 7 Septr 1825.

87.

Waardste Vriend!

Het naschrift heeft ons eenigzins gerust gesteld wegens 't geen de aanvang van uwen welkomen brief van de onrust den lieven kleine door de tandtjens veroorzaakt, meldde; niet te min, daar deze ontwikkeling al steeds moeilijker pleegt te zijn naarmate die nitbotting later dan de zevende maand begint, hangt ons hart daarover in eenige bezorgdheid. Wy verlangen dus zeer naar nader bericht; en daar de *locale* hitte en ontsteking altijd zwarer is naarmate van de hardheid van 't tandvleesch, kan ik (hoe noodeloos ik het achte daar onze Vriend C. tegenwoordig is) echter niet van my verkrijgen U niet te melden dat ik steeds het slijm van kweepitten als men 't noemt (mucilago seminis Cydoniorum) nuttig gevonden heb als *liniment*, tot verzachting zoo wel als verkoeling. Gewoonlijk is het eerste tandtjen het moeilijkst, en de anderen komen daarna veelal ongemerkt, tot de oogtanden (altijd gevoeliger) dan wederom meer ontrustend zijn. Inderdaad ieder zevende maan- en ieder zevende zon-

nekring onderscheidt zich, door eene byzondere ontwikkeling tot de volkomenheid des gestels daar is, en wanneer deze dan als sluimerde, schijnt zy wat later 't lichaam moeilijker te vallen; en dit vermeerdert nog zoo wanneer 't met het *spenen* juist invalt. - De Algoede wake over 't kind en bevrijde 't van spasmodieke toevallen daarby! Ook zacht verkoelende (en niet prikkelende) lavamenten zijn somwijlen heilzaam daarby. Doch dit zij aan den *ἀνήϱ πολλῶν ἀντάξιοϱ ἄλλων* verbleven, die in loco tegenwoordig is.

Uw toeval van eergisteren avond schijnt my toe, in den aart van uw *temperament* te zijn, en dus, van tijd tot tijd plaats grijpende, van geen bozen maar heilzamen aart. Ik geloof ook dat het zachtste emeticum daarby wel het beste is. - Wat het *spenen* betreft; dit is voor de zogende altijd een moeilijk ding wanneer het eensklaps moet geschieden, doch het voedsel maakt dan vrij wat verschil, en 't is moeilijk dit lichtverzadigend, min chylmakend, en tevens niet verhittend, uit te vinden en dat ook geen dorst maakt. - Dan als gezegd is, addres aan onzen Medicus. - Gy ziet uit mijn schrijven den zwakken en (als men 't noemt) keutelenden ouden man, den *pater difficultatum* wien alles zwaar op het hart drukt. - Risumne tenetis, amici?

Ik neem van dag tot dag af *in re mentali*. Mijn geheugen is byna weg, en zoo ook mijne attentie. WERKEN kan ik volstrekt niet. Zelfs mijn drukproeven te corrigeeren wordt my ondoenlijk. Ik corrigeer kwalijk, zie de meeste feilen voorby, en ver-

ander wat goed is, by gebrek van te verstaan, wat ik zelf geschreven heb, en zoo vermenigvuldigt zich *revisie* op *revisie* by ieder blad tot *tien* of meer toe. Mijn hoofd zuist, mijn pols is slap en de circulatio sanguinis krimpt in. Het gaan valt my moeilijk, en niet kunnende werken ben ik my-zelven in den weg. De goede God beware my voor wat men, zeer nadruklijk in onze taal, *wezenloosheid* noemt!

Verder zijn wy hier wat *slap* (als men 't uitdrukt), doch anderzins tamelijk wel.

Vaarwel, lieve Vriend; zij de Genade des Heeren en alle goede gaven van den Vader der Lichten over U en de uwen vermenigvuldigd; en ontfang met de uwen en onze medestanders in de zucht voor het naderend Rijk der gerechtigheid onzen groet, uit het hart van

Uwen
BILDERDIJK.

Leyden, den 24^{e} Septr 1825.

88.[1]

Waarde Vrienden, *Broeders en Zuster in den Goddelijken Heiland!*

Hoezeer neêrgedrukt en bekiemd door eene ongesteldheid die steeds toeneemt, kan ik niet nalaten, by het wederkeeren van den voor tijd en eeuwigheid hooggezegenden dag, die U door den plechtigen Doop, openlijk in de Gemeente onzes Heeren en Verlossers

(1) Aan onze Vrienden da Costa en Capadose.

ontfangen heeft, my en onzer-aller vernieuwde blijdschap des harten met een enkel woord te betuigen, 't geen (gy weet het) het gevoel onzer zielen in de velerlei betrekkingen, waarin de weldadige Voorzienigheid ons gebracht heeft, niet uitdrukken kan, maar behoefte en plicht is, hoe zeer (gelijk alle onze Christlijke plichten op aarde) onvolkomen en nietig. HY die U geroepen heeft, heeft U ook uitverkoren, heeft U zich geheiligd, en zal zich in U (dit zij zoo! en dit zegt mijn hart my) altijd meer en op nieuw verheerlijken. Ontfangt onzen ouderlijken, broederlijken en zusterlijken zegen, en verhoore Hy die machtig is, onze beden over U-allen oprechtelijk opgegaan en steeds opgaande uit opene harten, en bidt ook voor ons, gelijk wy voor U doen, tot den Kenner der harten, Hem die weet hoe veel wy allen behoeven en dit alles vervullen kan en ook wil en zal naar Zijne Algenoegzame Genade, die de Zijnen niet los laat, maar door alle beproevingen heenleidt ter eere Zijns NAAMS. Heiligen wy dien steeds met mond en hart, en in al ons bedrijf, en schenke Hy ons daartoe de krachten door Zijnen Heiligenden Geest! Amen.

Onze hartlijke groet aan allen die in deze bede deelen, behoeft hier niet uitgedrukt. Vrede zij hun met den groet des Apostels in Efes. VI, 23 en 24, naar den wensch des harten van

Uwen
BILDERDIJK.
Leyden, 19 Oct. 1825.

89.

89.

Waardste Vriend!

Ik kan het pakjen mijner Egade niet laten vertrekken, zonder U en den uwen ten minste met een enkel woord geluk te wenschen en mijne innige deelneming te betuigen met het Feest van dezen dag, den eersten verjaardag van uw lieven en gezegenden eerstgeboren. Mijn dofheid van geest belet my, dit anders dan met deze eenvoudige regels te doen, doch mijn hart ligt daarin. Zij het dus verre in Gods zegen voorspoedig wichtjen by voortduring het vader- en moederhart tot dankbare vreugde in Hem, die ouders in hun kroost zegent en des rechtvaardigen askomst nooit verlaten zal! Smaak by alle gaven van omhoog ook de troost dezer byzondere verzekering, die dan zelfs als aardsche uitzichten ontbreken, den Christen op 't stersbed zijne kinderen met gerustheid aan den Hemelschen Vader doet opgeven en blijmoedig afscheid nemen in de volle verzekering dat het hun wel zal gaan!

Maar wat roer ik hier, op een Vreugdedag? Gy ziet dat de helling van mijn geest my meêsleept, en ten minste bewijst het U, dat mijn hart spreekt. Elders zou het belachlijk of aanstootelijk zijn, en ik dit blaadtjen verscheuren, maar tusschen ons mag, ja moet het hart spreken in zijn eigen en individueele taal, en is dit ongepast, gy zult het verschoonen, en er alleen de liefde in zien, die het uitstort.

Alle blijdschap derhalve van aardsche en geestelijke zegening zij met U in 't lieve Kind, en moge hy gespaard worden om naar ouderlijken wensch groot te worden voor God en menschen, en in 't aannaderende Rijk des Verlossers!

Vaarwel en verschoon de kortheid dezes briefs en die sombere aandoening die er heerschen mag. Groet de uwen en geloof my steeds, in den volsten zin van dit woord,

den Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 26 Decr 1825.

[1826]

90.

Waardste Vriend!

Ik heb U lang willen schrijven, doch gy weet mijne tegenwoordige indolentie, traagheid, en vergetelheid; of liever, gy weet ze niet: want ik-zelf ken er den graad en omvang niet van, en zy worden steeds aanmerklijker. De laatstleden Dingsdag hadden wy het genoegen van onzen waardigen D. van Hogendorp by ons te hebben, die ons steeds dierbarer wordt. Hy groet U en de uwen door my, gelijk wy door U den goeden Heykes doen, aan wiens hartelijkheid in den gebede gy ons ook wel zult willen aanbevelen, gelijk wy vertrouwen in het uwe eenig deel te hebben. -

Wy verhuizen niet. De Huisheer is sponte suâ te rug gekomen van zijne onredelijkheid, en heeft ons aangeboden tot den ouden prijs te blijven. Wy na-

men het aan, maar verhuizen thands van slaap- en boekenkamers enz. en nog zie ik tegen deze beslommering (die echter noodig is) als tegen den piek van Teneriffa (om eens modern Poëetisch te spreken) op.

Eindelijk zijn mijne *Navonkelingen* afgedrukt, maar nu wachten zy naar den tytel. Alles is met my tegenwoordig vol ON*spoed*. Is dit TEGEN*spoed*? Ik weet het niet, en durf het daar ook niet voor verklaren, maar ben te vreden.

Mijn Kollegie houdt geheel op. Beurtelings is de een en de ander van mijn twee Studenten ziek of verplicht by zieke naastbestaanden te zijn in de Haag. - Intusschen kwam hier een Engelsche schilder, die zich op de Hollandsche school toelegt, wien ik thands de Perspectief onderwijs. Doch dit zal van korten duur zijn.

Mijne Egâ ligt ook heden wederom aan de zware hoofdpijn die haar telkens by het minste kou-vatten, of eenige inspanning of vermoeiing, foltert, en meer en meer afmat. Inderdaad ontziet zy zich niet genoeg, maar hoe kan zy, daar alles op haar aankomt? Met de laatste zwangerheid heeft zy zoo veel in 't lichaam geleden, dat er inderdaad een zwakheid uit ontstaan is die zy niet genoegzaam vieren kan in een woeligheid als by ons en die dan nog met kwellingen verzeld gaat, aan tijd en omstandigheden verknocht. - Ik-zelf heb ook dagelijks meer hoofdpijn dan nu in cenige jaren en ben geduurzaam koortsig en hoest. Dit is echter geen ziekte maar gevolg van het algemeen lichaamsverval des ouderdoms.

Intusschen verheugen wy ons in de beterschap van onzen eenige, die nevens ons U en de uwen recht hartelijk groet, terwijl ik onder oprechte zegening uit het hart in den naam onzes Heeren, steeds ben en blijve

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 10 Febr. 1826.

91.

Waardste Vriend!

Ik kan niet ontkennen dat uw schrijven op heden ontfangen ons eenigzins, om het dus uit te drukken, ontrust. Ik voor my ben volstrekt van Schumers gevoelen die het windsel om 't beentjen afraadt, 't geen in zoojong een kind den groei zou belemmeren. Liever ried ik aan, het dagelijks met brandewijn te wasschen en (doch zonder autopsie is het gewaagd dit voor te schrijven) een stevig laarsjen tot beneden de kuit.

Voorders, schoon mijne Egâ zwak en krankelend is, hebben uwe tijdingen haar gedrongen, om wanneer zy kan tot uwent over te komen, doch zonder dagbepaling, als hangende dit volstrekt van hare vordering in beterschap af, waarover wy niets voorbesluiten of vaststellen kunnen. Laat U intusschen niet verleiden tot een te versterkend dieet voor het kind; 't geen, waar eenig deel of punt des lichaams te zwak is, door algemeene versterking de respective zwakte van dat deel vergroot. 3 en 4 verschelen slechts 1,

maar 9 en 12 verschelen 3, en het verschil van 1 is lichter te gemoet te komen dan dat van 3. Men veronachtzaamt deze eenvoudige waarheid te veel in de praktijk; en waar een deel de last van het gantsche lichaam dragen moet, als in 't been en zijn gewrichten 't geval is, is dit onderscheid allergewichtigst. Zachte en gezonde voeding is alles, met uiterlijk aangebrachte versterking en ondersteuning.

Zie daar, lieve Vriend, wat ik meende U te moeten meêdeelen. Wees voorts verzekerd van onze innige deelneming en hartelijkheid, en zij de genade des Heeren steeds over U en uw huis by voortduring in rijke maat uitgestort! Betuig ook den waardigen Capadose onze deelneming en heilwenschen, en geloof my als steeds

den Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 5 Maart 1826.

92.

Waardste Vriend!

Dank en lof zij den Almachtige en zegen over deze tweede spruit uwer Echt, de dierbare Kraamvrouw, en geheel uw huis! Ik kan U onze blijdschap niet uitdrukken over deze gelukkige en spoedige verlossing, waarover ik inderdaad my bekommerd heb. Geluk met uwen *Izaäk*, en zij hy U steeds het voorwerp van den lach der dankbare blijdschap en voorspoedig als zijn lief broêrtjen tot heden heeft mogen zijn en

steeds zij! Ja mogen onzer beider namen de twee wichtjens steeds verbinden in den Heere, als wy verbonden zijn en den band des bloeds nog versterken! - Wy wachten de dagelijksche kraamkamerberichten met verlangen en rekenen daarop. ô Vergeet ze niet, en groet de blijde Moeder, wier ziekte wy ons nu voorstellen als ten goede gekeerd, van ons tederlijk!

Ik teeken in haast, maar met het innigst gevoel,
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 11 Maart 1826.

93.

Waardste Vriend!

Niet onverwacht, maar des niet te minder met de aandoening van Ouders die ondervonden wat het is een lief kind te verliezen en wier hart by elke herinnering van zulke oogenblikken op nieuw ontbloedt, ontfangen wy uw bericht van het afsterven van 't U pas geschonken wichtjen. Uwe kennisgeving daarvan ademt de troost des Christens in meer dan onderwerping aan den onwraakbaren wil der Godheid die 't gaf en nam en voor geen aardsch genot maar Hemelzaligheid in dit kortstondige leven riep. Eene volkomen berusting der ziel en volkomen vereeniging des harten met die voorzienige en genadige bestemming schenke Zijne genade U en de droeve moeder by den schok van 't verlies der vreugde en hoop die het ouderlijk hart in elk spruitjen geniet en zoo treffend is dat

geen taal ze uitdrukken kan! - Daar is ook troost in 't gevoel, van spruitjens uit zijn bloed, afzetsels van zich-zelven, en in wie wy leven, hier omhoog onder Gods Engelen te weten, en ook daar zijn ze niet van ons vervreemd. Ja, zy leven en wy zullen ze wederzien; en ook zy zien op ons af in liefde, en vergeten ons niet.

Verdubbele God den zegen over uwen oudsten thands weder uw eenigen, op wien zich thands uw beider tederheid zal verdubbelen! Zijn bloeien zij U troostrijk in deze droefenisse en vervulle uwe harten geheel met dank en lof! Dit wenschen, dit bidden we U toe!

Gisteren schreide onze teêrhartige Lodewijk reeds op uw bericht van verergering, en 't uitzicht daaruit voortvloeiende. Ik behoef U niet te melden, dat ook hy ons-beider gevoelens deelt. - De kracht des Heeren zij met U, en zegen en genade in en door Hem dien wy verwachten! Amen.

Ik teeken als steeds,
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 17 Maart 1826.

94.

Waardste Vriend!

Welk een overheerlijk vers[1] zondt ge my, en met welke aandoening hebben wy 't gelezen en her-

(1) God met ons. Hymne.

lezen! 't Heeft, zoo ik 't gevoel, geene wedergâ. ô Hoe vol, hoe rijk, hoe innig, hoe diep treffend, en hoe harmonieus en gespierd! Heb er den vurigsten dank voor, en laat het niet in het duister opgesloten liggen maar den hellen algemeenen dag zien. Hoe vele zielen zal het verkwikken, hoe velen versterken en opwekken! en hoe velen treffen mogen! Gewis de Geest Gods ademt er door en zou Hy niet werken, niet harten doen schudden, vertederen, en ter zaligheid winnen? - De voorzang-zelf-alleen is een onvergelijkelijk meesterstuk in allen opzichte, en het lichaam van 't vers gloeit als een vlammend zonnevuur. - Ja, geef het uit! doe het!

Voor weinige dagen heeft ook mijne Egâ een uitgebreid vers in Fransche Alexandrijnen met een schoone Hymne daar achter gemaakt. Ik-alleen van ons drien ben dof en versuft en het schijnt dat mijn vuur geheel uitgedoofd is. - Ook valt alles buiten Poëzy my van dag tot dag moeilijker. - Doch verre van my, te klagen! Gods wil geschiede! Hy is barmhartig en genadig in alles.

N.N. is my niet bekend dan dat hy nu ten tweeden male by my geweest is en my in voorkomen en gesprek, ja, belang inboezemde; maar ik heb hem niet dan op zijn dringend verzoek uwe woonplaats opgegeven, daar hy my, reeds verscheiden weken (meen ik) geleden, wanneer ik hem de eerste reis zag, sterk geklaagd had en dit nu vernieuwde dat hy in Amsterdam zeer naar uw woning rondgevraagd had, maar van niemand uitsluitsel ontfangen. Het

vloeit over van lieden die my dus van tijd tot tijd aan boord klampen, en verre de meesten zette ik af, daar het veelal een ontrustend en lastig ding is met hun, het geen ik niet op U zou willen afwentelen, maar ik meende hier dat eenvoudig meêdeelen van uw verblijf niet te kunnen of mogen weigeren. Allerlei soort van lieden doen zich zoo op, en meer dan eens bevind ik daar eenig ijlhoofdig mijmeren by. - De zucht om predikant te worden neemt toe, en dit is niet vreemd te vinden by toenemende opwekking in de Gemeente en verminderde ijver en rechtzinnigheid in de predikanten. Maar niet altijd echter koomt het voort uit den rechten grond. Ik heb zekerlijk goede gedachten van dezen man, maar aanbevelen doe ik niet. Is het Gods heilige wil, zeide ik hem, HY zal U den weg openen; ik kan dien U, ook zelfs niet wijzen. - Ook jong en in 's levens kracht zijnde, wist ik van geen plans of ontwerpen in wat het zij; hoe zou ik het nu in mijn zwakte! Middelen heb ik nooit gekend of gezocht, maar de aanbiddelijke Voorzienigheid deed ze altijd ontstaan buiten my en zelfs buiten mijn uitzichten. En even weinig heb ik ook in mijn leven van bestieren of dirigeeren geweten. Ik deed alles wat daartoe behoorde verkeerd, en schroomde ook altijd aan iemand een raad te geven. Zelfs in mijn Rechtspraktijk wees ik dat altijd af, maar adviseerde altijd dit alleen: *dat is recht*, en *dat is het rechtsmiddel*.

Wy verheugen ons recht in uw aller welzijn en ook in de beterschap van Capadose. By ons is 't nog

sukkelen. - HY in wien wy gelooven, wien uw Hymne de lof toebrengt, en wien onze harten eeren, onze rots, sterkte, en verwachting, ja Hy die koomt en wiens dag naby is, zij met U en de uwe in Genade, liefde, vertroosting, en kracht!

De Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 27 Maart 1826.

95.

Waardste Vriend!

Gy ziet hoe slecht mijne hand wordt, aan dit mijn schrift, dat sedert geruimen tijd al slechter en slechter wierd, doch nu voor my-zelven *choquant* is en in deze kwaliteit in progressu geometrico toeneemt. Ik heb echter gisteren, mijne beloosde Grammatica onzer taal mogen ten eind brengen, in dank van daartoe nog gespaard te zijn.

Tot de uitgave is echter nog geen uitzicht: want geheel en al voor de vuist geschreven, is de stijl niet alleenlijk vrij achteloos; maar ook, niettegenstaande de zeer Methodique *orde*, worden daaromtrent ook nog al eenige veranderingen ten aanzien van de details vereischt, en niet overal is het vrij van eenige *redites*, en ook niet zoo egaal in klaarheid van uitdrukking als ik 't wenschte te zijn; maar de oude man met nu en dan gebrek in 't geheugen en belemmering

in zich te uiten, is kenbaar. En hoe zal ik dit wegnemen? - Kan men 't *ultra posse* niet vergen, zoo iets echter maakt een stuk van dien aart minder nuttig: want de regel van vroeger tijd, om moeite en aandacht tot eenig onderricht te willen nemen of aanwenden om wel te begrijpen, behoort, als gy weet, tot de *antiquata*.

Ik gis, dat het geheele werk omtrent de twintig bladen druks (immers zeer weinig meer) bevatten zal, en dus een bekwaam handboek voor ieder kan zijn, schoon alles ex ipsis principiis psychologicis opgehaald.

Nu vaarwel, lieve Vriend; groet met alle tederheid de uwen, de onzen. Gy weet dat ik met de oprechtste gevoelens van hartelijkheid teekenen mag en teeken

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, den 7 April 1826.

96.

Waardste Vriend!

Heb dank voor uw lieve aanspraak en hartlijke deelneming, en mogen uwe wenschen verhoord worden! Ook de onzen gaan de uwen te gemoet; vereenigden zy zich als een lieflijk reukwerk voor den Heere Zebaoth! Maar helaas! Daar zijn oogenblikken van duisternis, en omneveling, en het hart ademt niet met de kracht des gebeds. Ook is dit de vrucht van verstrooiing, die by onvermogen van aandachtvestiging

als een rook in den stormwind verdeeld en ter neêr geslagen wordt. Maar bidden wy des te sterker, te ijveriger! Daar is geen wanhopen voor die zijnen Zaligmaker eens leerde kennen. - Maar hoe koom ik hierin en by wat gelegenheid? Mijn geest is verward en afgemat. - Deze nacht bracht ons nieuwe angst door vernieuwde koorts met pijn in de keel by Lodewijk. God echter voorzag er in, en heden is hy veel beter. - Dit kon ook niet dan nadeeligen invloed op onze patiente hebben in de eerste beginselen van beterschap. My sloeg het gants neder, en ik weet nog niet wat ik doe, zeg, of schrijf. - Heden echter is het met mijne Egâ vrij redelijk, maar thands, als natuurlijk is, begint zy zich zwak te gevoelen: en onze hoop bevestigt zich, dank zij den Goddelijken Arts! ieder dag. Ontfang onzen liefdegroet met alle vrienden en zijt gezegend uit de bron der Genade en barmhartigheid, op wie onze oogen zich vestigen!

Veel kusjens aan den kleinen Willem van ons allen. Ik teeken als steeds
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 13 May 1826.

97.

Waardste Vriend!

Hartlijk verheugen wy ons in de beterschap des lieven kleinen, en den redelijken welstand uwer allen. Onze Lodewijk is (Gode zij dank!) wel. Mijne Egade

en ik zijn eenigzins beter en daar schijnt een progressie (schoon lento gradu) in beider vordering. Ook is de zwelling in mijn mond niet zoo hevig en pijnlijk meer, maar sterke teekens van verregaande scorbût toonen zich daaglijks meer. - Waarvan? - Ook de melk is animale substantie, en ik heb veel waargenomen dat by een langdurend volkomen melkdiëet deze symptomata zich opdeden. - Versche kruiden zijn made een noodzakelijk voedsel; en zoo ook 't animale. Reductie tot een byzonder soort van alimenta is altijd verkrachting van 't menschlijk gestel. - Maar het is even zoo ten aanzien van de sex res non naturales (als de Medici 't noemen) alle. - Verkeerde begrippen hebben my in mijn kindsheid en verder by voortduur, het lichaam bedorven, en de gevolgen moesten wel van tijd tot tijd uitbarsten, en 't eindlijk verwoesten.

.....Zegen zij steeds over U en de uwen, zegen van, in, en uit Hem, *του σώσαντος ήμᾶς ήαὶ χαλέσμντος χλήσει ἁγία!* Groet onze vrienden van ons. Ik teeken, als steeds,

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 1 Juny 1826.

98.

Waardste Vriend!

Reeds verscheiden dagen drong mijn hart my om U te schrijven, maar in mijn zwakte waarin alles my

accableert (ik weet er geen Neêrduitsch woord voor) was het my ondoenlijk. Gisteren besloot ik er toe, maar werd door een onverwacht bezoek van onzen geliefden D. van Hogendorp overvallen, die een paar dagen ons met zijn hartelijk onderhoud koomt opbeuren. - De correctie der proeven van mijne Grammatica waarvan thands ⅓ afgedrukt is, houdt my 't meest van den dag bezig. Mijne Egâ blijft zwak en innig ongesteld; ook zijn de nu afgeloopen drie maanden voor haar inzonderheid allerjammerlijkst geweest. Wy hijgen onuitspreeklijk naar rust, en helaas! alles wordt steeds onrustiger en waarlijk het leven wordt louter plaag. Ach, hoe anders was het in mijne kindsheid toen ieder vredig en blij onder zijn wijngaard en olijfboom aan zijn huislijken disch zat, in het genot der behoefte en de vrede des gemoeds van een Christen! Quantâ spe decidimus!

Wy hopen dat de rheumatique pijnen uwer Egade (gevolgen van 't ongemeen heete weêr) zich gebeterd hebben. Somtijds, ja niet zelden, brengt de aanhoudendheid dezer oorzaak de genezing meê, en ik heb niet zelden zeer zien dwalen in de behandeling van diergelijke ongesteldheden. In alle ongesteldheden, en inzonderheid mede in deze, is 't de individualiteit van gestel, die veel afdoet. Doch in 't algemeen behandelt men zeer kwalijk een ziekte als of zy een wezen op zich-zelf ware, en niet eene bloote affectio aegroti, welke derhalve geheel gedetermineerd wordt door het individueele van den zieke. Hiervan zoo vele misslagen. En hoe kan 't anders? De geneeskunst vor-

dert inderdaad meer dan 't menschlijk inzicht. De Eenige en ware Geneesmeester beide van ziel en lichaam zij met U en de uwen, en ons-allen!

Het afnemen van den kleine by de warmte is geen kwaad, naar ik 't inzie, indien hy slechts niet overmatig dorstig is, en zijn drank niet te waterig.

Zie, daar overvalt my weder een proef. - Ik maak haast met dit werk, want zoo ooit, is het thands met een donderstem dat de Prediker my toeroept: wat uw hand vindt te doen, doe het haastelijk: want &c. En ik wilde gaarne dit stuk voleindigd onder mijn oog, zoo dit Gode behaagt.

Nu vaarwel, lieve Vriend, en wees den zegen des Heeren bevolen, wiens Geest over U en uw huis zij en blijve! Ik teeken als steeds

de Uwe,
Raptim,
BILDERDIJK.
Leyden, 29 July 1826.

99.

Waardste Vriend!

Mijn vorige heeft de uwe van den 28^{n} 11. gekruisd, en zal uwe vriendelijke bezorgdheid over ons te gemoet gekomen zijn. De aanhoudende hitte blijft ons recht vijandelijk aandoen. Dat het reizen in de laatste helft der afgeloopen maand U aangedaan heeft, verwondert my niet, en wy verheugen ons hartelijk dat die ongesteltenis voorby is gegaan. Over het traag

voortkomen van de tandtjens by 't lieve kind zijn wy ook niet zonder eenige bekommernis, schoon men veel ziet, dat dit later steeds gemakkelijk uitgewerkt wordt, indien slechts de kieuwen door het eten niet te veel verharden. Maakt gy ook gebruik van het strijken met *mucilago seminis Cydoniorum?* Dit is tevens verzachtend en verkoelend en verdient aanprijzing. Eenige vermagering van een kind by de warmte heeft niets nadeeligs in.

Ik heb twee lieden van Rostok een oogenblik by my gehad, die naar Parijs zeiden te gaan. Zy meldden my niets van hun qualiteiten of betrekkingen, en ik vond ze zeer koel. Alleen spraken zy, doch flaauwtjens, van een beter geest in Duitschland opkomende. Ik wist niet recht wat van hun te maken, noch ook Hogendorp die juist te gelijk met hun ingekomen was. Of het die lieden zijn waarvan gy my schrijft, weet ik niet, maar zy hadden my 't air van (als meer gebeurt) my slechts eens te komen bekijken als een soort van Ourang-outan. Ik kon in geen van beide een Professor Juris Romani vermoeden, en uw schrijven kwam eerst den dag daarna. - Voor 't overige, lieve Vriend, ben ik overtuigd, dat er meer werkingen van den Geest ondervonden worden, en ik dank er den gezegenden Heiland voor, die Zijn Kerk niet verlaat; maar met droefheid zie ik, dat dit by de welmeenenden met uitzichten op een uiterlijken zegepraal der ware Kerk over hare vyanden en onderdrukkers verbonden gaat. Zulk een hoop te leur gesteld wordende, mismoedigt; en ik geloof, dat wy

nog verr' van dit tijdstip zijn, ja integendeel grooter verdrukking en vervolging op handen is, waardoor de geloovigen beproefd en gelouterd moeten worden. Dit leeren my de teekenen der tijden, en ware een zulke opwekking niet kennelijk, de verwachte vervolging kon niet volgen. Verblijden wy ons derhalve in deze opwekking, maar wenden wy de aandacht op 't geen voor de deur staat, by die eenvoudigen, die niet verder zien, opdat zy zich wapenen naar de les des Apostels; niet slechts tegen de geestelijke maar ook de wareldlijke gezagvoeringen, die van den Heiland afgevallen, Hem niet aflaten zullen tegen te streven, tot Zijn Rijk met verschrikking koomt, waar wy op uitzien moeten in dit laatste der dagen. De zwaarste aller beproevingen en vervolgingen acht ik zeer naby. God make de Zijnen bestendig en hoede ze voor bezwijken!

Zeker, dat *Jus Naturoe et Gentium* zoo 't geleerd wordt, is dwaasheid, en zoo is al wat op eigen verstand steunt, en waarin God miskend en uitgesloten wordt. Zelfs schijnt er een vloek aan het woord *Natuur* in alle wetenschappen te hangen, waarvan zy het Object is, en tot Ongodistery te leiden, gelijk in vroeger tijden tot Geestendienst. Doch laat ik in dit thema niet treden!

A propòs! Kunt gy my ook opgeven wat het Rabbijnsche tractaat *Pesachim* wegens *Rome* bevat? - Dit zou my groot genoegen doen, en wellicht van nut kunnen zijn.

Wy vorderen met den druk der Grammatica, en

reeds zijn er tien bladen afgedrukt, 't geen ik reken vrij meer dan een derde te zijn. Ik durf echter my niet voorstellen dat ik 't eind daarvan zie.

Onze beste Hogendorp heeft hier drie dagen doorgebracht, en 't meeste van dien tijd by ons. Wat is hy altijd hartelijk! en hoe zuiver van begrippen! God sterke hem en geleide hem verder!

Mijn hoofd wordt steeds zwakker, en ook alle mijne zintuigen verstompen, als ware 't, van dag tot dag. De warmte houdt ook mijne Wederhelft onder, en by Lodewijk werkt zy hoofdpijnen. Alles physique effecten op de lichamen, maar by my ligt eene byzondere gevoeligheid van het hersengestel ten grond, dat in mijne kindsheid reeds by my waar te nemen was. Wonderbaarlijk en geheel unicq was de weg der Voorzienigheid altijd en in alle epoques des levens met my, maar Hy heeft my wel gedaan, Hem zij lof en dank die my dus leidde!

Mijne groote en aanhoudende kwelling is het onvermogen om mijn aandacht een oogenblik te bepalen. Als de afloop van een wekker is er een eindeloos geruisch in mijn hoofd en voortrenning van voorwerpen der verbeelding, die zich nooit matigt maar tot volstrekte verwildering nacht en dag, slapende en wakende, doorzet. Dit maakt my tot alles onbekwaam. Gelijk een molen die door den vang breekt, in brand raakt, zoo moet dit ook noodwendig eene inflammatie of eene rupture in de hersenen verwekken, en dat dus mijn einde nadert, is tastbaar. Het kan een korte poos duren, tot er ergens een ver-

stopping in een der bloedvaatjens ontstaat, en dit zal mijn aardsche lot (zoo geen van uitwendig ontfangen letsel my treft) voleindigen; doch ook dit is in Gods hand, en al mijn leven heb ik een indruk gehad van een geweldige dood die my verwachtte. - Licht vraagt gy, hoe ik thands juist op dit thema gevallen ben? - Niet met voordacht of opzet, maar eenvoudig door den natuurlijken loop der gedachte, geleid door het innig gevoel van eene physique oplossing des werktuigs van 't lichaam. En dit gevoel is vertroostend. Job XIX.

Nu vaarwel, lieve Vriend, met al wat U, wat ons lief en dierbaar is, in de liesde Gods, de genade des Heeren onzes Verlossers en de gemeenschap des Heiligen Geests. Wy groeten U allen, en ik teeken, als steeds,

de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 2 Aug^{s} 1826.

100.

Waardste Vriend!

Het is zoo, rheumatique stof als men 't noemt, is vasthoudend, of liever de rheumatique dispositie laat altijd een overblijfsel na, dat men zwakte of anders noemt, maar een blijvende hoedanigheid in het lichaam is, en een vatbaarheid voor het geen te voren geen indruk maakte. Het is er meê als met alles, het voorledene gaat nooit voorby of het nooit geweest

ware, en dit merkte ik dezen namiddag nog op in onze Nederduitsche Conjugatie die dit heerlijk te kennen geeft, terwijl ik een drukproef daarvan nazag. In eene successie is geen te rug keeren. Doch is ieder lid in die successie bepaald gelijk zy is door de weldadige Voorzienigheid, hoe kwalijk wenscht hy dan iets te rug of niet gebeurd, die weet dat hem alles tot eindelijke zaligheid dienen moet! Ja, zeggen wy altijd met voller harte: *Uwen wille, ô Vader, geschiede*, en danken wy in alles.

Heb dank voor uwe moeite omtrent de *Pesachim* genomen. Nader aanwijzing kan ik niet geven: want het is op een bloote aanhaling dat mijne vraag steunt; en veellicht is deze niet uit de bron-zelve geschept. Zoo wordt men meer bedrogen. Indien 't bedoelde van Bartenora of Maimonides is, is het my onverschillig. Het blijve derhalve hierby!

Wy zwakken en sukkelen hier al steeds voort, doch groeten U en al de uwen van harte, in den name des Heeren, die onze rots is. Vaarwel! Ik teeken als steeds,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 9 Aug^{s} 1826.

101.

Waardste Vriend!

Met diep gevoel ontfang ik uwen recht innig Christlijken wensch en heilbede voor my op dezen mijn

Verjaardag, en dank U voor dien troostvollen en lieven brief. Ruste de volste zegen des heils in alle betrekkingen en opzichten steeds op U en de uwen, en voleindige de Algoede mijn vergevorderden levensloop naar Zijn genadig welbehagen en in den vrede des gemoeds door onzen Eenigen Zaligmaker! - Noch verlenging van dagen noch verhaasting des naderenden oogenbliks van slooping wensch of bid ik. En lijde ik, het is met blijmoedigheid der onderwerping. Wien hebben we op aarde of in den Hemel nevens God, onzen Heiland: en wie moet meer dan ik van de voorzienige zorge en byzonderste Voorbestemming over alles overtuigd zijn. Ach! wat ware my 't Euangelie zonder dit? - Bidden wy, lieve Vriend, bidden wy onophoudelijk; in 't gebed is rust en verkwikking; mocht slechts de Geest Godszelf in ons bidden, en zij ons bidden een danken, ons danken, gebed! Hebt allen dank, dat gy ook in 't gebed aan my en de mijnen gedenkt; en vergeet dit niet! -

De Genade zij met U en ons allen! - Ik teeken als steeds
de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 7 Septr 1826.

102.

Waardste Vriend!

De uwe, dien wy heden ontfingen, heeft ons zeer getroffen. Wy gevoelen met U en met onzen waar-

den Capadose hoe al de vereenigde overstelping van de aandoeningen dezer slagen[1], aan uw hart en 't zijne zich noodwendig gevoelen doen; doch vertrouwen dat de vertroosting des Geestes in 't toevoorzicht op de onwraakbare beschikking des Allerhoogsten met U en hem is. Zoo zij het, en ons hart wenscht en bidt ze aan beide in de uitgebreidste maat en werking toe; en desgelijks aan alle uwe waarde betrekkingen. Hy die machtig is, sterke ons-allen in deze dagen van rampen en algemeene bezockingen en beware ons naar Zijne oneindige Goedheid en Wijsheid! - Zalig die in den Heere lijdt en in Zijne hoop en verwachting sterft! maar wanhopen wy aan niemand! Gelijk wy de eerste bewegingen van ons hart niet kennen of in ons-zelven niet gewaar worden; zoo is 't ongetwijfeld ook met velen ten aanzien van de werking der Genade, en het imperceptibel oogenblik is beslissend. De moordenaar aan het kruis is een voorbeeld. Treden wy niet in Gods geheimenissen, noch bepalen wy het getal der *velen* wien Jezus tot zaligheid is geworden!

Hoe bevoorrecht echter in zwakheid en ouderdom, wanneer men in de blijde verzekering des Geloofs zijn einde mag zien naderen! En dus beschouwe ik thands den staat der waarde Mevrouw Belmonte. ô Groet haar, met uitdrukking der blijdschap van mijn hart over haar. Doch acht niemand dien gy lief hebt

(1) Onderscheidene, kort op elkander gevolgde sterfgevallen in de familie van Dr. Capadose.

hopeloos. - Daar is ook een verband van het bloed in 't geestelijke 't geen wy niet verstaan, niet mogen verstaan hier op aarde, maar het zal zich eenmaal opklaren. Eerbiedigen wy Gods weg en wil, en dringen wy niet dieper, maar hopen wy ook waar geen hoop scheen, in alle duisterheid!

Maar ik schijn hier veellicht wartaal te schrijven, en zeker laat zich dit gevoel niet uitdrukken.

't Geen ik hier schrijf is vatbaar voor misverstand en verkeerde opvattingen; maar gy die mijn gevoelens kent, zult het niet misgrijpen. Ook de snelste overgang tusschen leven en dood is niet te snel voor de kracht Gods.

Hartlijk wenschen wy naar betere tijdingen zoo wegens Capadoses gezondheid als die van Mevrouwen uwe Moeder en Schoonmoeder. De Heere redde, behoude, en behoede! Groet alle uwe betrekkingen en vrienden van ons. Wy van onze zijde zijn voortdurend sukkelend, maar vinden troost, en mogen dankbaar zijn. - Groet ook den uitnemenden Chavannes[1] indien gy hem ziet, van ons.

Mijne Egade lijdt heden weêr verschriklijk van hoofdpijn.

Ik besluit in den slotwensch van Paulus, 2 Kor. en blijs als steeds,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 3^{n} Octob. 1826.

(1) Zwitsersch Predikant, toen door geloossvervolging uit zijn Vaderland verbannen; thands weder in zijn ambtsbediening hersteld.

103.

Waardste Vriend!

Troostrijk en hartverkwikkend was ons heden uw lieve brief van gisteren. Ik weet dat uw hart tot ons vliegt, doch op afstand geplaatst en door plicht verbonden, gevoel ik dat onze zielen naby elkander zijn; en schenden wy niet den eenen plicht op ons liggende, om den anderen! In Christus zijn wy vereenigd; murmureeren wy niet, maar berusten wy in voor elkander te bidden en 't hart door de pen meê te deelen. - Heb dank voor uw liefde en godvruchtige toespraak die opbeurende is voor de lieve kranke als voor my, en hou daar mede aan. Wat kan ons dierbaarder zijn?

Wat den toestand mijner Egade betreft, daar is heden verbetering in; schoon nog niet als wy 't wenschten, maar hoopkwekend ook op 't gevoel der zieke. De hitte van 't bloed is gematigder.....Van de zwakte die de ziekte en aangewende middelen meêbrengen, behoeft geene melding, deze moet er noodwendig by zijn.

Wees zoo goed dit bericht tevens aan onzen vriend Capadose mede te deelen, en hem uit ons beider naam ook te danken voor zijne aanbeveling van Dr. van Hoorn, wiens behandeling, oplettendheid, en wijze van inzien der ziekte ons ongemeen veel genoegen geeft. Wees verder met alle de uwe (die ook de onzen zijn in de beste der betrekkingen) op 't innigst

gegroet, en houd aan voor ons te bidden, gelijk ik weet dat gij doet en doen zult.

Ἀδελφοὶ, προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν. Ach wy hebben 't geen Paulus aan de Thessalonikers[1] schreef, zoo noodig, wy die geen Paulussen zijn, noch Christenen als hy die vormen mocht; want het waarachtig gebed is van Hem en Hy stort het in, die 't verhooren wil, kan, en zal, en ten onzen heil vervullen naar den wil die beter dan de onze is, aan wien wy 't geen wy bidden in ootmoed onderwerpen.

Vaartwel, lieve Vrienden en Vriendinnen, en zij de Genade over U steeds vermenigvuldigd. In deze zielzucht teeken ik als steeds

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 14 Oct. 1826.

104.

Waardste Vriend!

Gisteren schreef ik aan onzen braven Capadose en heden aan U, dit alterneerende om dat ik verwacht dat gy mijne brieven aan elkander over en weder mededeelt; en zoo slaan mijne andwoorden gedeeltelijk op 't geen my door den ander geschreven is. Dit zult gy U wel laten welgevallen, onderstel ik. Troostelijk en broederlijk is zijn brief heden in mijn handen, maar ik moet voor hem de berichten meer medicinaal

(1) 1 Thess. V, 25.

voorstellen, en voor U zou dit vreemd kunnen voorkomen. De nacht was heden met meer rust doorgebracht, en tot den middag kwam alles verblijdend voor, ook verheugde zich Dr. van Hoorn daarin. - Allengs echter vermeerderden er benaauwdheden, en de Lijderesse werd meer mismoedig. - Zielsbenaauwdheden verzwelgen van tijd tot tijd de aanvanklijk verheugende verzachting der ziekte; en hoe na dit aan malkander hangt en op elkander moet invloeien, behoef ik niet uit te drukken. Zie daar den toestand! Mijn troost ontbreekt haar niet, als gy denken kunt, en wordt met blijdschap en niet zonder werking door Gods genade, aangenomen; en ik durf verzekeren, dat het hart van de waarachtige kennis en liefde des zaligmakenden geloofs doordrongen is, en in den eenigen Verlosser en Zijn Zoenbloed ons uit bloote genade toegerekend, het volle betrouwen des Christens stelt; maar aanvallen die ik U niet behoef te beschrijven, en (hoe onderscheiden Gods weg met den mensch is,) tot den staat des eenmaal gevallen en weder opgericht Adamskinds schijnen te behooren, en tot meerder indruk van onze onbekwaamheid om één oogenblik op ons-zelven te staan en in een koud besef des ontsangen voorrechts als te berusten, verstrekken moeten, ten einde 't *bid ijverig* van den Apostel op nieuw aan te dringen - zulke aanvallen (zeg ik) zijn vreeslijk, en doen het zich als overweldigd gevoelende hart sidderen. - Ach, lieve Vrienden, bidt met ons! Ik weet dat gy 't wilt. - Ja de Heer zal uitkomst geven, en (als onze Vriend my schrijst)

wie dan Jehovah is onze God! Ja wy betrouwen op Hem en ook in een dal der schaduwe des doods, en worstelen tegen den booze die om ons spookt, maar wat vermag hy? - Neen de zieke wanhoopt niet, maar ach! zy lijdt en strijdt zwaar. - En zou ik niet met en voor haar lijden?

Vaartwel, lieve, dierbare Vrienden; zegen des Allerhoogsten in Jezus Christus, den eenigen Redder en Behouder, zij overvloedig voor U en alle de uwen! Iterum valete! - Ik teeken als steeds,

de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, den 16^{en} Octr 1826.

105.

Waardste Vriend!

.....Onze dierbare kranke heeft de asgeloopen nacht niet zonder vernieuwing van benaauwdheid maar (dank zij den genadigen Heiland) toch kalmer en toen met opgevolgde sluimerslaap doorgebracht. Voor 't overige is het heden in dezelfde gesteltenis der ziekte, wier niet verergeren eenige beterschap en verkwikking in hoop is. Bevestige en vervulle de Almachtige Geneesmeester die schemerschittering in mijne ziel, met heuchlijke uitkomst ter Zijner eer en volkomensten dank aan Hem!

Terwijl ik dit schreef werd ik by haar geroenen, daar zy wat wilde opzitten, en hierop borst zy los, in allerroerendste gebeden, gebeden van geloof en

verzuchting ter bevestiging van de ontfangen hoop eener getroffen en in de Genade werkzame ziel die de ontbinding niet vreest, maar des Goddelijken Heilands voeten omhelst en bedaauwt; en in uitzicht op de zalige ontslaping. Stel U mijnen toestand hierby voor! - Ja, de hoop blijft in mijn hart op een uitkomst naar onzen menschelijken wensch, maar hoe kan ik haar dit uitzicht opdringen?

Ik moet hier wel sluiten, want ik weet niet meer wat ik schrijve; zij onze ziel onderworpen, gelaten en verwachtende! God is getrouw, en wy, stof en schaduw, wat mogen wy ons veroorloven? Den Heere te zwijgen, de uitkomst met vreezen en zuchten te verbeiden is al wat wy mogen. Hy zij met ons-allen, en Zijn Geest omzweve U-allen die ons lief hebt, en ook ons ter genade en zaligheid! Amen.

Onzer aller deelneming in de droefheid van C. behoef ik niet te melden. Alles smelt te samen in mijn hart tot een innig gevoel! Vaartwel in den naam des Heeren!

Ik ben steeds
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 21, Oct. 1826.

106.

Waardste Vriend!

Hoe kan ik U naar eisch dankzeggen zoo uit naam, zeg ik liever uit het hart van de dierbare kranke, als uit het mijne voor uwen heerlijk vertroostenden en versterkenden, ja alzins zegenvollen brief heden ont-

fangen en die tevens de innige tederheid ook van uwe lieve Egade uitdrukt, onze harten zoo gevoelig. Ik heb haar uw schrijven aan de bedsponde met volheid van aandoening voorgelezen, daar hare nu zoo toegenomen zwakte haar 't lezen ondoenlijk maakt. Ja gy hebt haar getroost, en de kracht Gods heeft zich aan haar harte in genadeverzekering betuigt, lof en prijs zij den Hoorder der gebeden; ja zy omhelst haren Verlosser met vertrouwen, zy is gemoedigd, haar ziel heeft rust, en haar gebed is vol verkwikking, en wy verheugen ons te samen in den Heere.

Meer moest ik U zeggen, meer hare erkentenis en de mijne bloot leggen; maar behalven dat gy die gevoelen, ik ze niet uitdrukken kan, ben ik boven alle verbeelding dezen voor- en namiddag vermoeid geworden door een gesprek van eenige uren dat my overvallen heeft, en mijn hoofd draait, en ik gevoel my uitgeput. Ik zal hier dus alleen nog het bericht van den stand der ziekte byvoegen. De nacht was wederom slapeloos maar kalm, eenige sluimering in den voormiddag gaf echter verkwikking; alles toont dat we op den weg van beterschap zijn, maar die naar den aart der ziekte en de afmattingen van zoo vele dagen (zegge ik, weken) niet dan trage vordering toelaat. We erkennen echter ook hierin de weldadigheid des goedertieren Vaders in Christus Jezus, die met ons is, en op Wien ons oog gevestigd is, zalig in verwachting van de aardsche en geestelijke voortgang ten leven in Hem die ons alles is. Dit geve Hy, dit zult gy met de uwen, met alle onze broe-

derlijke en zusterlijke vrienden ons helpen bidden, in bidden en danken. Doet zoo, geliefden in 't heiligste verband van gemeenschap, en gelooft my

den Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 2 Nov. 1826.

107.

Waardste Vriend!

.....Ik heb gisteren avond laat eenige Exemplaren van de Grammatica ontfangen, en zend ze U en onzen waarden Capadose niet, omdat ik verneem dat gy beide ze reeds hebt. Zoo U echter eenige van die aangenaam zijn kunnen, meldt het my, ze zijn ter uwer beschikking.

Wat het Werk betreft. Het verheugt my dat het U redelijk wel voorkoomt, en gy de geestelijke strekking die het hebben moest als uit mijn hart gestroomd daarin heb kunnen opmerken; mocht die een gezegende en algemeene, schoon langzame werking doen. God in de taal te miskennen is, naar mijn inzien, één van de meest Duivelsche aanleidingen tot Ongodistery, die de wareld verleid heeft ten afval.

Nu wilde Immerzeel dat ik een nieuwe Logica schreef. Waarlijk een goed idée! maar mijn verzwakt en uitgeput hoosd laat het niet toe. - En ook, daarvan geloof ik dat de zaden in mijne Schriften verspreid genoeg liggen voor opmerkzame Lezers, zoo de Geest Gods het zegenen wil.

Heb dank voor uwe altijd verkwikkende letteren, die ons elken dag nieuwe troost geven, gelijk ook die van onzen vriend C. doen, doch wiens zwakte toch vooral zich niet te veel vergen moet. Wy weten dat ook hy voor ons bidt; laat hy zich niet vermoeien met schriftelijke blijken, wy kennen zijn hart voor ons, als 't uwe.

Vaarwel, en zij de Genade steeds overvloediger over U uitgestort. - Ik teeken als altijd en onveranderlijk

de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 5 Novr. 1826.

108.

Waardste Vriend!

Hartelijk verheugen wy ons in de beterschap van uw lieven kleine, wiens hoest ons, geen gelegenheid hebbende om er de symptomata van waar te nemen, inderdaad niet weinig bekommerde. Wy danken met U den Grooten en Aanbiddelijken Kindervriend, die hem U bewaard heeft voor 't geen wy niet nalaten konden eenigzins te beduchten, en verder in Zijne hoede neme!

Van hier kan ik U geene andere berichten meêdeelen, dan die van gisteren en eergisteren. Kwijning, naargeestigheid, en wat daar aan verbonden is, zijn natuurlijke gevolgen van het niet ontwaar worden eener reeds begonnen vordering van herstel, waar de geest werkzamer dan het lichaamsgestel is. Ik heb

hetzelfde meer in soortgelijke gevallen bygewoond, maar het treft my thands meer en van naderby en heeft ook op mijn gestel invloed. De ingewanden kunnen by een verzwakking zulk eener ziekte de voedsels die zy vorderen nog niet verwerken, en eerst langzaam gewennen zy aan hare natuurlijke functien weder. Een gevoelig gestel en denkend hoofd vertraagt dit ook, want het werktuig des denkens verslindt meer voedingssappen dan eenig ander. 't Animale is, by ons menschen, dienstbaar aan 't geestelijk behoef, anders dan by de dieren, die daarom ook zoo klein eene massa van hersens behoeven. Gaan wy dan achteruit? zult gy vragen. Vooral niet! - Vooruit? Ja, maar langzaam, en te traag naar 't natuurlijk ongeduld van den werkzamen geest, die door de werktuigen welke hy bezielt zich te loor gesteld voelt. Meer komt hier uiterlijk samen, dat nadeeligen invloed heeft. Het weêr, de vochtigheid van dit huis, varia quodad fexum, aetatis stationem &c.

Dat dit op my ook nadeelige invloeden heeft in mijn tegenwoordig verval, kunt gy U lichtelijk voorstellen; en ik stelde my dit wel dadelijk voor. Quin et ab initio hujus morbi, non uxoris fed meum portendi latum percipere mihi videbar. Sit ita! nec illubenter id ominis (si ita dicere fas est) accepi. *Ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, ἐν ∈ἰρήνῃ!* - Wat ben ik in dit mijn verval meer dan een inutile terrae pondus? - Sed haec Divinae providentiae sunto!

Wees hartelijk met de uwen en onze vrienden van ons gegroet. Bidden wy voor elkanderen en zij het

γενηθήτω τὸ θέλημά σου de grond onzer ziele! De genade onzes Heeren en Zaligmakers, de liefde Gods, en de gemeenschap des Heiligen Geests, zij met U-allen! Amen. - Ik teeken als steeds

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 27 Nov. 1826.

109.

Waardste Vriend!

Uw oordeel over mijne *Navonkeling* doet my veel genoegen ten aanzien van de geestelijke strekking der verzen (want wat is al 't overige dan voor zoo verre 't een vehikel mag zijn van het wezendlijker?) en ik wensch van harte, dat zy nut mogen doen. Doch wat zijn onze pogingen; wat is 't, eenig zaad te strooien; God is 't die er wasdom aan geven kan; mocht Hy het doen vallen in aarde waar 't wortelen mag! In allen gevalle Hem zij eere, en Hem alleen!

Groet alle uwe en onze betrekkingen met de warmte die uw hart voor ons gevoelt, en zij de Genade overvloedig over U-allen ten dank en lofzang! Amen. - Ik teeken als steeds,
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 3 Xber 1826.

110.

Waardste Vriend!

Nagenoeg als gisteren (doch iets beter,) is het met onze dierbare patiente, over wie gy heden ochtend mijn bericht van Capadose gezien zult hebben, en 't geen my dus van meer gedetailleerd schrijven verschoonen zal. - Met innige deelneming ontwaren wy uit de uwe den naar 't lichaam (als ik my wel voorstelde) verergerenden toestand der hartelijk van ons geliefde Mevrouw Belmonte, maar (dank zij den Genadigen Trooster!) met zulk eene opwekking, geloovig vertrouwen en verlangende hoop, en vurige zucht naar de kroon des levens, waar geheel het oog harer ziel op gevestigd is, en die haar is opgehangen. Ach! hoe gelukkig, hoe bevoorrecht, moet zy zich thands gevoelen, dat haar de hoop Israëls zich kenbaar gemaakt en haar hart gewonnen heeft! Welke oogenblikken zijn de tegenwoordige voor haar, en wat zoude 't zijn, konden wy die, één ondeelbaar punt des tijds slechts met haar deelen! Hoe gezegend is 't, aan zulk een ziek-bed in zulke oogenblikken te mogen tegenwoordig zijn, en zoodanige zielzuchten by te wonen! - Wellicht stel ik my den toestand der krankte verkeerd of te zwaar voor, en is de hoop op herstel nog aanwakkerend; maar hoe 't zij, 't zij wy leven of sterven, wy zijn des Heeren, en dit past mijn gemoed met de volste overtuiging op de lieve (licht in dit oogenblik zieltogende) lijderesse volkomen

toe! De Genade des Heeren is met haar; en verblijden wy ons met haar, 't zij nog een wijl hier op aarde, 't zij in het Hemelsche Vaderland, onze bestemming in de vrije verkiezing van onwaardige zondaren, ter waarheid, geloof en bekeering geroepen!

Heb dank ook voor uw lieven troostrijken brief van eergisteren, en zij in alles de troost des geloofs met U allen, inzonderheid met uwe lieve en aandoenlijke Wederhelft, en hare welmeenende Zuster. Zijn zy allen van ons diep medegevoel verzekerd, en van de wenschen onzer harten ten opzichte van den stand der zake. Omhels voorts uwen dierbaren kleine voor ons, en geloof my als steeds

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 5 Xber 1826.

111.

Waardste Vriend!

Wat zal ik op uw lieven brief heden by my ontfangen, terug schrijven? Hy is zoo vol hartlijke verheuging over de beterschap mijner dierbare Egade, dat het dubbel smartelijk is, die door een bericht dat daar iets van afslaat, te storen. Ach, lieve Vriend, gy stelt U den toestand der kranke altijd als verder gevorderd voor dan hy inderdaad is, en ook heden kan ik geenen voortgang van betering melden. Ik voor my heb over de zickte toen zy daar was en in kracht, nooit zoo zwaar gedacht als de Doctor, maar altijd

de heilzame en geregelde werking der natuurlijke energie bespeurd; maar nu is het sukkelen en van ziekte zijn wy in symptomatische affectien vervallen die aan geen vasten loop verbonden, van onzekeren duur kunnen zijn en 't gestel pijnigen en afmatten. Is het heden slimmer, zal men van dag tot dag vragen mogen, en het andwoord zal zijn, neen dat juist niet, maar ongemakkelijker, en zoo kan het geheel den winter geest en lichaam afmatten en uitputten, tot het voorjaar nieuwe kracht instort. Zie daar mijn bezorgdheid, die my zoo beklemt, dat ik met my-zelven geen weg weet. En intusschen hoopen zich alle beslommeringen op en ik bezwijk er onder. Ik weet al wat gy my hierover te gemoet kunt voeren, maar mijne geestverzwakking neemt van dag tot dag dermate toe, dat ik my-zelven verlies. Ach! bid om berusting, stille onderwerping, en voistrekte zelfvernietiging voor my!

Op gisteren heb ik my een aderlating doen doen, maar zy heeft my weinig uitgewerkt. Werkeloos zit ik daar, zonder gedachten, maar in een wakende droomopvolging van allerlei idéen, waarover ik geen meester ben, niets verstaande noch begrijpende. Verbo: insanio.

Gaarne schreef onze lieve patiente een paar regels naar tot nwent, maar zy is nog niet in staat daartoe. Ook dit kwelt haar. - Zeg intusschen aan de hoogbejaarde kranke wat eene deelneming en hoogachtende liefde als die wy haar toedragen kan ingeven, en spreek tot haar uit ons hart. - Groet ook uwe lieve

Egade en verdere betrekkingen en omhels den kleinen Willem Daniel voor ons.

Op een herstel van de oude Vrouw uit haar tegenwoordige ziekte durven wy weinig hoop koesteren, maar in den Heer stervende, wat kan zy-zelve voor zich en wy-alleen voor haar beter wenschen of bidden? en welk een troost voor die haar liefhebben en wat vroeger of later volgen zullen!

De dag der geboorte van onzen Prins van Oranje is hier vry stil omgegaan. God behoede hem, ja, wekke hem op, en leide hem op zijn tijd eene loopbaan in, die gezegend zij! - Maar helaas! welke uitzichten kunnen wy vormen in een stand van zaken als waartoe 't gekomen is, al ware hy een Josua? - Ik zie niets dan algemeene opschudding, verdelgende binnen- en buitenlandsche oorlogen door geheel de wareld te gemoet, en daarby immer vernieuwde slagen van de treffende roede des Almachtigen. - Dan zalig, die tot den einde volharden! - Volstrekte anarchie bereidt den weg voor den persoonlijken Antichrist die de wareld in boei zal slaan, en waarvan Napoleon slechts de voorlooper was. - Nog eens: zalig die tot den einde volhardt! Dit geve God aan ons en de onzen die het beleven zullen. - Voor my ik hope ter rust in te gaan eer die jammertijd aanbreekt.

Nogmaals, bid voor ons, en geloof my steeds van harte
den Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 7 Xber 1826.

112.

Waardste Vriend!

Op het oogenblik ontfang ik den uwen over Haarlem, met de aandoenlijke tijding van het zacht en gezegend ontslapen uwer dierbare en zoo rijk gezegende Vrouw Schoonmoeder. Ons gevoel daarby zal ik U niet afschetsen, gy weet hoe onze harten met de uwen stemmen. Zalig, ja, de dooden die in den Heere sterven, heeft de Geest gezegd, en onze zielen gevoelen 't. Smartelijk echter is de wond der afscheuring van wat ons in zulke naauwe betrekkingen verkleefd is, en het treuren daarby is behoefte des harten. Ik wete echter dat het by uwe lieve Egade en hare tedere zuster niet dan een berustend en troostvol treuren kan zijn daar het treuren zoo vol van opgewekte dankbaarheid voor eene zoodanige blijmoedige in vertrouwen- en bevindingvolle voleindiging der dierbare moeder is, die het leven by haren Verlosser geniet. Deze overtuiging vervulle de harten der weenende over het overblijssel van stof, eenmaal n geest en heerlijkheid te vernieuwen!

Aanmerklijk is, inderdaad de dag des jaars van hare intrede in de gemeenschap des Heeren, en nu van die in de verheerlijking. - Ja, daar is in den loop der tijden iets dat voor ons verborgen is, en waarover het grabbelen in dit duister, in bygeloof ontaart, maar waarvan het geheim ons eenmaal opgehelderd zal worden in hooger kring. Hoe het zij,

gezegender dag kan er niet zijn voor het afscheid der overledene. Loven wy den Heere en aanbidden wy!

By ons is het heden wederom iets bemoedigender en troostrijker. Vaarwel en geloof my, onder toebidding van alle troost en heil uit den hoogen,

den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 8 Decr 1826.

113.

Waardste Vriend!

Mijn brief van deelneming in uw verlies van de beminnelijke en nu in haren Heiland verheerlijkte Mevrouw Belmonte, dadelijk op de ontfangst uwer vriendschappelijke kennisgeving, zal U geworden zijn. De uwe my heden van uwe hand toegekomen, vol troost en opwekking trof my 't hart dubbelgevoelig in dezen samenloop van omstandigheden. Zoo moest ik dan zoo vele jongere, gezonde, sterke en krachtvolle vrienden, bekenden, enz. overleven! Ik, altijd kwijnende, telkens van ziekten die men deels onherstelbaar achtede, en die deels door hare hevigheid geene uitzichten tot herstel openden! Wat is menschelijke grond van waarschijnelijkheid, en hoe veel te min dan nog menschelijk uitzicht op aarde! - Neen! niets is er zeker dan de waarheid des Euangeliums door de Genade aan 't hart geheiligd, en niets dat ons treffen moest. Ja, zij ons lot in alles aan Hem bevolen die over de

Zijnen waakt, den nimmer sluimerenden wachter Israëls, wien wy leven en sterven mogen!

Gy zegt wel, lieve Vriend! Mogen wy by het kruis Christi bepaald worden, en alle stormen dezer wareld zullen ons over 't hoofd waaien, zonder te schokken! Bidden wy om die volkomen overgifte van onszelven in Zijne hand, waar uit niets ontweldigd zal worden! Hy zij onze troost in smartelijke verliezen! Hy, in benaauwdheden van lichaam en ziel!

Onze dierbare kranke is heden in de zelfde omstandigheden als gisteren, immers niet erger: want eenig meerder gevoel van zwakte is daar voor niet te houden, maar in den weg der beterschap.

Onze vurigste hartewenschen voor U en uwe betrekkingen gaan hier mede, schoon in geene woorden bevat, en zoo ook de byzondere groet aan uwe dierbare wederhelft en hartelijke liefdekus aan uw kleine. De zegen ruste steeds op U-allen. Vaarwel!

Ik teeken, als steeds
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 9 Dec. 1826.

114.

Waardste Vriend!

Het is my niet doenlijk dan met weinig woorden U eenig bericht te doen toekomen, zoo mijn hoofd heden gesteld is. Ik heb my dezen morgen wederom tien oncen bloed doen aftappen, maar met geen of

weinig verlichting. Ook deze mijne gesteldheid vloeit (gy kunt dit begrijpen) op onze dierbare kranke in; die bovendien in dezen gestadigen mist- en rookdamp, waar wy thands dag en nacht in leven moeten en dat niet dan ook gestadige blootstelling aan tochtstroomen van nat koude buitenlucht met zich sleept, aan hoofd, borst, en zenuwen noodwendig en onafhanklijk van de ziekte lijden moet. God kome ons genadig te hulpe! Bid dit voor ons, lieve Vriend, mijn hoofd is één draaiende wervelstroom onbekwaam tot eenige aandacht; en niemand kan zich een denkbeeld daarvan maken. Ik dank U voor uwen lieven troostbrief, maar helaas! alles draait en maalt en zwiert met my om. Ik heb veel doorgestaan in mijn leven, maar - ja mocht ik het lijden mijner Wederhelft slechts niet te dragen hebben, ik beklaagde my ook nog niet. Meer kan ik heden niet schrijven. Nogmaals bid om troost voor my, ik ben my bewust van verwildering. - Vaarwel, de Heer zij met U en de uwen, en ontferm zich over mijne lieve Egâ en kind!

Ik teeken steeds
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 12 Xber 1826.

115.

Waardste Vriend!

Het bedroeft my, U die my zoo dierbaar zijt en zoo innig verknocht, door de deelneming die ik weet

dat niet missen kan uw gevoelig hart aan te doen te bedroeven, doch gy gevoelt dat, in eene overstelping waarin lichaam en geest bezwijken, ik zelf naauwlijks wete wat ik schrijve en door de vlagen van zielsmarte weggesleurd word. Ja, ik weet het, lieve vriend, God is getrouw; maar wat is *weten*, als 't HART het in de oogenblikken van benaauwing niet *gevoelt?* Neen, ik twijfel niet, maar ik lijde en dit lijden verslindt alle ander gevoel, alle ander denkbeeld, in zulke oogenblikken; en het *solus, non abdicatus*, als de Vulgata het uitdrukt, is een eigenaartige uitdrukking daarvoor. Heb dank voor uw hartlijke troost, zy is my dierbaar; en bid (als gy doet) voor ons. Ik gevoel innig wat de Godsman zegt: *Ook heden is mijn klacht wederspannigheid;* maar ja, de Almachtige zal ze my vergeven, en ik zal (deze stem verheft zich in mijn binnenste,) ik zal weder danken. Ja, ik laat niet af, te danken, ook in deze overstelpingen-zelve. Wat wierd er anders van my! Doch de hand des Heeren is zwaar over my.

Op gisteren was het met onze kranke, als gy door den waardigen C. weten zult, nog al redelijk; heden is zy wederom meer lijdende, en ik bespeur duidlijk dat het van dag tot dag alterneert. Intusschen neemt de zwakte (als natuurlijk is) toe met vermagering enz. en daarby de werking van geest die het lichaam drukt en vermoeit, daar alles hier aan haar hangt en zy ook voor my denken en tot in 't minste beschikken moet, terwijl ik volstrekt wezenloos en buiten

staat ben. Waarlijk ik leef my-zelven in den weg en voeg slechts toe tot verzwaring van haren toestand. Bedenk wat dit gevoel voor mijn hart zijn moet!

Wy zijn recht gevoelig voor de deelneming van den goeden Heykes, zoo wel als van alle de uwen. Geniet met elkanderen de troost en versterking, waar, in de sombere gestemdheid (by 't verlies van zoo dierbaar eene betrekking noodwendig en natuurlijk), het hart naar dorst, en die U uit den hoogen zal toestroomen. Verblijdt U inzonderheid te samen in uw lief kind, dat wy in gedachten omhelzen, en smaakt de nabyheid Gods in Jezus Christus! Dit toch bevat alles. Ik teeken als steeds,

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 14 Xber 1826.

116.

Waardste Vriend!

Gelijk uwe brieven my steeds verkwikken en opbeuren, deed ook die ik heden morgen van U ontfing. Gy gevoelt het volkomen hoe 't met my gesteld is, en treft my het hart juist in de wond. Ja, wy moeten hopen, verwachten; en dit is nog iets meer dan berusten, of liever het is de grond der berustingzelve. En tevens is het die van 't gebed. Het, *Heer! Uwen wille geschiede!* is meer dan berusting, het is mede-willen en den wil onder dien des Aller-

hoogsten niet slechts buigen, maar daarmeê vereenigen; en zalig dus, die het in volle kracht zeggen of denken kon! Maar ‘ja, de Heer zal uitkomst geven, ik zal Hem nog loven, en Hy is de menigvuldige (de gedurige) verlossing uit allen nood.’

Ik begrijp lichtelijk, lieve Vriend, hoe uwe beslommeringen U tot uwent verbinden, en een oogenblik onderhoud van tijd tot tijd met U in onze brieven is alles wat ik verlangen kan. Ontrust U ook niet te zeer over my. In den Geest zijn wy niet verwijderd, en Christus vereenigt ons.

Het is met onze waarde kranke heden, na wat meer nachtrust, (schoon deze wat *onrustig* was) heden vooral niet slimmer. Neen, wy mogen niet klagen; maar van geest en lichaam uitgeput, ben ik my-zelf niet. - Wy groeten U allen innig en teder!

Wees met de uwen (in alle de tederste en verdere betrekkingen van 't woord,) uit den Hoogen gezegend, en geloos my in den volsten zin en beteekenis, steeds

den Uwe,

BILDERDIJK.

Leyden, 16 Dec. 1826.

117.

Waardste Vriend!

Met leedwezen vernemen wy de voortdurende benaauwdheid van onzen waarden Capadose. Wat ons huis betreft, het is met de dierbare kranke weder

iets beter en kalmer.....Wat my betreft, 't koomt my voor, dat gy mijn bericht daaromtrent te zwart in ziet. De dofheid waarover ik dezer dagen te klagen heb is 't gevolg van den voor eenige dagen gebruikten Opium. Voorheen nam ik van drie tot vijf grein en somwijlen meer, en in weinige uren (twee of drie) was 't effect bereikt, en het middel had uitgewerkt. Maar thands met de verminderde energie des lichaams duurt de werking van twee grein vier ja vijf dagen achter één, en hiervan eene accessoire en zieklijke dofheid, die (ja) my belet te denken en iets te doen, maar juist niet als een toeneming van verzwakking &c. &c. is aan te merken. Dat zy my verhindert in 't schrijven en dergelijke, is niet te min waar en verdrietelijk, maar het accidentecle moet niet met het symptomatische van mijnen toestand vermengd worden, als het schijnt dat mijn klachtige zwaarmoedigheid de zaak by U heeft doen voorkomen. Ook heden nog ben ik in dit geval, en moet dus wederom uirstellen wat meer dan onze eenvoudige *bulletin* (als men 't noemt) is, te melden.

Wy kennen uwe hartlijkheid, lieve Vriend, maar daar is niets zoo dringend 't geen ons uwe overkomst in dit weêr en saizoen en met ontscheuring van U-zelven aan de beslommeringen die U bezet houden, zou kunnen of mogen doen vergen. Immers naar den geest zijn wy by elkander en - beschikkingen? Deze, si quid humani acciderit, zijn aan God verbleven, op Wiens wijze en weldadige Voorzienigheid ik altijd veiligst vertrouwd heb. Uw troost en hartelijkheid zal

ook aan de mijnen niet ontbreken. Dit zegt my mijn hart.

Wy verheugen ons in de goede berichten van tot uwent. Uw laatst vorig schrijven niet te min ontrust ons omtrent den staat uwer Vrouw Moeder. Mocht zich dat punt ten *goede* determineeren.

Kent gy den gewezen Predikant van de Episcopale Kerk te Amsterdam, *Tattam?* - Van dezen ontsing ik gisteren een zeer vriendlijken bries uit Bedford, in de beste gevoelens geschreven.

Ontfang met de uwen onzer aller hartlijken en heilwenschenden groet, en omhels uw lieven kleine voor ons. - Thands is de *twaalfde* week der ziekte van mijne Egade ingegaan: welk een tijd! Doch de Almachtige heeft ons ondersteund, en (neen) Hy zal ons niet begeven, hoe hard de beproeving ook valle! Geve Hy slechts een hart om te *bidden*. Bid ook hierom voor ons, en inzonderheid voor my in deze verstrooiing van door één vliegende gedachten zonder samenhang der ijlende hersenen! Ik teeken als steeds

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 23 Dec. 1826.

117.

Waardste Vriend!

Gy ontfangt dezen op den dubbel gezegenden dag, die de tweede verjaring met zich brengt van uw lie-

ven kleine, wien gy my de eer aangedaan hebt van ook naar my te noemen, en hoe zouden wy dien dag van zoo naby te gemoet kunnen zien, zonder tedere herinneringen die zich met de hartlijkste verknochtheid in één zielsgevoel samen smelten! Met vernieuwden en altijd toenemenden zegen moge hy U en uw lieve Wederhelft in en met dat dierbare pand opgegaan zijn, en als steeds vernieuwende Heil- en feestdag voor 't Ouderlijk hart, stroomen van Geestelijke en aardverhemelende blijdschap uitstorten, in den blijden groei en ontwikkeling van dezen uwen zoon, eersteling en hoop en steun van uw huis! Zijt, lieve Vrienden, in hem gezegend uit Sion en ziet uit hem wat de heerlijkste beloftenissen van den Psalmist in zich bevatten, en 't gevoel in geen woorden laat brengen!

Gaarne wilden wy hem eene kleine gedachtenis aan ons op dien plechtigen dag aanbieden, maar wat kunnen wy in dezen toestand van krankte? - Mijne Egâ besloot hem, schoon nog niet vatbaar voor lezing, echter waarschijnlijk wel reeds beginnende prentjens te zien, een Exemplaartjen van hare *Kindergedichtjens* te zenden, en oordeelde dat dan ook mijne *Spreuken* daarby behoorden; en de lieve Lodewijk voegt er eenige zoetigheid of speculatie by. Neemt deze nietigheden ditmaal aan, als geringe blijken onzen genegen harten, en verschoont ze!

Uw lieve en gevoelige brief van gisteren trof ons hartelijk en heb er dank voor! - Mocht de opgewektheid die hy ademt ook ons op gelijke wijze be-

zielen! - Doch het is hier een tijd van sombere neêrslachtigheid, die vooral my in dezen mijnen verzwakkenden toestand overstelpt. - Met mijne dierbare Wederhelft is het dagelijks hetzelfde, doch de slapeloosheid, hitte, &c. vermeerdert eer dan zy vermindert; en ik ben van dag tot dag al steeds onbekwamer tot denken. Ook word ik daarby slaperig en bedwelmd. - Quorsum haec evadent, haud difficile est prospicere. - Maar dit bekommert my niet, slechts bezwaart het. Gods beloftenissen zijn onveranderbaar, en Hy geve my daaraan vast te houden. Die verdienste zoekt moge geslingerd worden! Genade, volstrekte genade is 't onbedrieglijke anker der Christelijke Hoop in Hem die voor ons gestorven en heengegaan is om den zijnen plaatse te bereiden. - Vaart wel, lieve Vrienden, en ontfangt onzer aller heilgroet in den eenigen naam die ter zaligheid gegeven is. Amen.

Ik teeken als steeds,
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 25 Dec. 1826.

119.

Waardste Vriend!

Ik heb gisteren met mijne dosheid van geest verzuimd aan onzen dierbaren Capadose te andwoorden, wiens brief my niet te min hoogst belangrijk was en ook blijft. Merkt thands (bid ik) beide dit mijn

schrijven aan als aan U-beide gericht. Zijne beschouwing der ziekte valt met de mijne volkomen in één, en zoo is het dus ook met zijn gevoelen ten aanzien der verdere behandeling. De Almachtige zegene dezen weg, welken de Doctor ook gereedelijk aanneemt! In de afgeloopen nacht was meer dispositie tot rust en werklijke slaap, ook heden (als ware 't) wat meer lustigheid, doch met eenige hoofdpijn. De vorige nacht was genoegzaam geheel insomnis. Met my is het ook heden iets beter, maar met meer hoofdpijn.

Hebt dank, innigen dank, lieve Vrienden, voor alle de deelneming, zorg, en moeite, en ijver, waarmeê gy my en de lieve kranke tot dit einde van 't ons zoo zwaar gedrukt hebbend jaar, onverpoosd en hartlijk ondersteund en verkwikt hebt, en nu en dan doen herademen van uit eenen staat van vertwijfelingachtige droefenis, en moge het nu in te tredene in de Genade des Heeren begonnen en in allen opzichten voor U en de uwen en ons-allen overvloedig in troost, uitredding, en dank bevonden worden! - Moge deze vernieuwing van tijdafperking ons eene vernieuwing van geestelijke en alle zegeningen zijn, en eene opheffing der ziel tot de eenige bron van Heil, in wien wy met het harte gelooven en wien het ons geschonken is te belijden!

De Algoede Heer en Hoofd zijner kerke bevestige en vereenige ons steeds naauwer in de gemeenschap des Geloofs en der Hope, en der Liefde! - Dit is de wensch, de innige hartewensch van ons-allen in

den onbepaaldsten zin, omvatting, en toepassing, jegens en ten opzichte van wat U en elk van U dierbaar is! Amen.

Ik teeken als steeds met het warmst gevoel van tederheid,
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 31 Dec. 1826.

[1827]

120.

Waardste Vriend!

Schoon ik gisteren, tot tweemaal toe, mijn toevlucht wederom tot het bed moest nemen, en heden my ook zeer ongesteld gevoel, kan ik echter niet nalaten eenige weinige regels aan U te schrijven, om ongerustheid over ons voor te komen. Met dat al kan ik echter niets melden dan, 't vorig bericht herhalende, dat de beterschap mijner Egade (ja) voortgaat, maar naar de woorden van den goeden Vader Cats, *met Ezels treden*, of liever en eigenlijker nog: *slaksgewijze*. Inzonderheid is het met de nachtrust slecht gesteld, en wat invloed dit op alles moet hebben, is licht te beseffen.

De toestand uwer Vrouw Moeder treft ons zeer; veel uitzicht op herstel van de ziekte is er zekerlijk niet, en hoe dit U in allen opzichte aan moet doen, gevoelen wy met U. Geve de Genadige Algoedheid het innige licht ter erkentenisse en omhelzing van Hem die de belofte aan Abrahams kroost is, en ons nimmer toelaat te wanhopen, waar ten minste geen

volstrekte *vijandschap* is, en zekerlijk deze moet niet met gebrek aan inzicht of overtuiging verward worden. - Ja vele zullen aanzitten met Abraham, Izaak, en Jacob, die in 't uiterste uur en onmerkbaar voor anderen, geroepen, gerechtvaardigd, en geheiligd zijn! Bidden wy, ja, en vertrouwen wy, dat ook by het ingewikkeldste, het duisterste, het twijfelachtigste besef, Christus voor ons en de onzen bidt! Zoo zij het, en trooste Zijn Geest U en ons-allen ook in een blind vertrouwen op de Eeuwige en alle menschlijke begrippen te boven gaande Barmhartigheid!

Ontfangt met al wat U, wat ons dierbaar is, onzen hartlijken zegengroet, en geloof my steeds

den Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 6 Jan. 1827.

121.

Waardste Vriend!

Met een zeer bezwaard hart en dwarlend hoofd schrijf ik U. De brief, gisteren avond aan onzen waarden Capadose afgegaan, zal U het geen ons 's daags te voren overgekomen was, gemeld hebben. Tot nog ben ik geheel *gederangeerd* (als men 't per *εὐφημίαν* noemt) in het hoofd, en hoe kan het anders? Thands zit ik hier in een vertrekjen, reeds een jaar om de meer dan vochtigheid verlaten, by het vuur als te bibberen in den rook naby 't ziekbed mijner Weder-

helft, nu ook verplaatst en aan wind en tocht blootgesteld. - In deze gesteltenis verrast my, die van geen onderscheid van dagen meer weet, uw dierbare en tederhartige brief, die ons ook innig aangedaan heeft en een streelend en zalvend blijk uwer liefde te onswaart is. Heb er dank voor! - Zegene de Algoede Verbonds-God het lieve en zoo aandoenlijk interessante kind, waarop gy my wel een zoodanige betrekking hebt willen geven, en storte Hy alle de volheid Zijns heils op dat onwaardeerbre zegenpand! Omhels hem voor ons en druk hem aan uw hart dat het mijne verstaan kan, daar ik verwijderd ben en wellicht geen hoop hebbe het opwassende spruitjen op aarde weder te zien. Ik kus het lieve handtjen onder uw bries gesteld, met aandoening die ik niet uitdrukken kan.

Van dag tot dag sedert ruim een week zag mijne Egade uit, naar het oogenblik dat zy ten minste by mijn schrijven een enkele regel van liefde en verknochtheid voor uw dierbare Wederhelft voegen mocht, doch het is dus verre onmooglijk. En ik schrijf zonder te weten of er samenhang in is dan niet. Ik verwonder my by dat alles over hare kracht van geest en het opgeruimd en echt Christelijk zielsgevoel, dat haar zichtbaar in alles ondersteunt. Ach, moge zy tot vorige draaglijke gezondheid te rug keeren en aan onzen dierbaren Lodewijk behouden worden; en ik lijde en vrage niets meer op dit aardrijk!

Met dit alles zie ik in my (een onverwachten aanval van apoplectischen aart uitgezonderd die onverhoeds voorkomen kan) geen imminent gevaar (om het

met de gewone uitdrukking te noemen die de dood als een groot kwaad onderstelt) voor mijn lichaam; zelfs verwonder ik my over de buitengewone sterkte van mijn gestel. Ik hoop dit veeleer dan ik 't onderstel; maar een staat van volstrekt verval en wat men of kindsheid of erger noemt, of van frenesie, is wat ik beduchte. - Ware mijn lieve Vrouw slechts hersteld, ach ook dit ware (is het Gods wil) kalm te gemoet te zien; maar wat zoo haar ziekte en zwakheid langer voortduurt?

En hoe veel dankstof intusschen geeft de Algoede Vader hier by! - Ach, hoe benaauwd en beklemd het hart my tusschen beide is, echter roept het met Spieghel uit: ‘den mensch' schort niets dan dankbaarheid.’ - Wat ligt my het hoofd over hoop! - Ach! ik gevoel het, dat ik nog meer verpletterend leed noodig heb, eer ik tot de maat van zelfverloochening kome, die my nog vreemd is. Gods wille geschiede!

Terwijl ik dit schrijf, meldt mijne Vrouw my (waarvan ik ook niets wist) dat het heden uw geboortedag is. Ontfang ook ten aanzien van dezen onzer aller oprechte gelukwensching. De mijne was my nooit een dag van genoegen; zij de uwe 't U altijd, en met recht een feest van verheuging, en vernieuw' hy zich U immer in vermeerdering van gaven en wat tot Geestelijk en tijdelijk heil strekken kan by de tederste Huwlijks- en Vadergenoegens!

Of er mooglijkheid zijn zal, in dezen ontzettenden storm, die hier boomen knakt en doorbreekt, dezen brief naar de post te bezorgen, en of de post zal

kunnen vertrekken, weet ik niet. Hoe 't zij, onzer aller harten groeten U en uwe dierbare betrekkingen met de verknochtheid die gy ons kent, en ik teeken als steeds

de Uwe,
BILDERDIJK.

Leyden, 14 Jany 1827.

P.S. Een melkboer bericht dat het in de stad vol is van 't gewoel van metselaars- en timmermansknechts met ladders &c. om by de instortende of dreigende daken en schoorsteenen te hulp te komen. - De ramp van den 12 dezer mocht geen straf van God zijn, en de bedestond ter gedachtenis daarvan onder Koning Lodewijk ingesteld, moest ophouden. - Dit ijsselijk noodweer zal nu wel een gunstbewijs zijn by sommigen. ô Land! ô volk! ô tijden!

122.

Waardste Vriend!

Uw lieve en blijmoedige brief van eergisteren heeft ons verheugd en opgewekt; doch wy lijden hier veel. De koude, daar wy thands in een als onbewoonbaar verlaten hokjen van 't achterhuis nacht en dag verbannen zijn, is hier onverdraaglijk, en onze waarde Capadese zal U Hippocrates aphorismus (*ψυχρὸν τῷ ἐγκεφάλῳ, τοῖς νευροῖς*, &c. *ἐχθρὸν*) wel theoreticè expliceeren, maar niet volkomen gelijk ik het met mijn verzwakt en uitgeput gestel ondervind. Heb dank voor uw troostrijk en liefdevol schrijven.

Aan de beterschap uwer vrouw Moeder wanhope ik nog niet. De prognosticatie der tegenwoordige Esculapen is zeer onzeker, en sedert de nieuwe theorien en nieuwe *methodi medendi* is 't natuurlijk. Men heeft vergeten wat *θεραπευτικὴ* is en wil niet meer *minister naturoe* zijn, maar haar overheerschen, en dus verleerde men ziekten in haar loop recht te kennen. En natuurlijk. By den heerschenden geest om zich boven God te stellen en van Zijne Genade geen zaligheid meer aan te nemen, moet men ook vrijmachtig en ondanks de krachten die Zijne Voorzienigheid in het lichaam en de oecunomia animalis gelegd heeft, genezen. Het is één en dezelfde geest die in alles heerscht, en ook zelfs de schoone Kunsten verdorven heeft. Hoe het zij, de Algoede geve de Moeder waar uw hart kinderlijk en plichtig aan hangt, verademing en vatbaarheid ter omhelzing van de ware Hoop en Verwachting Israels, tot behoudenisse in tijd en eeuwigheid!

Onzen groet van liefde en hartlijke verknochtheid aan Mevrouw uwe Wederhelst en verdere betrekkingen, en kusjens aan den kleinen stamhouder! - De Genade onzes Heeren zij met U-allen, overvloedig en onbeperkt, naar Zijne beloftenisse, Amen!

Aan den waardigen en tederhartigen Capadose hoop ik eerstdaags ook afzonderlijk te schrijven. Intusschen zij hy op 't innigst mede gegroet van

Uwen
BILDERDIJK.

Leyden, 24 Jany 1827.

123.

Waardste Vriend!

De melding die ik by mijn vorigen maakte van de ongesteldheid des lieven Lodewijks was uit geene bloote vaderlijke bekommering; maar heeft zeer benaauwende gevolgen gehad. Geweldige ontsteking in de keel met zware koorts en diepontrustende affectien heeft hem sterk aangegrepen, en wy hebben twee allerakeligste nachten met hem doorgebracht; ook duurt, ondanks eenige verlichting van pijn en benaauwdheden, het ongemak voort. Hoe zeer dit, met de aandoening en zorglijke oppassing mijne nog zoo zwakke Wederhelft (die nog eergisteren eene venae sectio moest ondergaan) aan moest grijpen en te rug zetten, behoef ik U niet te melden. Van my-zelven, wezenloos en buiten kracht van denken of handelen, en dus op nieuw in het hart gegrepen, spreke ik niet. Ach de hand van God is zwaar over my, zwaarder dan ik uit kan drukken, en mijn gevoel stemt zeer weinig met den blijmoedigen geest die in uwe brieven en die van onzen waarden Capadose ademt. Alles ziet akelig en boven verbeelding zwart om my heen, daar er geen schuilplaats meer in mijn huis is, waar men de allernadeeligste luchtwinden en rookdamp, ontgaan of ontschuilen kan, of behoorlijke warmte en rust genieten. 't Is alles ééne ophooping van kwellingen wat ons omringt en onophoudlijk aangrijpt, in aantal niet op te noemen, maar waaronder ik geheel

bezwijke en verpletterd worde. De Almachtige geve uitkomst en ondersteune my of neme my weg uit dezen poel van ellenden! Onbekwaam om een woord met iemand te spreken, aan iets te denken, terwijl my de hersens als met een kokende beweging in 't hoofd schijnen rond te draaien als een molenrad, zit of lig ik daar, in de diepste angst en door allerlei hersenbeelden geschokt, zonder hulp te kunnen toebrengen daar zy noodig is; zonder voor 't minste te kunnen zorgen of over iets te beschikken, verzekerd van mijne *insania*, waaraan echter niemand geloof schijnt te willen geven. Mijn hart is koud en buiten staat zich op te heffen, en het is of God zich verr' van my houdt. - Wat is het dan? - Wanhope ik? - Neen, ik betrouw op Zijne Genade in 't zoenbloed des voor ons geslachten Offerlams; maar 't is omtasten in een dal van schaduw des doods. Ach, bidt voor ons, lieve Vrienden!

Ja ik heb alles kunnen ondergaan. Ziels- en lichaamspijnen beide, als weinige op de aardsche loopbaan beproeven, en die beide van den grievendsten aart. Ik kan ook dezen mijnen toestand van onvermogen (is het Gods wil) verduren. Maar het geldt hier wat my meer dan mijn eigen hart is. En echter is de toestand en van mijne Ega en van mijn Zoon niet zoodanig dat zy my verstandelijk zou mogen ontrusten. Neen, den Almachtige zij dank! Maar ik ben uitgeput en bezwijk; immers ik heb noodig, mijn hart eens in klacht te ontlasten. Neem dit mijn schrijven als zoodanig aan. Het is inderdaad ook heden, na de

doorgebrachte hartbeklemmende nacht, met het dierbaar kind eenigermate beter, en mijne Wederhelft ondergaat de geweldige vermoeienissen en aandoeningen die dit toeval met zich brengt, boven hoop en verwachting gesterkt, hoezeer nog boven verbeelding zwak, en buiten staat den dag door geheel op te zitten, of gezonde nachtrust te genieten en 't hoofd nog met geduurzame zuizingen en 't hart met oppressien bezwaard. - Mocht de Algoedheid het herstel spoedig doen aanbreken!

Ik kan dit maal over niets anders denken. Groet alle Vrienden en wees met wat U waard is, gegroet en gezegend, en zij de liefde Gods en de genade onzes Heeren Jezus Christus met U-allen!

Ik teeken als steeds
de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 8 Febr. 1827.

124.

Waardste Vriend!

Op gisteren werden wy recht aangenaam en verkwiklijk verrast door uw 2^{e} Deeltjen over de Handelingen der Apostelen. Heb wel dank voor de nette Exemplaren en vooral ook voor het voortreflijk boekzelf, 't geen ik dadelijk, hoe zwak en verstrooid ook van hoofd en hersenen gelezen heb. Ik behoef niet te zeggen met het hoogste genoegen. Zeer gewichtige (en U eigen) opmerkingen vind ik daarin, en waarin

ik my van gantscher harte met U vereenige. - Naar het Derde te verlangen is zoo natuurlijk een gevolg van deze lecture, dat ik het niet noodig heb uit te drukken. - Van harte bidden wy den zegen over dit werk, gelijk over U en uw dierbare panden; doch gy weet en gevoelt dit, in den band die ons eenmaal en voor eeuwig in de belofte des heils verknocht heeft.

Het is met onze gezondheid of ongezondheid al steeds in den zelfden toestand. Met het zien naar twee woningen is mijne Wederhelst (op wie by dit mijn verval alles aankomt) zeer vermoeid, en dit zet natuurlijkerwijze haar herstel weder te rug of vertraagt het ten minste. - Haar moeite is daarby vergeefsch geweest. - Wy hebben dus nog geene woning. Slechts eene doet zich op, maar te hoog in prijs voor mijne finantie. En ik vrees dat het ook elders wel het zelfde zal zijn. Het is niet ongewoon, schoon het eene ongerijmdheid in heeft, dat, naar mate de middelen van bestaan in een land of stad verminderen en kwijnen, de huurprijzen der huizen toenemen, en ook hier is het een gevolg van steeds toenemend verval.

Ontfang met al de uwen (en inzonderheid ook onzen waarden Capadose) onzen innigen groet, en omhels den lieven Willem Daniel voor ons. Gy zegt recht: ô Dat wy altijd blijmoedig en dankbaar waren! Bid dat wy dit in alles zijn mogen ook voor ons! Ik teeken als steeds,

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 23 Maart 1827.

125.

Waardste Vriend!

Uw lieve brief van gisteren heeft my zeer verkwikt en is recht uit mijn hart geschreven. Heb dank voor uw deelnemende aandoening en troost. Reeds lang zagen wy uit naar uw tijdingen, doch begrepen zeer wel hoe de beslommeringen dezer dagen ten aanzien van 't verhuizen U den tijd moesten wegnemen. Met ons is het dan ook nu zoo verr' gekomen dat mijne Egade een huis in Haarlem gehuurd heeft. Het staat in de Damstraat. - Ook in die stad was weinig of liever geen keur. Wat nu de 20 tusschendagen met zich zullen brengen weet de Almachtige. In allen gevalle moet ik my thands ophouden met papieren en MSS. inpakken; en dit gaat in mijn toestand gebrekkiger dan men zich verbeelden kan, en vermoeit my het hoofd, ik mocht byna zeggen, boven vermogen.

Vreeslijk zijn tegenwoordig de vermoeienissen mijner Wederhelst in dezen nog zwakken toestand van reconvalescentie. Alles koomt op haar alleen aan; want ik kan niets, en zelfs niet meer tellen veel min rekenen. Dikwijls kan ik my 't jaar niet meer herinneren waarin wy zijn; zelden de maand; den dag der week genoegzaam nooit. Namen en personen verwar ik, meen de lang verstorvenen te leven, en vergeet de levenden. Autheuren en tytels van boeken kan ik niet meer noemen, zelss uit de Classici niet, of zelden by een byzondere vlaag van herinnering. - Nu

en dan ontvalt my wel een versjen van weinig regels, maar 't herlezende versta ik 't zelden of niet. En zoo is 't met al wat ik lees. Aandacht kan ik aan niets geven, maar alle heterogene denkbeelden draaien onophoudelijk in mijn hoofd om, als duizelende. - Wat moet hiervan worden? - Aut mania, aut apoplexia, zegt de Ars medica. - Hoe 't zij, Gods altijd wijze wil geschiede, en Zijne Voorzienigheid sluimert niet. De genade onzes Heeren en Zaligmakers zij met ons, en alles is wel.

Wees met de uwen hartelijk van ons-allen gegroet, en omhels uw lieven kleinen voor my. Ik teeken als steeds

de Uwe,
BILDERDIJK.
Leyden, 10 April 1827.

126.

Waardste Vriend!

Zie daar my dan in mijne nieuwe woonstede te Haarlem, maar daar ik geene aangezichten of leden meer zie, die my de Helden van Damiaten vertegenwoordigen. Ik verbeeldde my hier een stad van stilte en rust te vinden, doch ik ben hier wel in de meest- en hevigstverbeeldbare woeligheid, geraas, geschreeuw, en onrust by dag en nacht, t' huis gekomen. - Intusschen is het ten aanzien van mijn hoofd (draaiing, dwarling, en verwildering van hersens was er toch onvermijdbaar by) nog al redelijker dan ik my had durven voorstellen, en mag danken. Drie, vier

bittere dagen intusschen hebben wy overgebracht. Doch de Almachtige zal, want Hy kan, redden, en dus verre schonk Hy ons krachten boven 't geen wy ons mochten verbeelden. Maandag aanstaande dient mijne Egâ nu nog naar Leyden te gaan, en het overige van ons goed te halen. - Ook gy zult zekerlijk tot uwent in een drokken boêl zitten. - Het huis dat wy hier getroffen hebben, heeft een tamelijk aanzien, maar is klein, en van inrichting gants niet als wy 't zouden wenschen; doch waar op deze wareld iets naar onzen (althands naar mijnen) wensch te vinden! Wy zijn zeer vermoeid, en hebben deze laatste dagen ook geen behoorlijke nachtrust of slaap in evenredigheid met de verregaande afmatting gehad. Ook onder dit schrijven vallen my de oogen toe. Ik moet dus afbreken. - De zegen des Heeren in al deze beslommeringen dezer woelige dagen, zij met U en de uwen in allen opzichte, onder de voortdurende genade des Heils, waar naar alleen het ons betaamt, te staan, en hiertoe zij de Geest des geloofs, der hoop, en berusting rijkelijk over ons uitgestort! - Wy wenschen dat het met den goeden Heijkes thands wederom beter zij, en verlangen reikhalzende naar goede berichten van al wat U en ons dierbaar is. - Vaarwel, wees met allen innig en vurig gegroet, en geloof my steeds, naar de spreuk mijns geslachts, *semper idem*,

den Uwe,
BILDERDIJK.
Haarlem, 28 April 1827.

P.S. Hierby mijn *Afscheid aan Leyden*.

127.

Waardste Vriend!

Recht aangenaam en verkwiklijk was my uw lieve laatste schrijven, op eergisteren ontfangen. Het schijnt dan, dat gy eindelijk eens mijn verval en behoefte ontwaar zijt geworden, waarin ik gedompeld ben, en met welke uw brieven sints lang niet in samenstemming stonden. Sedert den fatalen dag dat wy alle drie door kolendamp bevangen, verdoofd, en bewust- of bewegingloos nederlagen, en Dr. van Hoorn ons uit de kamer deed voeren, en mijne Wederhelft op nieuw eene aderlating deed doen, ben ik geen schaduw meer van my-zelven, en buiten vermogen van denken of gevoelen, gelijk ook alle mijne zintuigen gevoelloos en gants verstompt zijn. De denkbeelden zweven my als bloote reminiscentien en zeer flaauw en schemerend voor, maar werken op 't hart niet, en dit is als verstijfd. - Het ware zekerlijk door een tijdige bloedontlasting toen te redden geweest, doch na dat oogenblik was 't te laat. - Hoe kan dan nu mijn schrijven zich van de warmte des gevoels van Gods genadige ontferming eenigzins gevoelen, daar mijn hart ijskoud en versteend is. - Ik hou vast met mijn verstand aan de eenmaal zoo zalige overtuiging des harten, maar dit is het al. Ik hou vast met mijn wil, maar gevoel is er niet by. Gy hebt wel gezien, neen, de stemming die uit het hart moest vloeien, kan in mijn brieven of verzen niet zijn. - Ik ga zwaar gebukt,

en wensch de last op Hem te werpen die voor ons gedragen heeft, maar kan niet, want ben als droomend bedwelmd, niet wakende, en 't gevoel van dood en leven smelt zich in één, en het *χυρι∈ σωσόν με* is al wat ik uitademen kan, en hoe flaauw!

Wy verheugen ons in uwen welstand en dien der uwen. Groet allen uit onze harten. De zegen en liefde en volmaking die uit God is overdekke en doordringe U en allen! Groet ook alle vrienden.

In dezen mijnen toestand, waarin rust van hoofd my zoo noodig is, is my hier een woning te beurt gevallen waar nacht noch dag stilte of verademing van de hoofdverscheurendste woeling, geraas, en gerammel, is, en hoedanig ik 't nooit in de onrustigste straten van Amsterdam heb ontmoet. Hoe het hier veertien dagen (ik laat daar een jaar,) uit te houden is my onbegrijplijk, zelfs voor een sterker hersengestel dan ooit het mijne was. - God geve redding en uitkomst! - Bidt voor ons!

Ik teeken met alle U bekende hartelijkheid,
de Uwe,
BILDERDIJK.
Haarlem, 2 May 1827.

128.

Waardste Vriend!

Wy verheugen ons in het wel slagen uwer verhuizing en den gelukkigen overgang in een woning,

waarin gy met genoegen, rust, en gemak, dankbaar en te vreden leven moogt. Doch, helaas! met ons is 't het juiste tegendeel in allen opzichte, en dit by mijne verregaande ongesteltenis van hoofd die zoodanig eene behoefte van rust en stilte vereischte, en zonder dit in volstrekte *mania* en wat erger is, over moet gaan. - 't Ware niet mooglijk geweest, het erger te treffen; en hierby komen dan de grievendste beslommeringen en verwarringen, tegen alle uitzicht, berekeningen en voorzorgen, en waaruit geene redding of uitkomst zich opdoet. Ach! dat God my ontbond van dit leven vol jammers! Geen andere wensch kan zich in mijn hart verheffen. Bid voor my en de mijnen, dat mijn einde zich bespoedige. Ik mistrouw Gods barmhartigheden in Jezus Christus niet. - Maar dit leven was my immer, en van mijne vroege kindsheid af, tot plaag en jammer, en ik heb den kroes des leeds rijklijk, ja tot de heffe, gedronken, en niets of het moest my vergald en tot pijniging worden. Ach, dat ik verlost wierde van dit lichaam des doods! - En ach, is ook niet heden mijn klacht wederspannigheid? O beware my de Almachtige hand voor wrevel tegen Zijn raad en bestier! Bid dit voor my, en help het my bidden! - Wy groeten U en de uwen met hartelijkheid. De Heere zij met U allen, en doe Zijn licht over U schijnen naar de volheid Zijner Genade! Vaarwel, en geloof my steeds

den Uwe,
BILDERDIJK.

Haarlem, den 14^{n} May 1827.

129.

Waardste Vriend!

Gisteren avond ontsing ik de eerste Exemplaren van mijn Nieuwgedrukten Dichtbondel[1], (zoo 't nog Dicht of poëzy heeten mag,) en ik haast my U daar een van aan te bieden. Ontfang gy het met de liefde die gy my altijd betoond hebt, en reik (wilt gy) het daarby liggende aan onzen Capadose. - Ik verlang innig, en om duizend redenen U te zien en eens recht met U over alles te spreken: want schrijven laat zich alles niet, en valt my niet licht meer. Intusschen, een vluchtig uur of vier, vijf van overkomst is daar niet toe geschikt, en by eene ontmoeting dwarrelt my natuurlijker wijze het zwakke hoofd en alle idéen, alle herinneringen zijn weg. - Ik sleur in dezen laatsten droessem des levens al zoo voort, in eene onophoudelijke en hersenverwoestende verstrooiing, die slapende en wakende altijd even afmattende is; maak mijns ondanks onophoudelijk verzen, of liever, giet ze uit: want ze ontstroomen my gewillig of ongewillig. Mijn beenen, schoon ik ze daaglijks oefene met gaan, worden stijf en gevoelig: mijne ingewanden zwelgen, maar verteeren noch ontlasten zich niet, en duizeligheid van het hoofd is daar een natuurlijk gevolg van. - Prospicio sinem. Gods wille geschiedde! Ik wensch noch

(1) De Voet in 't Graf.

zie op tegen dat oogenblik, maar verbeide 't in stilte en te vredenheid en berusting.
- Zij Zijne genade en liefde in onzen Heer en Verlosser met ons allen! Amen.
Groet de uwen en wees gegroet met hen van ons allen. Ik teeken als steeds,
de Uwe,
BILDERDIJK.
Haarlem, 9 September 1827.

130.

Waardste Vriend!

Na zoo lang eene tusschenpoozing, in beklemming van hart wegens uwe krankte, en bekommering van de rust, die zy vorderde, te verstooren, doorgebracht, mag ik U, by de aanvanklijke beterschap waarin wy ons verheugen, wederom schrijven, en met de Godlijke bewaring van U en uw dierbaar kind en lieve Weêrhelft, gelukwenschen; en dit tevens op den blijden herinneringsdag van uwe en uwer Egades gezegende inwijding door den Heiligen Doop in den boezem van het zaligend Christendom! Hoe onze zielen daarin deelen, behoeve ik zekerlijk U niet uit te drukken, doch ontfang met de Uwe niet te min de betuiging daarvan in deze weinige woorden, en zij deze dag U en uw huis eene vernieuwing van allen zoo wel lichaamlijken als Geestelijken zegen, vertroosting, moed, en vertrouwen, en innige nabyheid van Hem die de bron van alle Heil is, en de

Zijnen ook in geen dal der schaduwe des doods verlaat of hun hoop te loor stelt! - Wees verder langmoedig en duldzaam in de nog overig gebleven zwakte, en laat uwe vurig gestel U niet aandrijven om de volkomen herstelling voor uit te loopen, het geen tot verachtering en tot vertraging daarvan strekken mocht, zoo verheugen we ons welhaast ten volle in de bewaring des Almachtigen tot Zijn eer en lof in eene onuitspreeklijke en gemoedzalige dankbaarheid!

De vrees van U te zeer te vermoeien, doet my asbreken. Hou gy deze mijne hartlijke en korte aanspraak ten goede, en geloof my steeds in al de kracht van het woord,

den Uwe,
BILDERDIJK.

Haarlem, den 20^{n} October 1827.

131.

Waardste Vriend!

Ondanks uw naargeestig gevoel 't geen my zeer getrofsen heeft, heb ik my verheugd, U niet zoo krank te vinden, als ik in mijne angst over U my voorstelde, en ik dank er den Almachtige voor, die over ons waakt! Uw gestel van lichaam is sterk in overvloed, maar uw geest lijdt en is ontroerd en geschokt. Ik weet wat dit is, en gevoel het voor en met U; maar heb moed. Wy worden (en dit is in den weg des heils) een poos overgelaten aan invloeden van den

booze, en dien te weêrstaan in de kracht Gods is plicht en zaligheid op aarde; en het is ons opgelegd. Doch laat my U ééne waarneming mededeelen. De Booze benaauwt niet die hem toebehoort, maar de kinderen Gods. Deze zijn het, die van zijnen aangreep lijden, en dit behoort mede tot onze geloofsbeproeving, waarvan de Apostel zegt Jac. I, 12. Zie op de beproevingen van Job. - Houden wy vast aan de beloftenissen, al is 't nog zoo donker in- en uitwendig; wy weten dat onze Verlosser leeft, en alles niet alleenlijk ons ten beste moet keeren, maar werklijk ten onzen beste strekt. Een blind vertrouwen is 't waarachtig vertrouwen voor die Hem eens leerde kennen, ook in de doodsschaduw der nacht waarin Hy zijn aanzicht ons voor een poos schijnt te verbergen. Hy ziet op ons (altijd in dezelfde genade) al zien wy Hem in die oogenblikken niet, en zal zich niet laten ontrukken of ontvallen, dien Hy eenmaal in 't hart heeft gegrepen. Gy weet dit alles, lieve Vriend, zoo goed als ik; maar wy moeten 't practikaal en by bevinding weten, door de beproevingzelve. - Ik zal U met geenen langen brief ophouden, maar ik moest U dit herinneren, en ik weet, uw hart erkent het met my. Bidden wy 't allen tijde! Ik weet dat wy somtijds niet kunnen bidden, en dan is 't benaauwend. Maar zuchten kunnen wy, en stilzwijgend opzien tot HEM die ook voor ons bidt. - Doch 't is duister voor onze oogen en wy zien geen licht? - Ook dit is in den weg der genade. Dorsten en hongeren in benaauwdheid des harten is het spoor dat

wy op moeten, en waarin onze overste Leidsman ons gadeslaat, en onzichtbaar doorleidt. - Ook aardsche beslommeringen die tevens beklemmen, voegen zich veelal by deze inwendige zielsbeproeving. Maar verheldert het zielsoog wederom, ook deze verliezen zich, en het wordt rondom licht, als het licht inwendig in 't hart schijnt, en dit zal het weldra wederom: het mijne verzekert my des, en mijne zucht vereent zich met al die U liefhebben daartoe in den naam en mogendheid des Heeren. Zoo zij het en dit geve Hy door Zijnen Heiligen en heiligenden Geest! Amen!

Wees hartelijk van ons allen gegroet, die U vurig de herstelling toebidden, en geloof my steeds innig, en sterker dan ik 't uit kan drukken, geheel en al

den Uwe,

BILDERDIJK.

Haarlem, den 26 October 1827.

[1828]

132.

Waardste Vriend!

Reeds verscheiden dagen verlangde mijn hart U te schrijven, maar de verwarring en duisternis van mijn hoofd verhinderde my in de verstrooiende zuizeling en draaiing, die nu en dan wel wat minder hevig, maar altijd met klopping en gonzing gepaard of vermengd is, en my tot alles onbekwaam maakt. Gy zult van mijn toeval, of liever ziekte, of beter nog afneming, bericht hebben ontfangen door mijne We-

derhelft, die, hoe zwak en lijdende, my in alle plichten heeft moeten vervangen en steeds moedig met onvoorbeeldig getrouwe en warme liefde blijft vervullen, terwijl ik naauwlijks weet of ik leve dan niet, maar in doffe werkloosheid en verveling voortkwijne en als blootelijk 't leven uitdroome. Intusschen heeft ons het aandenken aan uwe liefde en de dierbare betrekking die ons vereenigt, met de veelal gewenschte tijdingen van tot uwent en van onzen waarden Capadose de verkwikking geschonken waarvoor ik nog vatbaar bleef. Thands wat minder wezenloos of wat meer opgewekt (wat weet ik het zelf?) kan ik niet langer weêrstaan, U ten minste eenig blijk van de liefde te toonen die ons meer dan broederlijk vereenigd houdt, in Hem die onze hoop en betrouwen is en de Zijnen in geenen nood of dood zal verlaten. Lieve Vriend, wat zijn wy gelukkig in die zoo byzondere Goddelijke Voorzienigheid die over ons waakt en alles ten onzen beste bestuurt, en tot wien de dank in ons hart opgaat en niet verworpen wordt, hoe onvolkomen en gebrekkig hy zijn moge; onverwerpbaar zijnde, daar Hy-zelf het is die dien in het hart schept! Wat waren wy en waar dreven wy heen zonder dat anker der verzekerende Hoop; en hoe grepen wy het aan, zoo wy aan ons-zelven overgelaten waren? Lof en dank ga in elken zucht, in elken ademtocht, uit ons op tot den throon der genade in den heiligen Godlijken naam buiten wien geen andere gegeven is of gegeven kon worden, om zalig te worden, en in wien wy en leven en sterven!

Wy ontmoeten of ondervinden hier in dit Haarlem vele, zeer vele deelneming en hartlijke oplettendheid, en nooit had ik my iets dergelijks kunnen voorstellen. Ja meer, en inniger, dan wy in Leyden hadden kunnen genieten. - Ook is ons zoo veel nader aan U te weten (hoe onvruchtbaar tot nog) een aangenaam denkbeeld en troostend. - Nooit had ik gedacht dit jaar 1828 in te treden; zij het U en uw lieve wederhelst en spruite in alles (na het doorgeworsteld jaar van beproeving) dubbeld, ja honderdvoudig gezegend in allen opzicht en betrekking, met al wie en wat U dierbaar is!

Mijn toestand is eene volkomen werkloosheid. Het lezen is my eene onmooglijkheid, zoo lezen besef van het geen men leest, onderstelt. En hieruit kunt ge licht opmaken, dat het schrijven my even zeer ondoenelijk is. Voorts gelijk mijn hoofd werkeloos en volstrekt onbekwaam tot werken is, is het mijn gehecle gestel, waarin niets zijne natuurlijke dienst doet. Geene eerste wegen, geen verwarmende omloop des bloeds, geene afscheidingen! Daarby, als gevolg, een onverzadigbare aanhoudende honger (ja voracitas,) die nooit rust; aanhoudende gespannen, snarige en als pezige pols; geen slaap dan van vermoeiing, die dan regelmatig 2 1/2 of 3 uren duurt. Maar hierby is eene blijmoedigheid, die vrij wat aan kindschen lichtzin grenst. Ik schrijf U dit omstandiger omdat ik den brief evenzeer aan onzen waarden Capadose, die er zijne medische indicatie uit opmaken kan, als aan U richte, en gy de mededeeling zekerlijk niet nalaten zult.

Zie daar nu een langen brief. Is er gezond verstand of samenhang in, dit weet ik niet; en overlezende versta ik het geschrevene niet. Ik sluit derhalve, met mijnen en onzer allen tedersten groet, verzekerd van uwe deelneming en broederlijk-Christelijke voorbede. - De liefde Gods en genade des Heeren met de gemeenschap des H. Geest zij met U en de uwen. - Vaarwel van

Uwen
BILDERDIJK.
Haarlem, 5 January 1828.

133.

Waardste Vriend!

Met de innigste deelneming ontfangen wy uw gewenscht bericht der voorspoedige bevalling uwer dierbare Wederhelft, als wy sedert uw vorigen in een blijd vooruitzicht te gemoet zagen. De voorteekenen, daarin vermeld, duidden alles goeds. Heb dank voor de spoedige meêdeeling en zij de rijkste zegen des Allerhoogsten over kraambed en Moeder en kind, en geheel uw huis in alle betrekkingen! - Welk eene volheid van genot is thands 't uwe, dierbare Vriend: Vader van een zoon en dochter te zijn; en hoe kunnen wy 't gevoel daarvan uitdrukken? Wat laat dit, in deze stemming des harten, meer overig te wenschen, dan doordrongen te zijn van al wat dit in zich sluit! En dit zijt gy zeker; dit is de lieve moeder;

gelijk ik het voor U-beide ben. - Zegen, nogmaals zegen en heil zij geheel uw beider gevoel, dat in de onuitdruklijkste beden des harten by U-beiden opstijgt, en waarin wy met alle de tederheid die ons onderling verbonden houdt, vurigst en innigst deelen!

Mijn zwakke hoofd, voor geene aandoeningen bestand, laat my niet toe breeder te schrijven, en ik wil niet dat deze mijn brief iets anders dan vreugde en dank ademe. Ook schikt het, onzen toestand in aanmerking genomen, nog al tamelijk by ons. Nogmaals zegen en heil en blijdschap, ook over de naamgeving en aanstaande inzegening door den H. Doop! Genade, vrede, en opheffing des harten! Amen.

Ik teeken met haast, niet wetende of de Heer Bousquet dezen zal komen afvragen, doch met de gevoelens die gy my kent,

den Uwe,

BILDERDIJK.

Haarlem, 23 January 1828.

134.

Waardste Vriend!

De Heer is opgestaan, was der oude en vroeger Christenen volstandige Paasch-groet, en met deze onderlinge juichstem begonnen zy hunnen Jaarkring. Zij dit ook mijn groet op heden aan U mijn geliefde Vriend, medestander, en medelijder in dezen tijd van benaauwdheid! Hun wederzijdsch feestgeschenk bestond daarby

in een *ei* als 't beginsel van leven, en behelsde de toewensching van een nieuw leven, zuiver en van de besmettende wareld asgescheiden. Zij ook dat nieuwe leven ons op dit heden geschonken door Zijnen Goddelijken Geest! Met dezen innigen wensch roep ik U het plechtig *ἠγέρθη* toe:

Hy die Verlosser is,
De Heer is opgestaan
Naar Zijn beloftenis,
En heeft den vloek voldaan.

Terwijl ik dit schrijve ontfang ik den uwen van gisteren en in de blijmoedige samenstemming onzer harten mogen wy in den Geest vereenigd, danken en lofzingen, te midden der bezwaren die ons naar lichaam en ziel folteren, het zij wy met de openbare feestschaar tot Zijn heiligdom mogen opgaan, het zij wy aan kamer of bed gekluisterd in krankte Zijnen naam aanroepen. Heb dank voor uwe aandoenlijke zegenwenschen, en neme de Almachtige ook de onze voor U en de uwen (zoo onvolkomen zy zijn) in genade aan, en vervulle wat daaraan ontbreekt! Met innige blijdschap vernemen wy de kennelijke ondersteuning uwer kranken en verlangen steeds meer en meer naar goede tijdingen van t' uwent. Mogen die naar wensch immer vorderingen ten goede behelzen naar 't uiterlijke gelijk naar het innerlijke!

.....Mijne Egâ ligt werkelijk weder te bedde, schoon niet gedurig, maar by tusschenpoozen. God sterke en ondersteune ons-allen; dit zij, lieve Vriend, wederkeerig ons beider gebed voor el-

kanderen in den name des Goddelijken Verwinnaars van dood en jammer, wiens feest van opstanding wy vieren, en met wien wy hopen den dood en 't verderf te vertreden.

Vaarwel, dierbare Vriend met de uwen en ontsang onzer aller groet en heilwensch! Gy weet dat ik ben en steeds blijve

de Uwe,
BILDERDIJK.
Haarlem, 6 April 1828.

135.

Waardste Vriend!

Ontfang hiernevens uwe Paaschliederen in dank en met innig gevoel van onze harten te rug. Ik behoef er niet by te voegen, dat wy ze met eene aandoening gelezen en herlezen hebben, die ik niet ondernemen zal U uit te drukken. Met moeite zelss en in draaiing van het hoofd schrijf ik deze weinige regels. Intusschen is het (dank zij den Aartsweldadige!) met mijne Wederhelst heden wederom vrij beter; moge 't gewoel der beslommeringen van de tocbereidsels tot ons aanstaande verhuizen, haar niet weder achter uit zetten, op wie alles thands aankomt, daar ik geheel buiten staat ben iets te doen of te verzorgen! Alles is rondom my als een droom by een flaauwe sluimering, en vruchtloos tracht ik my eenige bezigheid te geven. 't Is alles een deels gevoellooze, deels geheel onbepaalde en in 't wilde omzwervende verstrooiing.

Doch waartoe dit aan U herhaald, wien ik reeds meer, zoo ik onderstel, dit mijn beklag meêdeelde? Moge my zulk een leven slechts niet uitgerekt worden! En echter ben ik by deze werking van ongeregelde hersenen, in staat, aan dood of leven te denken? Is wel de geheeie kalmte die my thands als omwaait, meer dan louter bedwelming? In der daad mijn hart is koud gelijk mijn hoosd dof is, en ik gevoel my-zclven niet. Duizendmaal vraag ik my af, of ik my-zelf ben? Of ik wake, dan droome? Zeker, het is noch het een noch het ander. Ach, hoe verlang ik naar rust. Bid voor my, lieve Vriend, want ik zelf kan het niet meer.

Maar is dan de waarheid die wy in oprechtheid beleden, verduisterd? Neen, doch de vatbaarheid is verstompt, en ik twijsel somwijlen, ja dikwijls, of ik wake, of ik leve, en of iets van wat om my is, wezendlijk en geen bloote illusie zij. Moge ik slechts vasthouden aan 't anker der hoop! Nogmaals, bid voor my. - Gy intusschen vaar met de uwen wel, in 't genot der gaven van de belostenis des Euangeliums, en neem den welmeenenden groet aan van

Uwen
BILDERDIJK.
Haarlem, 10 April 1828.

136.

Waardste Vriend!

Ik schrijf U deze in de grootste beslommeringen. Naauwlijks was mijne Wederhelft weêr eenigzins aan

't beteren of mijne geweldige verergering nam van dag tot dag toe, en gisteren en heden was my zeer akelig. Ik ben volstrekt wezenloos in deze opstapeling van plagen, mijn huishuur om zijnde, zonder in 't nieuw gehuurde huis te kunnen intrekken, en hier tot overmaat van plagen, in een vreemde plaats waar ik niet weet, hoe my te gedragen. Alles komt dus op mijne Egade aan, en deels op den voor ons ijverenden en tederen Lodewijk. Wat van mijnen toestand nu worden moet, is my volstrekt raadselachtig, en ik heb niets voor oogen dan de akeligste klemmende verlegenheid. - Met groot en gevoelig leedwezen verneem ik daarby geene dan ter neêr slaande tijdingen van ten uwent. De Almachtige redde alles! maar mijn hart krimpt by de uitzichten die ik my vorme; en nog is 't een soort van gevoelloosheid die 't my doet doorstaan. - Uwen vorigen kon ik niet beandwoorden. En deze, wat zal die? U wellicht nieuwe ontrusting voegen by die waar gy met de uwen als in verzonken zijt. - Vergeef my dit, doch ik moest (mijn hart drong my) U schrijven en wellicht is 't de laatste brief dien ik in dit jammerlijk overschot eens ziel- en mergverteerenden levens te schrijven heb; en zeker, ik ben my ook niet bewust naar verlenging mijner steeds donkere, nu nachtzwarte dagen te haken. Gods wille geschiede en geve my onderwerping en berusting! Hy zij met U en de uwen, en ons en de onzen in genade, en verstendige ons innerlijk dat onze hoop niet ingebeeld maar waarachtig, en in Jezus dierbaar bloed verzegeld zij en

onwankelkaar staande in het oogenblik van verschrikking voor 't schepsel, maar van verkwikking voor die in zijn hoop vast en zeker staat.

Mijn lieve Egade en Zoon groeten U, vurig als ik, maar in stiller gestemdheid van geest. Doe ons ook van U tijding vernemen, en groet alle vrienden, ook van

Uw gants ter neder geslagen Vriend,
BILDERDIJK.

Haarlem, den 1^{n} May 1828.

137.

Waarde Vriend!

Eergisteren avond zijn wy overgegaan naar het huis op de Bakenessegracht, en liggen werklijk in eene afgrijslijke onrust, te erger om de zwakte mijner Egade, op wie alles volstrekt en geheellijk aankoomt. Het huis is ons ruim genoeg, maar wy bevinden het leêlijk uitgewoond; doch het is hier vrij stil. Mochten wy hier nu slechts de boze dagen van schoonmaken en opredderen door zijn! De lieve Lodewijk die alles wat boeken en papieren betreft, ingepakt heeft, heeft zich mede te veel gevergd, en uitgeput in exertien, voor hem te sterk. - Voor my, wezenloos als ik ben, ik zit in een hoekjen en laat alles gaan zoo het kan of wil, mijmerend, en zoekende naar ten minste eenige mentale bezigheid. - Zie daar wat ik ter beandwoording aan uwe deelnemende perquisitie van gisteren, melden kan. - Een groote tuin is hier achter

't huis, waar men zeer op roemt; doch wat is my een tuin? Niemand ter wareld heeft daar minder weet van, en lanen of hooge en schaduwende boomen zijn er niet, waar (zoo men zegt) moes, en eenige vruchtboomen: d.i. een Bibliotheekjen voor iemand die niet lezen kan. Intusschen ligt mijne Egâ deze twee dagen weêr in 't bed.

Zoo veel is zeker, dat wy dat onlijdelijk geraas en gewoel van de Damstraat ontweken zijn; maar tot dus verre waag ik niet het zelsde ten aanzien van de vochtigheid te zeggen, van 't welke men ons veel verteld heeft als ware dit huis nu zeer droog. Experientia docebit. - Voorts, altijd naar goede berichten van tot uwent uitziende, groeten wy U en de Uwen en alle Vrienden, recht hartelijk, en ik teeken als steeds,

de Uwe,
BILDERDIJK.
Haarlem, 8 May 1828.

138.

Waardste Vriend!

Heb dank voor uw lieven, hartlijken, en Christlijken brief, die my recht dierbaar, en een overtuigend uitvloeisel uwer ziel is. Gy weet het, mijn heve en getrouwelijk innige Vriend, dat deze uwe daarby uitgedrukte gevoelens de mijne zijn; en geloof ook niet dat ik daarin dobbere of waggele. Ja zelss verbeeid U niet dat mijn treuren betreuren is van een

gemis dat my drukt, en wel, het zwaarste dat my op aarde kon treffen, dat van mijn *verstand*. Ik heb in mijn levensloop vol hard- en wisselvalligheden, alles kunnen verliezen; ook dit verlies draag ik gelaten en met gevoel van het dankbare zeggen van JOB. Maar ik lijde, en meer dan men gelooven, immers zich verbeelden kan, aan de asgrijslijke kwaal van verstrooiing, gebrek van aan iets te kunnen denken of eenig denkbeeld te kunnen *fixeeren*. Van lichaamlijke physische benaauwdheden der ingewanden enz. spreek ik niet, die vrij hevig en aandoenlijk zijn. - En hoe deze onoverkomelijke verstrooiing my pijnigt en zelfs het bidden beletten kan, roer ik niet eens. En deze kwaal is des te onoverwinnelijker daar zy in mijn gestel reeds van kindsbeen as gegrond is, en (naar ik het my voorstel) een gevolg van verkeerde opvoeding of van 't geen die gedetermineerd beeft, en die my voor alle verbeeldbare standen in de samenleving even zeer onbekwaam heeft gemaakt.

Daar was een tijd dat ik mijn gebrek aan verstand voor anderen (ja somtijds ook, schoon zeer zelden, aan my-zelven) verbergen kon, en dit was zoo geheel zwaar niet, daar eenige verkregen kennis veelal voor verstand gaat, en het verstand-zelf zich niet dan door 't spiegelen in 't verstand van anderen kent. Doch die verkeerde determinatie heeft my altijd ongelukkig gemaakt en moest het my maken, 't kon niet anders. Ook is het eene oude waarneming van den goeden Vader Cats: vroeg wijs, vroeg zot; en gelijk ik omtrent tien jaren voor 't minst mijn ouderdom in

alles van kindsbeen af vooruit ben geloopen, zoo ben ik 't ook in dit punt.

Het is (als natuurlijk,) den eenen dag slimmer dan den anderen. Heden gevoel ik my byzonder slap, zwak, en (als ware 't) *verdwijnend*, want stervend dunkt my, schoon vrij analogue, toch nog een andere wijziging van gevoel te moeten zijn. - Doch hoe 't zij, ontfang met die U waard zijn, mijn hartegroet, en gedenk ook in uwe gebeden, aan uwen

Oprechten Vriend,
BILDERDIJK.

Haarlem, 5 Aug^{s} 1828.

139.

Waardste Vriend!

Het is my een behoeste, U te schrijven, zonder te weten *wat?* Wonderlijk inderdaad is dat gevoel, en een draaiende zuizeling gelijk, die zich niet verklaren laat. - Dus wemeiende, ontfangen we uw recht verkwikkenden, aan mijne Egâ gericht, en die ons in blijmoedigen dank tot de Aartsweldadige hand doet opzien die alles ter Zijner eer en tot heil der Zijnen bestiert.

Ik meen U gisteren geschreven, en daarby, mijnen *Naklank*, en de *Aanteekeningen* op Huydecopers proeve gezonden te hebben. Ik meen (zeg ik) dit; maar volstrekt geheugenloos, weet ik niet of 't zoo zij dan niet; en, in 't laatste geval, gelief 't my te

melden, op dat ik 't nog doe. Ook meen ik dat gy my vroegt of ik in Haarlem voorhad te blijven, dan wel naar elders te verhuizen. Zekerlijk vind ik voor geen van ons deze luchtstreek recht verdraaglijk, en dus is 't verhuizen dan ook een plicht. - Doch werwaart? - In Leyden is te groot een gebrek aan woningen, om derwaart te rug te keeren, en derhalve waar anders kan ik heen dan naar Amsterdam? Zoo groot dan ook het bezwaar van den hooger huishuur aldaar zijn moge. Dan, nog vijf maanden liggen er tusschen dit en de Maymaand; en in mijnen ouderdom en gezondheids toestand is de kansrekening van die te beleven, zeer kleen.

De zegen des Allerhoogsten zij en blijve U in de nieuwgekozen woning steeds by! Wat ons betreffe, wy sukkelen al steeds voort, en inzonderheid neemt by my 't verlies van 't geheugen en herinneringsvermogen als van dag tot dag toe. En ook dit vloeit op het besef van een toekomst in, 't geen uit samenstelling van tegenwoordig gevoel en herinnering saamgeweven, niet dan een verwarde mijmering oplevert. Besluitlooze onzekerheid pijnigt den uit den aart werkzamen geest die zich aan geen voorwerp hechten kan; 't geen het aanzijn als tot een flaauwen droom maakt, vermoeiend boven alle denkbeeld dat zich daarvan vormen laat, en waarin men, als in een dikken nevel, naar zich-zelven omtast. Het *willen*-zelf, 't geen de vroegste kindsheid reeds eigen is, is my eene vreemde aandoening, en geheel mijn toestand bloot lijdelijk, als door eene verregaande vermoeienis

uitgeput, en toch als door eenen *veer* gedrongen die in zijn verlamming-zelve nog een soort van stevigheid heeft, waardoor hy wederstand biedt aan de drukking. Wonderbaarlijk is dit gevoel, en als ware 't een tusschending tusschen zijn en niet zijn, en ik weet het niet dan eene ter dood vermocidheid te noemen.

Doch, wat houde ik U op met dit gemijmer van een zieke naar geest en lichaam? - De eerste regel waarmede deze brief begint, lost de vraag op: Ik moest U schrijven. - Neem dus deze wartaal voor 't gene zy is, en zend my van tijd tot tijd eenig lettertjen van uwe hand. - Wellicht zult ge dit lezende, vragen of ik nog by gezond verstand ben, dan niet? - Ik weet het niet, en twijfel daaraan. Doch hoe 't zij, mijn hart houdt vast, immers wenscht het dit, aan den eenigen steun, die bestendig is: Hem, die voor de zijnen in 't lichaam kwam, leed en stierf, en wien wy in heerlijkheid op de wolken des hemels te rug wachten. Zijne Genade zij met ons allen! - Vaarwel met al wat U dierbaar is, en geloof my steeds

ex animo T.
BILDERDIJK.
Haarlem, 6 Decr 1828.

140.

Waardste Vriend!

Heb dank voor uw lieve aanspraak in den brief van gisteren, die my, als altijd, troostrijk en op-

wekkend is. Het betert hier zachtkens aan, met mijne Egâ en Zoon; maar recht danken van harte kan ik niet, en schoon ik de ongemeene weldaden der Almachtige Vaderzorg over my gevoele, een doodkoude beklemt my de borst, en zy verhest zich niet meer. En hoe kan het anders? Mijn geheele leven was altijd als in de werking der hersens geconcentreerd, en nu deze verslapt of verstijsd (hoe zal ik het noemen?) my begeven, gevoel ik my-zelven niet in my, maar ben een vreemd wezen voor my-zelven, en 't geen my geen belang inboezemt. Uwe vriendlijke aanbieding ten aanzien van een woning in Amsterdam durs ik kwalijk aannemen, *minimè credulus vitoe*, daar een besluit omtrent dit punt te nemen, wellicht naderhand voor mijne Egâ belemmerend zou kunnen zijn: want zoo iemand, ik ben in de termen van het *omnem tibi diem crede diluxisse supremum*, en hoe zou ik my nog byna een half jaar levens belooven, of dit overzien kunnen?

Uwe recht Christlijke wenschen, mijn lieve Vriend, zijn de mijne, maar is er (hoc 't verder om ons heen gesteld moge zijn) geen bemoedigend uitzicht? Van vele kanten zie ik lieden tot den waren rechtzinnigen leer te rug komen. 't Geen gy my van tot uwent meldet, bevestigt dit ook. Ik doel op de verklaring van Ter Borg[1] omtrent den Kinderdoop. - De

(1) Predikant by de Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam, die zijne ambtsbediening neerleî, met de verklaring dat hij den Kinderdoop als leer des Bijbels erkende.

Neologen wijken steeds meer en meer (en tot onbeschaamdheid-zelve) af, en immers moet eene kenlijke affscheiding het gevolg daarvan zijn, die de Kerk van den valschen zuurdeessem zuivert. *Neologie* trest, en vindt aanhang uit een trotschen geest van zich te onderscheiden door *betwetery;* maar door zich uit te breiden verliest zy 't piquante en streelende voor de eigenliefde die er zich door verhefsen wil; en niets is natuurlijker, dan dat men daar van te rug koomt, al ware 't ook uit schaamte van den onzin die er in ligt, niet in te zien.

Wy ondervinden hier in Haarlem veel belangstelling en hartelijkheid, en meer dan ik elders ooit weet ontmoet te hebben. Maar de persuasie waar in ik ben dat de lucht hier ons-allen nadeelig is, het zij als te min clasticq, het zij als te dun of te licht, verplicht my, vooral mede ten aanzien van mijn kind, tot een verhuizen naar elders. - Dan, als gezegd is, nu reeds my te bepalen, beschouw ik als een ingreep op de Godlijke Voorzienigheid aan wier hand ik wensche te gaan zonder zelfbeschik of eigenwil. - Zij die zegenende, vertroostende, en geleidende hand steeds met ons-allen!

Vaarwel, lieve Vriend, met de uwen, en ontfang onzer aller groet uit oprechte harten. - Ik teeken als steeds,

de Uwe,

BILDERDIJK.

Haarlem, den 10^{n} Decr. 1828.

[1829]

141.

Waardste Vriend!

Uw lieve, hartlijke, en vertroostende brief van den 12^{en} dezer ligt voor my en verwijt my dat ik nalate U te schrijven. Doch wat zal, wat kan ik schrijven in deze gesteltenis die onbeschrijflijk en loutere verwarring en onverstand is. Dat mijn hart U wel innig dankt voor uw troostvolle deelneming, zal het uwe, me tacente, van zelf voor my, gevoelen. Dat ik in hoofd en hart lijde, weet en beseft gy ontwijselbaar; en dat het hardste daarby is eene onwilligheid en gebrek aan die onderwerping des harten die plicht en troost tevens is, zult gy met my toestemmen. - Ach, hoe waar drukt de vrome Job het uit (Kap. III.)! en hoe troostrijk, dat zelfs heilige mannen onder 't leed zich vergeten konden en naby tot den boord der wanhoop vervallen! Doch 't wettigt ons niet in onmatige klacht, waarvan ons hartzelf zich toeroept: ‘Ook heden is mijne klacht wederspannigheid.’ Dan, wat worstelt een krank, uitgeput hoofd, met zich-zelf! Het duizelt in- als uitwendig daarin, en ik weet noch wat ik zegge of schrijve, noch wat ik denke of gevoel.

Het is hier, in deze jammerlijke woning een koude als ik nooit beproefd weet te hebben. Met het sterkst mogelijk stoken ligt mijne Egâ op een afstand van drie voeten, te rillen in 't bed; en mijn hoofd is als ware 't inwendig bevriezende voor den brandenden haard.

Hoe wy dezen winter verder doorkomen weet ik niet. De hoest mijner Egâ is geweldig en ontrust my hooglijk! De Algoede kome ons genadig te hulpe hier in deze voor ons ondraaglijke Haarlemer lucht en onbewoonbare huizing! - Wy hopen (en wenschen 't vurig) dat by U alles wel is, en zij! Ontfang onzer aller innigen heilgroet, en schrijf (mag het zijn) ons dikwijls een lettertjen ter troost. Ik teeken als steeds,

de Uwe,
BILDERDIJK.
Haarlem, 23 Jany 1829.

142.

Waardste Vriend!

Verkwikkend en opbeurend was my uw lief, vriendelijk en recht Christelijk schrijven, en mijn hart stemt volkomen in uwe troostgronden; doch benaauwdheden door verstopping der ingewanden, die naar geene middelen luisteren maken my het leven genoegzaam ondraaglijk in een staat van verstandeloosheid waarin ik vervallen ben. Eenige beterschap van mijne dierbare Egade verlicht echter mijn hart eenigzins in dezen mijn daaglijks meer afnemenden toestand, waaraan ik geene beterschap mag verwachten. Onbekwaam om met iemand te spreken, zit ik hier werkeloos vis-a-vis van my-zelven, ieder dag meer afgemat en myzelven in den weg. Heb dank voor uwe aanspraak, waarin uwe liefde en Godvrucht my de verkwikking

der lijdende ziel zoo getrouwelijk toereikt, en geloof dat ik het niet ben die ze af zou wijzen, mocht ik van dit woelig mijmeren der ontstelde hersenen slechts wederom tot een eenigzins geregeld en samenhangend denken geraken. Doch zie daar waar 't aan hapert. - Hartlijk verheugen wy ons, dat het ongeluk van den brand in het gedeelte der stad door U bewoond, geene erger gevolgen gehad noch zich tot uwe buurt en woning uitgestrekt heeft. Ontzettend zijn zoodanige incendien vooral in een tijd van bevrozen water als thands. En nog echter zijn zy door de goede inrichtingen, in Amsterdam, buiten vergelijking minder gevaarlijk dan elders; immers zoo de oude regelingen van mijnen tijd (als ik onderstel) nog in volle observantie zijn. - Geweldig en buiten voorbeeld lijde ik van deze zoo lang aanhoudende vorst, die my in den hoek van den haard het merg van 't gebeente schijnt door te dringen, en waarin ik thands voor het eerst de waarheid van Hippocrates aphorismus ondervinde: *Ψυχρὸν ἐχθρὸν ἐγχεφάλῳ*. 't Gestel van mijn lichaam en de temperatuur van mijn waterig bloed doet my dit in driedubbele maat beproeven. Laat my in dezen toestand uwe opwekkende aanspraak, ingeval geene bezigheden U 't schrijven verhinderen, niet ontbreken. Ontfang voorts onzer aller hartengroet met de uwen en al die U lief zijn, en geloof my steeds (dien gy kent als zoodanig)

Van harte den Uwe,
BILDERDIJK.
Haarlem, 8 Febr. 1829.

143.

Waardste Vriend!

De uwe aan mijne lieve Wederhelft heeft ons zeer verkwikt in het diepe lijden waarin wy verzonken zijn als in eene Egyptische duisternis: want ja, dus is het voor my in deze genoegzaam algeheele verwoesting van verstand en vatbaarheden. Veel heb ik aan lichaamskwalen zoo wel als aan wat men ongelukken noemen mag, mentaal en physicè in mijnen jammervollen levensloop doorgestaan; maar zich-zelven aldus te bezwijken en geheel te ontvallen, is meer dan wat men zich voorstellen kan, en daar de kwijnende toestand mijner Egâ hierby koomt, en ik haar tevens vervallen en verteeren zie, is 't een staat van wanhoop en vertwijfeling. Ach, wilde de Algoedheid, die my immer gesteund en gesterkt heeft maar thands, als ware 't, zich voor my verbergt, my uit dit jammerdal wegrukken! Niets vermag ik meer, noch denken noch doen, en mijn leven is als dat van een onvernustig dier. Vruchteloos zoek ik bezigheid: geen aandacht kan ik aan iets, wat het zij, meer verleenen; en echter de rustlooze prikkel van den geest kent geen rust. En wat zal het nu zijn als de my altijd zoo verwoestende Lente de animale geesten wederom in de gistende beweging brengt, die het hersengestel zoo ontstelt! Wat kan hieruit voortspruiten dan (ten beste genomen) eene volkomen *mania?* - Ach, lieve Vriend, bid voor my, dat Gods vaderlijke goedheid

my daarvoor beware, en dit mijn lijden verkorte. Verkorte, zeg ik; of neen; dat Zijne Genade my onderwerping schenke om het gelatener en aanbiddend te dragen, en kracht om het in aanbidding des harten door te staan! - Mijn hersens dwarlen en ik weet niet wat ik schrijve. En wat vermoeie ik U dan met mijn waanzin? - Vaarwel, zij de zegen des Allerhoogsten met de troost des Euangelies met U en de Uwe, en geloof my steeds van harte en onveranderlijk

den Uwe,
BILDERDIJK.
Haarlem, 5 April 1829.

P.S. Gy vraagt naar den dag der aanneming van onzen dierbaren Zoon in de Kerkgemeenschap. Dit zal morgen ten huize van den Predikant zijn, en woensdag avond in de groote Kerk. - De Goddelijke Verlosser zegene 't voor tijd en Eeuwigheid! Amen.
Zekerlijk zult gy met de uwen hem in den gebede gedenken?

144.

Waardste Vriend!

Dank zij U voor uw verkwikkenden brief, die uwe innige deelneming in ons voortdurend leed bevestigt, en kan dit anders dan troostrijk voor ons zijn? - Wy lijden veel, lieve Zoon, want dus U te noemen in Christus, is my een troost. - Maar Gods beloftenissen staan vast en behoeden my voor wanhoop. -

Bid voor my en de mijnen! zegge ik liever voor de onzen: want immers heb ik ook U gewonnen door de onverdiende genade des Heeren. - Mijn verstand (want dus noemt men immers de regelmatige en intuïtive werking der hersenen) is weg. Bid voor my, dat ik niets te rug wensch, niets begeere dan Christus, en dat Hy mijn deel zij in dit uiterste! - Ik lij veel, maar meest in 't verzwakt verstand, en van wege den pijnlijken toestand mijner onsehatbare Wederhelft, die echter voor my denken en alles beredden moet, daar ik erger ben dan het geen men *kindsch* pleegt te noemen. Ik onderwerp my deswegens aan de Voorzienigheid; maar het treft my diepgevoelig. - Lezen is my tijdverwoesten daar ik niets meer versta of begrijp, en schrijven verbiedt my de onmooglijkheid van mijn woeste denkbeelden te rangschikken. - Mijne Egâ lijdt federt eenige dagen aan eene verzweering in 't oor van inflammatoiren aart naar 't zich aan laat zien, en waarvan de pijnlijkheid haar de nachtrust verstoort. En hoe kan deze krankte jammerlijker zijn dan in deze onze verhuizing? - Doch by 't op de wareld komen, maakten wy geen voorbeding. Patiendum est quod corrigi nequit! - Onze dierbare Lodewijk is wel, en is dit niet meer voor teêrhartige Ouders dan alles? Wat morren wy dan? - ‘Ook heden is mijn klacht weêrspannigheid’, zegt de Profeet. Is 't niet steeds zoo, met al ons beklag? - Wy verheugen ons in 't bericht van uw en der uwen welvaren, en danken de bron des heils daarvoor.

Onze beslommering in deze Epoque van verhuizing

by algemeene krankte kunt ge (me tacente) beseffen. Maar dit alles zal zich redden. Deus providebit.

Meer wilde ik hier toevoegen; maar cui bono? Gy kent ons hart, bid voor ons, want ik gevoel, hoe en wat voorbeden zijn in een staat als de mijne thands is. - Ik moet afbreken, wy groeten en U en uw lieve Wederhelft en kinderen uit oprechten harte. Vaarwel en groet ook den ons altijd dierbaren Capadose! Ik teeken

de Uwe,
BILDERDIJK.
Haarlem, 28 April 1829.

P.S. Denk niet dat ik wanhoop, maar ik worstel om de hoop vast te houden; en de duisternis in mijn gemoed is groot. Maar - ja, ook het rechte bidden staat niet in onze macht. *Vale*, in den volsten zin van het woord, en zoo als ik het nooit gekend heb!

145.

Waardste Vriend!

In overvloeiing van deelnemende blijdschap met U en uwe lieve Egade vat ik dadelijk de pen op om onze harten uit te storten wegens de heuchlijke bevalling uwer Wederhelst van een gewenschten Zoon. Wy danken nevens U den Almachtigen Gever van alle heil, met alle de warmte, onze innige verknochting aan den Godlijken Heiland, den Kindervriend en Alzegenaar, waardig, en smeeken Zijnen voortdurenden

zegen over het Kraambed voor moeder en kind en geheel uw huis; en ja, wy stellen in uwe vaderbeden ons-zelven in uwe plaats. Wat kan ik meer of beter, dan uwe eigen woorden herhalen, die zoo zichtbaar, zoo brandend uit uw Vaderhart gevloeid zijn. De God uwer Vaderen, de God onzes volks en onzer ziele ontferme zich naar Zijne onuitspreeklijke volheid van Genade en weldadigheid over dit, als over ons wederzijdsch kroost, en herstelle de blijde moeder in vernieuwde krachten! - Mijne zwakte van hoofd die dagelijks toeneemt, belet my hier meerder by te voegen. - De zegen Abrahams ruste op dezen zijnen askomeling en naamgenoot in de volste mate! - Betuig voor ons onze deelneming aan uwe geliefde Wederhelft, en geloof my steeds oprechtlijk

Uwen hartlijken Vriend,
BILDERDIJK.
Haarlem, 30 Juny 1829.

146.

Waardste Vriend!

Innig dank ik U, voor alle de vriendschapsbewijzen, in mijn Zoon aan my bewezen; zoo wel als ook voor den verkwikkenden brief van den 14^{n}, waarmede gy mijn hart meer dan verheugd, en in den volsten zin *welgedaan* hebt. Geef hem (bid ik) by zijn vertrek ook uwen zegen als van eenen Vader meê, daar de zijne thands in een kindsch verval van geest neêrge-

zonken, naauwlijks oog en hart op kan heffen, en in verstand en gemoed zich-zelven niet meer kent. Uwe toezegging van my te komen zien, is my een verkwikking, en ik reken daarop, wanneer 't U best vlijen zal. Werkeloos zit ik daar neêr in de verstgaande gedachteloosheid voor zoo verre het denken aan 't geheugen verknocht is, meer vegeteerende dan levende, en geen samenhang in wat ik lees of poog te lezen bevattende. Ik kan my den staat van Nebucadnezar zoo voorstellen, wanneer er slechts een kleine kreuk van de imaginatie by koomt, waarvoor ik den Almachtige smeek dat Hy my beware! Gelijk er geen samenhang in mijn denken is, woelt alles my door één, en suist door mijn hersenen als een molengekletter zonder rust; en de dagen die my altijd te kort waren, vallen my door de werkloosheid lang. En wat zal ik van de hooger belangen zeggen? Gode zij dank, dat ik door Zijne Genade niet twijfel, maar mijne overtuiging is als die van eene historische waarheid, koud en berustende; en als zonder leven, of, half slapende. Met één woord, ik ben als de in eene apoplexie liggende met eene gebrekkige bewustheid van zich-zelven en wat om hem is.

Grievend is het in dezen toestand, dat niemand dit aanneemt, maar ieder efforts van my vordert in gesprekken die ik niet aswijzen noch onderhouden kan. - Mijne dierbare Wederhelft vervult alles voor my, waarin ik ontbreke, maar mat en pijnigt zich af, en bezwijkt daaronder. Ook voor mijn onschatbaar kind ben ik niets, 't zij tot bestuur, raad, of

hulp. Ach, waardste Vriend, bid voor hem en zijne nooit te volprijzen moeder, wier gelijke in hart en verstand ik nimmer gezien of ontmoet hebbe, en die 't hoogste goed op aarde is dat de Algoedheid my schenken kon.

Dit zeg ik met het volste gevoel van mijn hart; en denk derhalve niet dat ik ondankbaar ben. Neen, ik dank den Barmhartigen Gever van alle goed; en ben niet onvergenoegd in het gene ik thands lijde. Zijn wil geschiede! Immers ik weet dat mijn Verlosser leest, maar mijn kranke hersenen schudden my in het hoofd, en daar is geen consequent denken meer voor my mooglijk. Dit, dit is de slotsom van alles wat ik U schrijven kan, en schrijven moest, om mijn hart eens uit te storten. Vergeef dit verward gehaspel, en neem met uwe lieve Wederhelst en spruiten den welgemeenden hartegroet aan van

Uwen oprechten Vriend,
Bk.
Haarlem, Oct. 1829.

[1830]

147.

Waardste Vrienden!

Welk een donderslag op mijn hart was my de ontroeringvolle tijding heden door uw aandoenlijk schrijven ontfangen, en waarin wy-allen gelijkelijk met de tederste gevoeligheid declen! Wy weten 't, dierbare lot- en leedgenooten, wat zoodanige afscheuring van

wat op deze aarde dierbaarst kan zijn, van het ouderlijk gemoed, inhebbe, en hoe ongeneeslijk de wond daarvan zij; en wat kunnen wy anders dan met U het zoo teder geliefd pandtjen betreuren? Dan, hoe hard het valle, immers treuren wy niet als die geene hoop hebben, maar in 't zekere uitzicht op 't zalige wederzien by Hem die, de beste Kindervriend, hen uit onbegrijplijke genade tot zich roept en uit deze poel van jammeren naar het Rijk der eeuwige vreugde in de onverderflijkheid overbrengt. Danken wy des by zulk een verlies, met een onderworpen hart, Hem die onze kinderen aanneemt en tot zich roept naar die heerlijkheid waar geene tranen meer vloeien! Danken wy by 't gene Hy nam, voor de panden die Hy ons liet, en beruste ons hart in Zijnen alleen goeden, alleen wijzen wil, en loven wy Zijnen naam, Zijne gunst en weldadigheid ook in de wonden die Hy ons slaat als in zoo vele vaderlijke gunstbewijzen. Niemand, lieve Vriend, kan dieper en inniger gevoelen wat het inhebbe, zoo onschatbaar een pand uit zijne armen gescheurd te zien, dan wy die dit zoo herhaalde malen ondervonden, en niemand kent beter, wat daarby alle troost van vrienden inhebbe, doch immers hebben wy een hooger, een Godlijke troost in Hem die voor ons en voor onze kinderen leed en stierf, en deze aangenomen heeft in Zijne onuitsprekelijke genade waaraan zy door 't waschbad van Zijn bloed zijn opgedragen. Deze troost schenke Hy U in de ouderlijke droesheid van vader en van moeder, en beware uwe overige

Huwlijkspanden tot troost en blijdschap genadiglijk! - Dit wenschen, dit bidden wy U van harte toe, inzonderheid mede onze lieve Lodewijk wien dit uw verlies diep getroffen heeft. - Ontfangt zijnen innigen groet by den onzen, en gelooft ons met het innigst gevoel der tederste vriendschap, onveranderlijk

de Uwen,
BILDERDIJK.
Haarlem, 5 Jany 1830.

148.

Dierbare Vriend!

Uw getroost en oprechten Christentroost ademend schrijven van gisteren verkwikt ons in de neêrslachtigheid des gemoeds waarin ons gevoel voor uw grievend verlies my inzonderheid ter neder geworpen heeft. Heb daar den dank voor; vooral van het kranke en kwijnende hart uws bezwijkenden Vriends, die onder 't verval zijner jaren en kwellingen gebogen ligt en het hoofd niet meer opheffen kan. Dank zij Hem die U en uw lieve Egade 't waarachtig *berusten* geeft in dien wil die ja steeds onberispelijk, wijs, en goed, maar ons stervlingen te hoog is, en waarvan wy het weldadige, by alle overtuiging, niet inzien! ja niet kunnen, en ook zelfs, in onze aandoeningen zoo dikwijls niet willen inzien, maar liever ons-zelven in wederstand tegen God verheffen! Groot (lieve Vriend!) is de genade dier berusting, die zoo velen

door een uiterlijk of innerlijk filozofisch zelfbedwang nabootsen, maar weinigen recht kennen of innig gevoelen. Ja, gezegend is zy boven alle zegening hier beneden, en een beginsel van 't leven in God door Christus. Vergeef deze uitstorting die een behoefte van 't hart voor my is, in deze zoo duistere oogenblikken als waarin ik dit kwijnende leven nog voortsleepe. Mogen deze weinige letteren niet als versterking of opwekking, maar als blijk van innige deelneming by U aangenomen worden van een gemoed dat eene behoefte, eene dringende behoefte, gevoelt van zich somtijds uit te storten in (mooglijk) het eenige hart, waarvan het verstaan wordt, en dat ook den onzin die het uitstorten mocht aan den vervallen grijzaart vergeven zal, wiens innige liefde het niet verdenken zal maar (ik weet het, en dank er den gezegenden Heiland voor) beandwoordt.

Ontfang tevens ons-aller groet met al wie U dierbaar zijn, en inzonderheid van

Uwen teêrverknochten
BILDERDIJK.
Haarlem, 9 Jany 1830.

149.

Waardste Vriend!

Mijne dierbare Wederhelft ligt sedert gisteren aan eene zware en violente pleuritis met geweldige koortsen en is heden morgen adergelaten. Ach bid voor

ons tot den eenigen waren Geneesheer van ziel en lichaam! Hoe ik gesteld ben by de zwakheid van mijn hoofd kunt gy nagaan. Bid, ja bid voor ons. God zij met U en de uwen! Vaartwel!

T.
Vliegend,
BILDERDIJK.
Haarlem, 2^{en} Paaschdag 1830.

P.S. Deel dezen met onzen hartlijken groet aan onzen Capadose meê.

150.

Waarde Vriend!

Om aan uw wensch te voldoen zoo veel het my mogelijk is, vat ik de pen op, maar zelf niet wetende wat ik schrijf of schrijven moet. Akelig is 't boven verbeelding, wat ik gevoel. Niet te min moet ik my opdringen dat het eerder eenigzins beter is, by het meer verspreiden van de pijn. Zwaar echter blijft zy tot nog en de polsslag toont geene verandering. Dierbaar is my uw liefderijke brief, doch de beklemming van mijn hart is niet uit te drukken, en in dezen mijn toestand vol angst en verwarring verlies ik my-zelven. Dat het tot uwent in goeden staat is, verheugt ons-allen: de Algoede zij en blijve met U, en redde ons-allen wederzijds, en doe ons Zijne genade ervaren die alle wenschen waarin de harten troost ademen, vervullen moge! Wy kennen uw deelnemend

hart en gemoed, en 't mijne zegt my dat gy voor ons bidt. Het is thands tien ure van de avond, en ik kan niet meer. Vale cum tuis! Ik moet afbreken, en ben nu en immer, dum spiritus hos regat artus, de Uwe in alle betrekking,

BILDERDIJK.

Haarlem, 15 April 1830.

P.S. MEER *pijnlijke hoest* vrees ik waar te nemen. Maar wat kan ik in mijne verwarring van denkvermogens waarnemen? Vrees en wensch verscheuren my onophoudelijk.

Na de nacht is het vreeslijk gesteld. Bittere benaauwdheid, schijnbaar delirium, onverstaanbare spraak -. De goede God kome ons te hulp! Ik kan niet meer.

151.

Waarde Vriend!

Ik zit hier in mijne diepe en onheelbare droefheid gedompeld, radeloos en reddeloos, en mijn eenig, dierbaar en godvruchtig kind in angst en vertwijfeling aanziende en toezuchtende, als in eene wildernis zonder weg of uitzicht. Ik weet niet, wie het is, die my en hem eenige insormatie beloofde wat te doen of waar zich aan te melden, of wat er vereischt wierd, tot het gene waar zijne zucht heenstrekt, de *militaire carrière* naamlijk. Ik weet niet, of hy daar voor geschikt zij dan niet; en intusschen spoeden de

dagen voor my ten einde, en hoe kan ik dit inwachten zonder bezorgdheid voor zijn levenslot? Wat echter kan ik hierin doen? Gy weet al te wel, dat ik, na herhaalde reizen van al 't mijne dat bloote werkzaamheid my onder Gods zegen verschafte, beroofd te zijn, niets kan nalaten, dat noemenswaardig is. Moet my by het verlies van verstand, oordeel, en kennis, het vaderhart niet verbrijzelen zoo dikwijls ik daaraan denke, en hoe kan het anders dan my nacht en dag pijnigen? Intusschen verloopt de tijd en zijne opklimmende jaren nemen toe. - Wat moet hiervan worden? Geef my (in des Hemels naam!) raad, of zoek raad voor my. Verbeeld U zulk eenen toestand voor een tedergevoelend vaderhart, dat ieder oogenblik barsten moet van beangstiging voor zijne eenige spruit, wiens innig en naauwgezet Christendom al zijnen rijkdom uitmaakt, en dat zijnent wille de dood even zeer vreest als hy ze wenscht. O mijn lieve Vriend! geen mensch kent eene zulke gesteltenis als de mijne, noch hoe na zy aan de afgrijslijkheid der wanhoop grenst. Hoe dikwijls zweeft my het 31e Kapittel van Job voor den geest, en hoe broeit mijn hart gedurig op Kap. X, 18! Ach mijn Vriend, wat is geheel mijn leven dan aanéénschakeling van jammeren en lichaams- en zielspijnen; en zy, de eenige die my vertroosten kon, die onwaardeerbare is my als met een donderslag uit den arm gerukt!

Maar het eenig, het onschatbaar pand onzer wederzijdsche liefde - ! Wat wordt daarvan in dezen mijn toestand? Zal hij niet, als zijns vaders lot

was, vervolgd, gesmaad, beroofd, worden? Groote vervolgingen staan weêr op te komen; en hoe veel minder is hy toegerust, dan ik 't was, om ze te boven te geraken. Ach, bid voor hem, dat Gods genadige Almacht hem sterke en wapene tegen den boozen dag!

Zekerlijk is de militaire de meest zekere en bestendige stand; maar aan ontzachlijke zwarigheden onderhevig. Ik heb dien altijd voor my-zelven gewenscht, doch een kreupele voet maakte dit my onmooglijk. Strekt zijn wensch daar nu waarlijk toe, alles is my wel, wat hem gelukkig kan maken; maar hoe dan daartoe te geraken? Hiervan beloofde men my (vreemdeling op aarde) onderrichting, hier hulp toe, maar het zijn *inania verba* zonder wezen en zonder gevolg. - Verbeeld U nu, dat ik heden sterf; daar staat mijn eenig huwlijkspand, naakt, arm, ontbloot, reddingloos, onbekend met menschen, en speelbal (gelijk ik steeds geweest ben) van ongerechtigheid, vijandschap, bedrog, misleiding, en wordt zijnes ondanks weggesleept in een bodemlooze poel van alle ellende die de aarde weet op te leveren. Welk uitzicht voor een Vader in zijne laatste oogenblikken!

Doch wat wil deze verwarde Klaagbrief? - Niets, dan ontlasting van 't benaauwde hart, dat geen troost voelt, en zelfs daar niet meer om weet te bidden, zoo verpletterd is het. Bid gy voor my, lieve Vriend, en voor het lief en nog onschuldig kind in eenen ouderdom, waarin zoo velen reeds bedorven zijn: en

schrijf my zoo gy kunt eene enkele letter die my ten minste uw aandenken bewijst.
Ik ben en blijf steeds

Uw hartelijke maar onvergelijkelijk bedroesde Vriend,
BILDERDIJK.
Haarlem, 7 May 1830.

152.

Waardste Vriend!

Het bericht van uwe ongesteldheid, schoon door eene schemering van beterschap verzacht, ontrust ons niet weinig, en het is alleen de kwijnende werkloosheid waar ik in gedompeld en als gebonden ben, die my zoo lang wederhouden heeft U deswegens te interpelleeren in dezen mijn toestand die meer van een doodslaap dan leven heeft, en toch dat leven tot eene ondraaglijke last maakt, als waarvan Job uitroept, VII, 15. - Waarlijk, ik kan U mijn staat niet uitdrukken, en besef dien zelf niet. Mijn verstand is weg, en alle begrippen zijn my verduisterd. - De gebeurtenissen in Frankrijk intusschen treffen my niet, maar ik beschouw ze als noodwendige gevolgen van den samenhang der zaken waarvan de uitkomsten zeer ontzettend zullen zijn, doch noodwendig algemeen, en hoogst duchtbaar voor ons zoo wel als voor gantsch Europa. Doch mijn hoofd is te zwak om daarover te denken, en ik kan my niet anders beschouwen dan

als in een staat van delirium, en vermij ook het lezen van Staatsberichten, als mijnen hersenen zeer nadeelig. Wat van dezen mijn toestand worden moet, weet God-alleen, en Hem zij het bevolen! Van eenigen duur kan het in dezen niet met my zijn. Eene apoplexie schijnt my onvermijdelijk, doch Zijn wil geschiede, en make Hy my getrouw tot den einde! Bid voor ons, en wees gy de vriend van mijn dierbaar Kind, gelijk gy de mijne waart! - Meer schrijven kan ik niet; ontfang slechts mijn groet en dien van mijn Lodewijk, wiens hart U lief heeft, gelijk het mijne ad extremum halitum usque. Vale cum tuis, meique semper memento!

Tui amantissimus,
BILDERDIJK.
Haarlem, 5 Aug. 1830.

153.

Waardste Vriend!

Ja, wel zijn het thands dagen van schudding en verschrikking: maar immers is dit de voorbereiding tot de zaligende toekomst des Heeren. Heffen wy de oogen en harten naar boven, en de uitkomst zal niet falen. - Doch moesten wy uit de tegenwoordige samenstelling en organisatie onzes Vaderlands dit alles niet voorzien. God had ons van de Zuidelijke gewesten afgezonderd, en dit wrocht onzen bloei en sterkte: waarom moesten wy door een heterogene ver-

binding grooter willen zijn? Waarom ons met de Papery en Fransche denkwijze van die provincien vereenigen? Waarom....maar genoeg, gy-zelf zult (de zaak à priori beschouwende) sponte tuâ de incongruïteit van dit stelsel inzien, en de gevolgen daarvan niet anders dan natuurlijk vinden. Het *Nil admirari* is een gouden spreuk, de ondervinding van een levensloop als de mijne maakt ze ons practicaal, en elke 50 jaar is revolutionair, door de efservescentie der weelderigheid van een nieuw geslacht, dat zich altijd wijzer gelooft om dat het meer verdwaasd is. De vereeniging der Nederlanden was olij en water saamgeklopt; zoo dra het mengsel eens stilstond, moest het zich allengs weêr verdeelen, 't kon niet anders, en was te voorzien als *natuurlijk*.

Dit besef matigt zeer sterk de aandoening die deze waarlijk vreeslijke schokking by my uitwerkt en, als gy wel zegt, uitwerken moest. Maar de *werkende* oorzaak ligt in den democratischen geest die by mijn leven opkwam en Europa steeds meer en meer overstroomt, zonder dat het mooglijk is dijken en sluizen daar tegen op te werpen, en dien 't is of *Franklin* met den bliksem uit de donderwolken gehaald heeft om de geestelijke boosheden in de lucht op den aardbodem te zetelen.

Doch, wat er van zij; dat er wederom geweldige revolutien op handen zijn, daaraan twijfel ik niet, en ik wacht niet anders dan dat ons Vaderland daar al meê rijkelijk in deelen zal. De booze woelt en woedt met steeds meer vernieuwde kracht en nadruk, en

zoekt slachtoffers. - Verheuge hy zich die verwaardigd wordt, voor God en Heiland te lijden!

Vaarwel, lieve Vriend, met de Uwen. - Ik voeg hier een nieuw afgedrukt bondeltjen verzen by[1], 't geen my wel vrij wat beneden mijn vorige (of liever, vroegere) voorkomt te zijn, doch my voor de pers afgeperst is. Ontfang onzen hartengroet, en geloof ray steeds

den Uwen,
BILDERDIJK.

Haarlem, 4 Septr 1830.

154.

Waardste Vriend!

Het is uit uw lieven brief aan mijn Zoon, dat ik verneem uw zoo hartlijk schrijven ter gelegenheid van mijn Verjaardag niet beandwoord te hebben. Vergeef my die nalatigheid die my onbegrijpelijk toeschijnt, en tot het oude ‘Omnia jam fiunt, fieri quae posse negabam’, behoort. Geloof echter dat mijn hart er U innig voor dankt, en dat ik in de vaste overreding was my van dezen aandoenlijken plicht wel gekweten te hebben: edoch mijn volslagen verlies van geheugenis sedert dat van mijne onvergetelijke Wederhelft, beroofde my van alle herinneringsbeseffen in eene mate, die aan den volstrekten staat van wat men *onnoozelheid* noemt, niets toegeeft, en ik ben schier bewustloos

(1) Nasprokkeling.

van alles. En die mijne doorleefde kindsheid enz. kende, zou 't niet vreemd kunnen vinden; waaraan ik (nog zelfs) niet dan met een soort van schrik te rug denken kan, en die ik vrij dikwijls, als kind, op het denkbeeld geweest ben, van op eene geweldige wijs ten einde te brengen, waarvoor slechts de kennelijke hand van Gods aanbiddelijke Voorzienigheid my tot dus verre bewaard heeft, en, bidde ik, verder behoeden will'! Bid gy ook voor my, lieve Vriend, en voor mijn thands eenigen Zoon, wien God my ten troost en verzachting van de talrijke wonden die ik levenslang ondergaan heb en zich telkens aan de gedachtenis heropenen, schonk en (ach, zij het voor steeds en tot roem van Zijn heiligen naam!) behouden liet! Aan mijn Vaderland denk ik niet meer. Sat patriae Priamoque datum, en mooglijk te veel. Doch geen offers aan den plicht kunnen berouw telen.

Dat uw bezoek my als altijd verkwikkend zou zijn, hieraan zult gy (vertrouw ik) niet twijfelen, doch gy zult my niet herkennen in deze mijne gedachteloosheid en ontzinking aan my-zelven. Bid voor my, lieve Vriend, en voor mijn onschatbaar kind, die met zijn verlaten vader, in zijne dierbare moeder alles verloren heeft, en voor wien alle uitzichten zich toesluiten. Ja, bid voor hem! en zij God met U en de uwen!

Ik teeken als steeds en met innige aandoening het oprechte Vale! en blijf

T. ex asse,

BILDERDIJK.

Haarlem, 16^{n} 7ber 1830.

155.

Waardste Vrienden![1]

Hoezeer in den jammerlijksten toestand van geest en lichaam gedompeld, kan ik niet nalaten U mijne aandoenlijke herinnering te betuigen aan den gezegenden dag uwer openbare intrede in de zalige Gemeenschap onzes Godlijken Verlossers. Dag, in alle eeuwigheid onvergetelijk en boven dien der geboorte te schatten en te heiligen! Zij hy U en den uwen by zijne herschijning nu en telkens, niet slechts eene dierbare, eene troostvolle herinnering en opwekkende vernieuwing van 't gene deze aarde meest Hemelsch te genieten heeft, maar een voorsmaak van 't geen onze harten door 't waarachtig geloof in dat beter leven verbeiden, waar in wy Hem zien en aanschouwend aanbidden zullen!

Mijn lieve Zoon voegt met de innigste hartelijkheid zijne wenschen by de mijne voor alle zoo geestelijke als tijdelijke welvaart, terwijl wy ons in de aanhoudendheid uwer vriendschap aanbevelende, oprechtelijk teekenen,

Waardste Vrienden,

Uwe steeds vereerende Vrienden en Dienaren,
BILDERDIJK.
Haarlem, 20 October 1830.

(1) Deze brief was ook aan Dr. Capadose gericht.

[1831]

156.

Waardste Vriend!

Ik dank aan deze jaarverwisseling het genoegen van eens weêr eenig schrijven van uwe hand te mogen ontfangen, en van my aan U af te zenden. De toestand waarin ik verseere is zoodanig, dat natuurlijker wijze onze briefwisseling al steeds meer vertraagt en kwijnt, terwijl de pen in mijne hand daaglijks moeilijker te besturen wordt, ja dit zelfs van pijnlijke inspanning verzeld gaat. Hoe ik ten aanzien van lichaam en geest afneme, vermag ik niet uit te drukken. Ja, naauwlijks weet ik uwen gewenschten te beandwoorden. Met diepe aandoening ontfang ik dan ook uwen lieven zegenwensch, waar ik inderdaad niet dan met het hart-alleen op andwoorden kan, alle woorden ontbeerende om my uit te drukken. Diep gevoel ik de ondubbelzinnige betuiging uwer liefde, en immer deel ik in de gevoelens die ons steeds vereenigden, maar mijn hoofd heeft geen kracht of vermogen meer overig, om my mede te deelen. Ik ben diep vervallen, en misschien meer, dan tot het geen men gewoon is *kindsch* te noemen. Heb intusschen dank voor uwen my boven alle uitdrukking aangenamen en verkwikkenden brief, doch waarop ik niet weet wat te andwoorden. God zij met ons! dit is alles wat ik weet te uiten. Het afgeloopen jaar nam my alles af, wat leven mag heeten, en heeft my in een diepte van ellende gestort, die niet af te schetsen is. In mijne on-

vergelijkelijke Egâ verloor ik meer dan leven, verstand, en besef, en ik kan my niets meer voorstellen wat in of om my bestaat.

Schrijf my (bid ik) soms eenige woorden van troost, zoo lang deze dagelijks verergerende toestand nog voortduurt, die zekerlijk niet dan slechts korten duur hebben kan, maar de bitterheid-zelve is. - Gy spreekt my van plannen[1], mijn Vriend, en vraagt my raad? Aan my, helaas! my, die in den volkomen zin van het woord, beneden de kindsheid, de volstrekte zelfbewustheid van verstandeloosheid gezonken ben! wien alle herinnering ontbreekt, en.....! doch waartoe alles opgehaald? - Bid voor my, lieve Vriend, en vooral bid voor mijn dierbaar kind, wiens lot my zoo treft. Bid voor my, om kalmte, om lijdzaamheid, om berusting, en om vertroosting by elken blik welken ik voor hem op de aannaderende toekomst sla. Bid voor hem, om den Geest Gods, en wijsheid, en vertrouwen op de genadige hand die alles bestuurt!

Doch wat woelen my de hersenen op nieuw! Laat ik afbreken, en ô dat ik nogmaals berusten mocht als my gedurende mijn geheele leven geschonken plach te zijn, in de alles beschikkende Voorzienigheid. Bid daarom, voor en met my! - Doch genoeg! Vaarwel met de uwen en.....zwijge ik den Heere, Amen! - Troost my echter soms met een lettertjen

(1) De Heer da Costa was destijds voornemens Voorlezingen te houden over Nederlandsche Taal en Geschiedenis.

van deelneming. Gy weet, wat ik verloren heb in haar die ik betreure. Vale.
T.
BILDERDIJK.
Haarlem, 1e Jan. 1831.

157.

Waardste Vriend!

Dank en eer zij den Allerhoogste voor de nieuwe en onschatbare weldaad van leven en heil, U in 't dierbaar huwlijkspand bewezen waarvan ik dit oogenblik de geboortetijding ontfangen mag, en op 't welke wy den hoogsten en duurzaamsten zegen van harte afbidden! Wy verheugen ons in dit uw vaderlijk heil met de innigste deelneming en smeeken de eenige bron van alles goeds voor kraamvrouw en kind, gelijk voor geheel uw huis en alle uwe dierbare betrekkingen, met eenen zoodanigen aandrang des harten als onzer innige en weêrkeerige betrekkingen waardig is. - Vergeef de kortheid dezes, en schrijf haar toe aan de aandoening waarin het onuitdrukbaar gevoel eener steeds bloedende wond my gedompeld houdt, en waarvoor op deze wareld geene heeling is.

Zegening op zegening bestrale U en de uwen by aanhoudendheid, en zy zal ook een zegen zijn voor het gevoelige hart van uwen innigen vriend en verknochte in den band des Heils,
BILDERDIJK.
Haarlem, den 3 Febr. 1831.

158.

Innig geliefde Vriend!

Heb dank voor uw aangenaam schrijven, 't geen my in deze mijne naargeestige gesteltenis dubbel gewenscht en verkwikkend was. - Ja het is zoo; verkwikkend zou my een vertrouwelijk onderhoud met U zijn dat my, als ware 't, te rug bracht in onze vroeger betrekkingen, eer de tegenwoordige akeligheden van mijn tegenwoordige wijze van zijn, my in den onbegrijplijken toestand van weedom en leed nederploften, waarin ik thans aan my-zelven ontvallen, neêrzinke, onbekwaam om my eenigzins op te beuren. Wat ik verloren heb, kan niemand (ook gy-zelf niet) befeffen, want ik-zelf kan my het gevoel daarvan niet onder verstaanbare woorden brengen, maar mijn ziel zinkt als verstompt en verstommende weg, als ik te rug of vooruit denke. Maar wat schrijve ik hier of wat tracht ik te schrijven, die noch denke noch gevoele, doch zonder besef in het wilde woele met halve gedachten zonder samenhang! Wat ik doe, wat ik wil, wat ik denk, weet ik niet. Zoo het weêr dit eenigzins toelaat, kom ik U dezer dagen eens onverhoeds overvallen om mijn hart U uit te klagen. Doch wat zal het my baten? En hoe zal ik 't kunnen daar ik-zelf niet weet, wat ik U melden zou. Immers gy kent heel mijn toestand, mijn gantsche ziel, en al wat ik verloren heb en geen wareld my te rug geven kan. Wat kan, of wat moet er, in deze ge-

steltenis, van mijn dierbaar kind worden? Ja, ook om zijnentwil hijg en hongere en dorste ik naar mijnen dood, die (anders kan ik my niet voorstellen,) een zegen voor hem zou zijn. Thands is hy de loting ontvallen, maar is dit een goed of een groot kwaad voor hem? Ik weet liet niet. Ik zit alleen, zonder raad of hulp of bystand, en weet niets, maar ben onbedrevener in alles dan een driejarig kind, en hy leeft voort in stille en onderworpen berusting. Maar wat houde ik U hiermede op, gy weet het immers ten volle, en wat is dat ijdele uitklagen van een beklemd hart dan batclooze zwakheid van ziel!

Alles, mijn Vriend, is door te komen, wanneer men den weg van plicht voor zich ziet en erkent, maar als die in 't duister en overneveld ligt, waarheen dan? Ware ik alleen, ik verbeeld my, dat ik geen oogenblik aarzelen of vertragen zou, om mijn Vaderland voor altijd vaarwel te zeggen, en als woestballing op nieuw rond te zwerven en een grasplaats in een verr' gelegen sterfplaats te zoeken; maar mijn eenige en zoo dierbare Zoon boeit my hier. En toch, wat kan ik voor hem doen? Ware hy eigenzinnig, ik volgde zijne wenschen, doch niets er waarin ik eenige keus of begeerte bespeure die ik als zoodanig kan aanmerken. Weet gy, wat hy zou mogen verlangen? Ach, hoe gaarne zag ik hem gelukkiger, dan ik ooit heb mogen of kunnen zijn!

Hartlijk neem ik deel in den gewenschten keer van zaken by onzen Vriend Capadose; deel hem (bid ik U) mijne vreugde daarover mede. Uwe onderneming

ten aanzien van onze geschiedenis zij met zegen bekroond! Heb daar meer genoegen van, dan de mijne in vroeger dagen my verschaffen mocht, en groet onze vrienden, waar en wie zy zijn mogen, naar den wensch van het hart uws altijd teêrverknochten Vriends,

den diep kwijnenden
BILDERDIJK.
Haarlem, [February 1831.]

159.

Waardste Vriend!

Met innige aandoening ontfing ik uwe *Herinnering aan de Verbondsverklaring van* 1573. Heb dank, oprechten dank, voor dit stukjen en voor den inhoud, en vraag niet, of ik my met den inhoud en strekking deszelfs vereenigen kan? Hoe zoude ik anders kunnen in dezen tijd en by het gevoel dat hy my noodwendig moet inboezemen? My den *ἀδελφὸς καὶ δυγχοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ ὑπομονῇ Ἰησοῦ χριστοῦ*, wien gy als zoodanigen kent en (immers) erkent! Ja leve onze ziel in 't innig en waarachtig gevoel daarvan, en sterken wy elkander daarin by 't zegenrijk uitzicht waarin wy verwachtende hopen!

Het geen de foort van zwakte by U verwekt, treft ook my en is op mijne jaren vooral van geen onbedenkelijk uitzicht, ja zelfs van dien aart, dat ik my in alles ontzien moet wat eenige (zelfs de geringste) applicatie vordert; ja, naauwlijks weet ik een draag-

lijken famenhang aan mijn woorden te geven. Verschoon dus de kortheid en 't onbeteekenende van deze weinige en verwarde regelen schrifts. Verhinderde my deze ongesteldheid van hoofd niet, ik schreef U meer; of zelfs, ik bracht U een kort bezoek, waar naar ik my zeer verlangend gevoele. Doch ik vrees voor eenige de minste vermoeienis van een gesprek, en dit doet my aarzelen, of houdt my te rug. Van daar ook, dat ik zoo zeldzaam tot schrijven over durf gaan. Hou my dit ten goede, en verdenk my niet van verkoeling der gevoelens die ons immer verbonden, en waarin geene weifeling plaats zou kunnen hebben by uwen ouden en verzwakten vriend, wiens liefdewenschen niet ophouden zullen geheel zijn hart te vervullen. Meer hier toe te voegen lijdt mijn toestand niet, dan den eenvoudigen groet van hem dien gy kent als uw vriend en broeder in de hope des heils,

BILDERDIJK.
Haarlem, 7 Aug. 1831. Tuos faluta.

P.S. Mijn Zoon zendt U eenige morellen uit onzen tuin, die wy hopen dat gy, hoe nietig de gift is, als een vriendlijk aandenken ontfangen wilt.

160.

Waardste Vriend!

Heb innigen dank voor uwen dierbaren brief en zegening ter gelegenheid mijner Verjaring! Wat zal,

wat kan ik ter beandwoording daarop meer zeggen in deze mijne ziels- en lichaamsgesteltenis, die in louter lijden en angstvalligheid bestaat? Ja, die van mijne vroegste kindsheid af, uit niet anders dan dit, bestaan heeft, zoo veel mijne herinnering ten minste my voorstelt. By de eindelooze rampen van geest en lichaam die my gedurig het leven verbitterden weet ik geene kwellingen te vergelijken, als die ik immer moest doorstaan, en die my voor alle genot of genoegen onvatbaar maakten; en ook nog heden is dit mijn deel, en wordt my van dag tot dag grievender. - Dan genoeg! Vergeve my de Alwijze beschikker onzes lots de weêrstrevigheid van dit mijn te onvreden hart, en schenke Hy rust en berusting in Zijnen alleen goeden en weldadigen wil! - Gy, mijn dierbare Vriend, bid voor my om berusting en troost, en (kunt gy) schrijf my tusschen beide een woord van aanspraak en verzachting in 't leed waar ik als in verzonken lig en geen kracht heb my uit op te heffen. Vaar intusschen wel met de dierbare panden van Gods zegenende weldadigheid, en geloof my onveranderlijk nevens mijn lieven Zoon die U eert en lief heeft,

den Uwe,

BILDERDIJK.

Haarlem, 8^{en} 7ber 1831.

161.

Waarde Vriend!

Hoe moeilijk het my valt, ik kan niet nalaten U te schrijven en zoeke daar eene vertroosting in by de-

zen mijn vervallen en daaglijks meer afnemenden toestand. Kon ik, ik kwam eens tot U over, maar zie er geen weg op in deze mijne gesteldheid. Ik gevoel my in deze verzwakking van hoofd en hersenen recht ongelukkig, en zonder eenige troost. - Hierby ben ik gants onbekwaam geworden om iets te doen, en zoo goed als verstandeloos, of veellicht erger. Ja ik schaam my met iemand te spreken, genoegzaam redenloos zoo wel als memorieloos zijnde. Het hierbygaande stukjen[1] van my, heeft men, met of zonder mijne kennis (ik weet het niet) gedrukt en er my een zestal Exemplaren van toegezonden, en zelf weet ik nog niet wat het eigenlijk zou moeten behelzen; maar het *is*, en hoe het *gedrukt* komt, kan ik niet zeggen. Ik hoop dat by U alles wel en gezegend zij! - Dan genoeg! Vaarwel en leef gelukkig met de uwen, en beklaag uw vervallen en genoegzaam raaskallenden vriend,

Q.N.

Haarlem, 31 Oct. 1831.

162.

Waardste Vriend!

Heb dank voor uwen vertroostenden laatsten. Ik ken uw deelnemend hart, en daar is altijd verkwikking by eene oprechte deelneming in ons leed. Doch

(1) Beginsels der Woordvorsching.

hoe zeer ik dit erken, ja ook gevoel; mijn toestand in deze verzwakking van geest en lichaam is onbesefbaar, en de toenemende koude schudt of verftijft my (wien de winterkoude anders altijd voordeelig plach te zijn) tot het merg in 't gebeente, en verstoort tevens reden en verstandelijkheid. Wat moet, of wat zal of kan, hiervan worden? Vooral, waar men noch troost noch deelneming, noch zelfs eenige vatbaarheid daarvoor, vindt. In wezendlijkheid, daar is geene troost of opwekking, maar niets dan wat ter neder drukt en verplet. Gelukkig hier, die zich met nieuwspraatjens en politike of rookblazery ophouden en daarin leven en ademen kan! Niets anders of beters ten minste heb ik hier gedurende al mijn verblijf en inwoning kunnen vinden, en niemand kan zich voorstellen hoe hoofd en hart my te moede zijn. Ja ik weet het, alle goede uitkomsten zijn by God, en de gezegende Verlosser slaat ons gade; en Zijne vertroosting zal niet afwijken voor die Hem waarachtig en in den geest aanroept, maar hoe overnevelt de fmart alle beseffen by eene zwakheid waarin een volslagen uitputting van geest en lichaam zich vereenigen!

Terwijl ik dit schrijf overvalt my de donkerheid van den avond. - Nu herneem ik den draad, maar zonder famenhang van gedachten. En wat is 't, 't geen ik nog toevoegen zal of moet? Ik wist het dit oogenblik te voren, maar thands is 't verdwenen. De koude pijnigt my het hoofd en verwart mijne gedachten, die als in een doolhof rondzwieren. 't Is onmooglijk dus te blijven leven in een zulke verwarring van her-

fenen. - Ongelukkig heb ik nog een jaar huur aan dit huis, anders vertrok ik waarschijnlijk van hier; doch wat zoude 't ook baten! Haerit lateri lethalis arundo. En mijne domesticq ontziet zich zelfs niet meer, genoegzaam openlijk te betoonen dat zy my voor niet wel by het hoofd houdt. Ook kan het niet anders. Wat zou ik meer zeggen? 't Is het refultaat van eene menigte van kwellingen, die my 't denkvermogen als verwoest hebben.

Maar stappen wy van dezen naren text af. Wees, met al wat U dierbaar is, hartlijk gegroet van ons beide en Vaarwel! God zij met U en al wat U dierbaar is! - Ik blijf

Altijd de Uwe,
BILDERDIJK.
Haarlem, 17 Nov. 1831.

P.S. Wanneer onze waarde Capadose overkoomt, hope ik toch op een bezoek van hem.